

A könyvtárak és a hatalom

NEMZETI TÉKA

Sorozatszerkesztő
KÉGLI FERENC
MONOK ISTVÁN

A könyvtárak és a hatalom

Tanulmányok
és dokumentumok

Szerkesztette
MONOK ISTVÁN

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
GONDOLAT KIADÓ • BUDAPEST, 2003

Nyelvi lektorok
Antalfy Elayne és Nyerges Judit

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
csak a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásával lehetséges

© Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat Kiadó, 2003
© Szerzők, 2003

Felelős kiadó Monok István főigazgató
és Bácskai István igazgató
Sorozatterv Kurucz Dóra
A nyomdai előkészítés az Amacron Bt. munkája
A sokszorosítást a Books in Print Bt. végezte

ISBN 963 200 470 1
ISSN 1586-1163

TARTALOM

Monok István		
A hatalom és a közgyűjtemények		7
Mr. Janne Vilkuna		
The Power of the Culture		15
Bánfi Szilvia		
Könyvtári dokumentumok az ÁVH „fogságában”		22
Dokumentumok		40
Somogyi Mária		
Tiltott könyvek, könyvtári zártság		89
Dokumentumok		114
Kégli Ferenc		
Népkönyvtárak a hatalom szolgálatában, 1949–1952 – Fejér megye tükrében		163
Deé Nagy Anikó		
A marosvásárhelyi Teleki Téka a hatalom ellenében		195

MONOK ISTVÁN

A HATALOM ÉS A KÖZGYŰJTEMÉNYEK

Bevezető gondolatok
egy szimpózium munkájához

A levéltárak, a könyvtárak és a múzeumok születésüktől kezdve nemcsak a kulturális intézményrendszer tagjaként működtek, hanem – korszakonként változó módon – a hatalom gyakorlásának eszkö-zévé, terepévé is váltak. Magyarországon ugyanúgy, mint a nyugati, keresztény Európa más területein az első gyűjtemények a kincstárak és a levéltárak voltak, amelyekben a fenntartó egyházi intézmény kéziratait is elhelyezték. A kincstár persze nem múzeum volt, hanem kegytárgyak, ereklyék elhelyezésére szolgált, ahol az értékesebb kötésű könyveket is biztonságba helyezték. A levéltár őrizte a család, az intézmény, illetve a közösség privilégiumait tanúsító okmányokat, a birtokokra vonatkozó okleveleket. Az armarius sok helyütt egyben a könyvek kezelésének feladatát is magára vállalta.

A könyvtár és a levéltár nem csupán azért vált szét viszonylag hamar, mert az iratok és a könyvek mennyisége szaporodott, hanem mert a könyveket is birtokló egyházi közösségek saját belső ügyeiken túlmutató – és persze jövedelemszerző – tevékenységet is vállaltak. Magyarországon nem tudunk ugyan kiterjedt könyvmásoló tevékenységet folytató kolostorokról, de közülük többen hiteleshelyi feladatokat láttak el. A hiteleshelyek már a hatalomhoz közvetlenül kötődő intézmények. A központi állami adminisztráció iratainak megőrzését, a megyék levéltárait (levelesládáit) és ezek kezelését komoly figyelemmel kísérte az illetékes hatalmat gyakorló személy vagy testület. Ugyanígy az önállóságukat féltve őrző városok is kialakították rendszeres belső adminisztrációjukat, és ezzel együtt

a hivatali írásbeliség dokumentumait rendszerezetten megőrző intézményt, a városi levéltárat is. E levéltárak pusztulása vagy éppen fennmaradása a hatalmi változások idején már távolról sem a művelődési élet szervezésének kérdései közé tartozott. Számos érdekes téma adódhat e levéltárak történetével kapcsolatban a hatalom és a közgyűjtemények viszonyát vallató konferencián. Ilyen például az egyes, Mohács előtti hiteleshelyek fennmaradása, illetve a tevékenység illetékességi terület szerinti átalakulása (például Kolozsmonostor), a reformáció hozta változások ellenére az elnevezések megőrzése. Ez utóbbi szempontból a kora újkori Magyarország és Erdély olyan intézményt hozott létre (bizonyos tekintetben: őrzött meg), amelyet egy, a nyugat-európai történelmen edződött tudós csak hosszas magyarázattal fogadhat el: a kálvinista vagy lutheránus káptalan elnevezés ugyanis képtelenségnek hangzik Magyarországon kívül.

Magyarország és az Erdélyi Nagyfejedelemségben a Habsburg berendezkedés rendszerében, de szemléletében is megváltoztatta a levéltári dokumentumokhoz való viszonyt. Ennek eredménye egyfelől a levéltárak rendezése (a magán és a városi levéltárakat is beleértve), másfelől egy okirat-hamisítási hullám. A török korban elpusztult okmányok „pótlása” során számos hamisítási esettel találkozhatunk. A levéltárak rendezése (és az ezzel járó selejtezés) – a 20–21. századból visszatekintve – sajnos szinte kizárólag a birtoklási, tehát hatalmi szempontokból történt (a művelődéstörténet megismeréséhez ma fontosak tekintett források java része ekkor pusztult el). Annak ellenére így van ez, hogy a történeti kutatások már ezzel a rendezéssel párhuzamosan egyre inkább támaszkodtak a levéltári dokumentumokra. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy Antonio Bonfini számára nem végeztek levéltári kutatásokat vagy Istvánffy Miklós nem másolt, másoltatott jelentős mennyiségű iratot, és azt sem, hogy például Szamosközy István nem rendezte volna a fejedelmi levéltárat Gyulafehérváron. Mégis a központi (állami) adminisztráció átalakulása, illetve az iratok rendszeres számbavétele során a 18. században keletkeztek azok a hatalmas, jórészt történeti iratmásolat-tömegek, amelyek részben pótolják a későbbi levéltári iratvesztéseket, és amelyeket megtalálunk például a budapesti Egyetemi Könyvtárban vagy a nagyszombati Bruckenthal Gyűjteményben.

A levéltári intézményrendszer kialakítása az írásbeliség magyarországi jelentkezése után folyamatosan történt, kétségtelen azonban, hogy a 18. század első felében kezdődött a középkor óta jelentősen pusztuló iratanyag módszeres számbavétele, majd 1756-ban az Archivum Regni, a mai Magyar Országos Levéltár megalapítása. A levéltári intézményrendszer kialakítása a mai napig sem ért véget; a legutóbbi politikai és gazdasági rendszerváltozás után is létrejött a közelmúlt évtizedek belügyi iratanyagának használatát szabályozó rendeletek következtében új intézmény.

A levéltárakba elhelyezendő iratok körét, azok megőrzésének és a hozzáférésnek rendjét a fenntartó, az irattermelő személy vagy testület szabályozta. A szabályozás törvényi megjelenése pontosan jelzi a levéltáraknak, mint közgyűjteményeknek a hatalomhoz való viszonyát. A titkos levéltárak léte, anyaguknak a nyilvánosság előtti megnyitása minden esetben változtatott az egy-egy korszakról kialakított történeti képünkön. Napjainknak talán legérdekesebb kérdése a meg nem születő levéltárak anyaga – a jegyzőkönyv nélküli kormányülésektől kezdve az elektronikus iratok megőrzésének hiányáig –, illetve ezen dokumentumok tartalmának hatalmi vonatkozásai.

A levéltáraknak mint tudományos műhelyeknek elsődlegesen a forráskiadás területén nyújtott teljesítményük az elemezhető, értékelhető tevékenység. Egy-egy intézmény kiadói stratégiáját azonban minden korszakban befolyásolta a tudományos iskolák szemlélete, és sajnos gyakran a hatalmi elvárások is. A 20. század ötvenes éveiben például a családkutatás háttérbe szorult, ugyanakkor a társadalom- és a gazdaságtörténet forrásai kiváló sorozatokban jelentek meg (úriszéki iratok, urbáriumok stb.). Az egyes levéltáraknak a hatalomhoz való viszonya tehát a forráskiadó tevékenység tartalmának változásaival is jellemezhető.

Az antik könyvtárak pusztulása, illetve a római birodalom összeomlása utáni idők vesztesége nem a könyvtárak ellen irányuló hatalmi erőszaknak köszönhető, inkább a forgandó szerencsének. Igaz, a gazdagon (arannyal vagy más nemesfémme) díszített könyvkötés a mai napig csábítja a birtokolni vágyókat. Nem gondolható azonban, hogy mondjuk a gót vezérek a monte-cassinói könyvtárat felégetve azok tartalma ellen harcoltak volna, és kalandozó őseink

sem a majdan felveendő keresztény eszmék tárgyasulását látták az általuk felégetett gyűjteményekben.

A könyvtárak rendje (canon librorum) azonban már nem véletlenszerűen alakult ki, nagyon is jellemző egy-egy korszakra nézve. A hit forrásainak tekintett szövegek a középkor kezdetétől a kánon élén álltak (hol az egyházatyák, hol a Biblia), majd csak a 14. század humanista magánkönyvtáraiban kerül a grammatika és a retorika a hierarchia elejére. A könyvtári rend alakítása csak a 17. század folyamán távolodott el a hitbéli megfontolásoktól, vált tudománnyá (ha nem is könyvtártudománnyá). A különböző rendek könyvtárai azonban a 18. század végéig jól jellemezhetőek a könyvek kialakított tartalmi sorrendje alapján.

A cenzúra történetének csak az utólagos könyvtárellenőrzés része tartozik a közgyűjtemények és a hatalom kérdéskörébe. Számos könyvtárban külön kezelték a könyvtár fenntartója szerint bármilyen szempontból nemkívánatos könyveket. Így történt az index megjelenésétől kezdve a katolikus intézményi könyvtárakban, és ugyanilyen logika alapján őrizte a magyar nemzeti könyvtár 2000-ig különgyűjteményként a fasiszta, illetve az antikommunista kiadványokat. Tegyük hozzá rögtön: ha nem ezt teszi, akkor ezeket a könyveket a szovjet hatóságok már régen megsemmisítették volna. Ez a fajta cenzúra tehát a kulturális örökség egy részének megmentését is lehetővé tette a közelmúlt fél évszázadban. De térjünk vissza a könyvtárellenőrzés 16. századi történetéhez. A tiroli könyvvizsgálati mód a maga nemében egyedülálló a történelemben: a magánkönyvtárak anyagát cserélték ki ekkor, a főherceg utasítására világi hatósági emberek és jezsuita atyák „látogatták meg” a könyvtárak tulajdonosait, és az alkalommal élve protestáns könyveiket elvitték, és katolikusakat hagytak helyettük. Hangsúlyozni kell a csere tényét, mert a Fehérhegyi csata után Csehországban és Morvaországban a látogatók már csak elvitték a könyveket, nem adtak helyette katolikus kiadványokat. Ez utóbbi fajta könyvtárlátogatásnak Magyarországon csupán a Batthyány-birtokokon vannak nyomai Batthyány Ádám rekatolizálása (1629) után.

A könyvtárak nyilvánossága minden korban összefüggött a hatalmi kérdésekkel: ki birtokolja a kultúrát? Hogyan, milyen módon,

milyen mértékben hozzáférhető az újtó eszméket tartalmazó kiadványok? Magyarországon, ahol a – sajnos nem túl nagyszámú – olvasni tudó népeesség jelentős része anyagi erejénél fogva sem, illetve a könyvkereskedelem fejletlensége miatt sem férhetett hozzá a könyvekhez, a közösen használt gyűjtemények szerepe felértékelődött. A baráti kör számára nyitott könyvtárról már a 15. századból is vannak feljegyzések (Handó György, Pécs), de ilyen volt Hans Dernschwam besztercebányai könyvtára is a 16. században. A szepességi plébánosok a 15–16. század fordulóján közös könyvtárat hoztak létre Lőcsén, a 16–17. századból pedig számos adatunk van közösen olvasó baráti körökről (Beythe István és köre, Soproni Tudós Társaság, Bethlen Miklós és barátai stb.). Erdélyben a 18. században az állami segítséggel terjeszkedő katolikus egyházzal szemben a kálvinista közösségek csak úgy maradhattak meg, ha a református főurak egyházuk értelmiségét beengedték könyvesházaikba olvasni. A 18. században pedig létrejöttek az olyan nyilvános könyvtárak, amelyeket már egy nagyobb számú csoport használhatott (Klimó György, Eszterházy Károly könyvtárai). II. Józsefnek a szerzetesi közösségeket feloszlató rendelete végül is hozzájárult a szabadabb hozzáférésű könyvtárak kialakulásához, például a budapesti Egyetemi Könyvtár így egyedülálló módon gyarapodhatott az államosított anyagnak köszönhetően.

A szakkönyvtári rendszer első nagyobb gyűjteményei is a 18. században alapultak: Selmezbánya, 1735; Szenc, 1763; Tata 1780; Nagyszombatból Pestre helyezték az egyetemet, 1777; Keszthely, 1797.

A nemzeti könyvtár létrejötte (a Bibliotheca Regnicolaris) már a nagyhatalmi politika síkjára emeli a közgyűjteményi kérdést. A Magyar Királyság Könyvtára korona volt azon a műegyüttesen, amely a Habsburg Birodalomtól függetlenül is létező, önálló magyar kereszténység, magyar kultúra meglétének tényét hirdette. Széchényi Ferenc országos (hungarus) könyvtárat alapított, noha ekkor (1802) már az országban élő egyes nemzetiségek is szándékozták létrehozni nemzeti könyvtáraikat, igaz nem „országos” értelemben. A románok Balázsfalván, a szászok Nagyszébenben, a szlovákok Turócszentmártonban, a horvátok Zágrádban, a szerbek Belgrádban (Nándorfehérvárt). Az erdélyi magyarok is felmutatták saját központi gyűj-

teményüket, a Teleki-tékát. Ezeknek a könyvtáraknak a létrejötte, gyarapítása a hatalmi kérdésekkel már közvetlenebbül is összefüggött. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtáraként gyarapodó Széchényi Könyvtár is elhanyagolta gyűjteményszervezésében az erdélyi szász, a román, a szlovák, a horvát és a szerb kiadványokat. Ezt a hiányt napjainkban próbálja meg pótolni.

A 19. század első felében a kultúra polgári nyilvánossága elképzelhetetlen volt már a nyilvános könyvtári rendszer nélkül, ami valójában csak a 20. század elején vált teljessé, igaz, már csak a Trianon utáni Magyarországon. 1952-ben létrejött a megyei könyvtári rendszer, kiegészítve a számos helyen már a 19. század második felében megalakított megyei jogú városi könyvtárak sorát.

A magyarországi könyvtári hálózat egyfajta szerkezete tehát a 19. század elejére kialakult, de működtetéséhez nem állt rendelkezésre megfelelő állami forrás, és tegyük hozzá, erre nem volt politikai szándék sem. A Habsburg-udvarral való politikai kiegyezés (1867) után, következetes kulturális politikával, az állam magára vállalta ezt a feladatot, akkor, amikor a könyvtári rendszer, az ország könyvtári vagyona a 19. század második felétől a politika látókörébe került. 1886-ban elkészült az első könyvtári statisztika (György Aladár), és ettől kezdve e rendszer változása többé-kevésbé nyomon követhető (Magyar Minerva). A 20. század elején Szabó Ervin irányításával angolszász modelleket alapul véve alakították ki a Fővárosi Könyvtárat, amely ma a legnagyobb közművelődési könyvtárunk.

A 19–20. század fordulóján sorra létesülő oktatási és kulturális intézmények könyvtárainak történetében törést okozott az első világháború utáni területvesztés. Magyarország nem csak területének, de könyvtárainak kétharmadát is elveszítette. Csak néhány gyűjteményt tudtak a mai Magyarországra szállítani, a legtöbb áttelepült egyetem és főiskola kénytelen volt újra kezdeni a könyvtáralapítást.

A második világháború és az azt követő kommunista hatalomátvétel nagy pusztítást okozott az egyházak gyűjteményei és a magánkönyvtárak körében. Az államosítás, különösen a végrehajtás módja, az esztelen és értelmetlen pusztítás nehezen értelmezhető a nyilvánosság irányába mutató lépésnek. Az ingó javakra kiterjedő reprivatizáció azonban ugyanilyen esztelen és romboló hatású lenne napjainkban.

A magyar kommunista állam ugyanakkor kialakította az országos központi szakkönyvtárakat (Országos Pedagógiai Könyvtár, Országos Műszaki Könyvtár stb.), az egyetemi, a közművelődési, az iskolai és a szakszervezeti könyvtári rendszert. Ez a rendszer elaprózott volt, de potenciálisan nagyon sok embernek nyújtott olvasási lehetőséget. Megalkották a legfontosabb könyvtári törvényeket és rendeleteket is.

A politikai rendszerváltás után (1989) a lényeges változtatás abban állt, hogy a szakszervezeti könyvtári hálózatot felszámolták, az országos szakkönyvtárak egy részét az átszervezett felsőoktatás közvetlen szolgálatába állították, és megszervezték az Országos Információ- és Dokumentum Ellátó Rendszert, és az ennek működését biztosító törvényeket módosították.

A könyvtárak és a könyvtáros szervezetek világszövetsége (IFLA) glasgow-i deklarációjában a könyvtárak szolgáltatásában, illetve a nemzeti könyvtári gyűjteményépítésben tiltja a politikai, a vallási, az erkölcsi, illetve a tudományos szemléleti alapon történő korlátozásokat. A magyarországi nyilvános könyvtárak ezen elv alapján dolgoznak.

Magyarországon a múzeumok kialakulása is a kora újkorban kezdődött el. Korai példának említhető a 17. század második felében már a látogatóknak bemutatott fraknoi Esterházy-kincstár darabjai, vagy Teleki Mihály kancellár ritkaság- és régiségggyűjtési hevülete (Gernyeszeg), amelyről Hermányi Dienes József olyan érzékletes, és – hozzá méltón – anekdotikus képet fest.

A nemzetnek adományozott gyűjteménye sorsát Széchényi Ferenc sem különállóan képzelte el, érem- és ásványgyűjteménye 1802-ben, a könyvtárral egy időben vált közvagyonná, és 1808-ban az Országgyűlés törvényben ismerte el felelősségét a Nemzeti Múzeum anyagának gyarapításban és a gyűjtemények fenntartásában. Természetes, hogy a 19. század folyamán kialakult a múzeumi hálózat is, hiszen az írott kulturális örökség mellett a tárgyi emlékek megőrzésének, kutatásának műhelyei a század második felében már a vilákiállításokon szerepeltek, képviselték Magyarországot. Ha tetszik, alakították Magyarország politikai lehetőségeit a világban. A kiállítások szervezése a mai napig sem csak egyszerűen kulturális vagy tudományos kérdés, még csak nem is az elfeledett vagy ismét

fontossá vált évfordulók ünnepi megemlékezése. Például a közép-európai régióban a régészeti kiállítások a nemzetközi politika szintjére is emelhetik ezt a tudományterületet, hiszen az itt élő népek, népcsoportok ősi(bb)ségének „bizonyítékait” a nagyszabású kiállítások a legszélesebb nyilvánosságig eljuttathatják.

A közgyűjtemények és a hatalom kérdéskörében napjaink talán leginkább figyelmet érdemlő jelensége az, hogy a közgyűjteményi rendszer által megőrzött kulturális örökség következő generációk számára való átadásának folyamatába betört a közvetlenül a hatalmi érdekek és birtoklási szándékok mentén szerveződő technológia-birtokosi kör. A hagyományok átörökítésének leginkább teret nyerő módja a digitális másolatok elterjesztése. Ez a mód lehetőségeiben demokratikus is, meg nagyon is ellenőrizhető. A kultúra, a közgyűjtemények birtoklásának kérdése így – és ebben az értelemben – napjainkra hatalmi kérdéssé vált.

The welcome speech of the second chairman of the 30th Symposium, professor of museology at the University of Jyväskylä,

MR. JANNE VILKUNA

THE POWER OF THE CULTURE

Using the past

One basic question intelligent people often ask is: “Where are we...” and “...what is the spirit of this place?”

The 30th Symposium on “Hungarian National Memory. The Development and Government of Museums, Libraries and Archives” is meeting in the Jyväskylä University Library. The library is a legal deposit library, one of six in Finland. Thus the collection of the library includes all Finnish printed material since the year 1917, when Finland became an independent country.

One nationally unique trait in the collections is the published local histories. Finland has today a little less than 500 municipalities and of them 70 % has a local history written by a specialist and based on serious research. Most provinces have also published a history and in recent years even village histories have been done.

Another unique trait of Finland is our museums and especially the local museums. In the year 2000 Finland had over 1000 museums or 1 museum per 5000 inhabitants! 307 museums are run by permanent professional personnel.

The theme of this Congress is “Power and Culture”. What power? The English poet and writer T. S. Eliot very cleverly emphasised the fact that the present changes the past at least as much as the past guides the present. The first professor of Finnish Archaeology (1878) and first State Antiquarian (1885) Johan Reinhold Aspelin had a clear vision of his national task. He wrote in a letter in 1892 to his friend Emil Nervander:

“My aspirations are sustained by the idea that the disdained situation of our people and the related peoples is a result of gaps in our memory, the absence of things that a people can honour and love. Patriotism is based on such memories and I would like to give the people such memories; the more impressive the better.”

The knowledge of the past is essential both for the identity of the individual and the society. Ruby, the main character in Kate Atkinson’s novel *Behind the Scenes at the Museum* comments on her sister’s thought: “The past is what you leave behind in life” saying “The past’s what you take with you”. But who controls our past and heritage? Author George Orwell linked the time and the power of the society in his famous book “1984” in this way:

“Who controls the past,
controls the future:
who controls the present,
controls the past.”

Who safeguards the past is therefore a matter of great importance.

From old to new museology and new museums

The roots of museology go right back to prehistory, to the times when man began to form collections. In the time of the Renaissance, collecting became a virtue of the mighty and the first modern public museum, the British Museum, was opened to the public in the year 1759. It was followed by a museum boom that still continues.

When people working in these new institutions needed new skills the old museology came about. Old museology was, and is, practical. It gives an answer to the question “how?” In other words what is the best way to manage collections, make exhibitions, etc. After the Second World War the role of museums was questioned and in

the 1970's new museology was born. Its focus is not only the museums and other conserving institutions but also the society and the environment. It tries to seek an answer to the question "why?" Museology is defined by the University of Jyväskylä in this way:

Museology (heritology) is a science that explores the way the individual and the community perceive and control the temporal and regional environment¹ through taking into possession² pieces of evidence from the past and the present.

The organised memory of a modern society consists of museums, archives and libraries. The workers of these institutions have more or less to choose from their environment what material will be preserved and remembered in their collections and what material outside their walls is left to perish and be forgotten. But also outside these institutions some sites have been chosen to be protected. According to the concept of the new museology, the late museologist Kenneth Hudson (1916 - 1999) described in 1993 The Great European Museum:

"Europe is one large museum, where every building, every field and every river and railway contains clues to the past and present of the country concerned, provided the onlooker has the information to understand what he is looking at. Scattered across the Great Museum are the institutions which we call museums. Their main function is to help people to understand the Great Museum. They justify themselves by looking outwards, not inwards."

According to this idea the site itself is important but at least as important is the testimony of the place, its story. I take two royal examples from Finland. Finland was part of Sweden up to the year 1809 and then a part of Russia, an autonomous region. In Kurikka, West Finland, beside the road there is an ordinary big stone called Kusikivi (Urination stone). But the story makes it special and maybe

¹ Including both tangible and intangible, i.e. spiritual environment.

² By selecting and demarcating parts of reality and by incorporating them as cultural reality.

even important in the process of equality and democracy. The King of Sweden Adolf Fredrik and Queen Lovisa Ulrika made a journey to Finland in 1752. The royal party halted before the Kurikka church village and then after the lackeys out stepped the King and the Queen. The welcoming people at the roadside could see that they are not giants but just like us. Then the lackeys made a tent of their cloaks and in went the royalties. Soon the people could here “natural” noises and they understood that even their needs were like theirs!

In Valkeala, South-East Finland, there is another ordinary big stone, called Kuninkaankivi (The King’s Stone). Tradition tells that during the Swedish-Russian war in 1790 the Swedish king Gustaf III also squatted behind that stone but this time his trousers were up and buttoned because he was behind the stone taking shelter as the two armies fought on the field in front of the stone. Without this knowledge the stones would be only stones, but now they are national heritage monuments protected by the Antiquity Act.

The concept of the Great Museum was immediately imported to Finland as well. In 1999 a committee report “Museum 2000” outlined the future of Finnish museums and one main goal was the Great Finnish Museum.

The international museum definition of ICOM is:

“A museum is a non-profit making, permanent institution in the service of society and of its development, and open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits, for purposes of study, education and enjoyment, material evidence of people and their environment.”

But then the definition was broadened considerably with the following:

“(a) The above definition of a museum shall be applied without any limitation arising from the nature of the governing body, the territorial character, the functional structure or the orientation of the collections of the institution concerned. (b) In addition to institutions

designated as “museums” the following qualify as museums for the purposes of this definition: (i) natural, archaeological and ethnographic monuments and sites and historical monuments and sites of a museum nature that acquire, conserve and communicate material evidence of people and their environment; (ii) institutions holding collections of and displaying live specimens of plants and animals, such as botanical and zoological gardens, aquaria and vivaria; (iii) science centres and planetaria; (iv) non profit art exhibition galleries; conservation institutes and exhibition galleries permanently maintained by libraries and archives centres; (v) nature reserves; (vi) international or national or regional or local museum organizations, ministries or departments or public agencies responsible for museums as per the definition given under this article; (vii) non-profit institutions or organizations undertaking conservation, research, education, training, documentation and other activities relating to museums and museology; (viii) cultural centres and other entities that facilitate the preservation, continuation and management of tangible or intangible heritage resources (living heritage and digital creative activity); (ix) such other institutions as the Executive Council, after seeking the advice of the Advisory Committee, considers as having some or all of the characteristics of a museum, or as supporting museums and professional museum personnel through museological research, education or training.”

This international definition of museum interlocks very firmly with the concept of the Great Museum.

Broadened memory

National memory is today not only a national affair. After the losses of the Second World War the idea of international memory and international heritage arose and today we easily speak of World Heritage. The World Heritage Convention (The Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage) was adopted

by the General Conference of UNESCO in 1972. According to the convention UNESCO keeps the WH list and in year 2000 there was 690 sites (July 2002 730). Five of these are in Finland and six in Hungary (July 2002 seven):

Finland

- 1991 Old Rauma
- 1991 Fortress of Suomenlinna
- 1994 Petajavesi Old Church
- 1996 Verla Groundwood and Board Mill
- 1999 Bronze Age Burial Site of Sammallahdenmaki

Hungary

- 1987 Budapest, the banks of the Danube
and the Buda Castle Quarter
- 1987 Hollókő
- 1996 Millenary Benedictine Abbey of Pannonhalma
and its Natural Environment
- 1999 Hortobágy National Park
- 2000 The Pécs (Sopianae) Early Christian Cemetery
- 2002 Tokaji Wine Region Cultural Landscape

Hungary and Slovakia

- 1995, 2000 Caves of Aggtelek and Slovak Karst

Keepers of the power

Tõnis Lukas, Director of the Estonian National Museum wrote in *Nordic Museology* 1995.2 in his article *Estonian Museums in Changing Times* of the importance of the national collections and the action that was taken in hard times:

“During the ideological pressures of the 1950s, when museum collections, especially the photo, medal, and flag collections, were purged of ‘unsuitable’ material, most of these treasures had to be concealed - i.e. preserved without cataloguing.”

This example shows clearly that beside power there is always also the counter force!

With these words I ask the Symposium during these two days to focus on our topic and find out what is, modifying from the theme of the congress (“Power and Culture”), “The Power of the Culture”!

BÁNFI SZILVIA

KÖNYVTÁRI DOKUMENTUMOK AZ ÁVH „FOGSÁGÁBAN”

Az Országos Széchényi Könyvtár
Zártolt Kiadványok Tára megalakulásának
vázlatos története (1945–1953)

*„Nálunk is ez legyen a jelszó:
szolgálat az utolsó lehelletig!”¹*

Fitz József

Tanulmányom célja annak bemutatása, hogy az uralomra törő önkényuralmi rendszer a második világháborút követő Magyarországon miképpen viszonyult egy nagy tradícióval rendelkező kulturális intézményhez, az Országos Széchényi Könyvtárhoz. A hatalom és a kultúra egymásra hatásának folyamatában azt szeretném illusztrálni, hogy a diktatórikus hatalom hogyan kényszerítette akarátát a magyar nemzeti könyvtárra, s az Országos Széchényi Könyvtár akkori vezetőinek, munkatársainak szakmai hivatástudata és emberi tartása milyen módon próbálta a politikai és ideológiai okokból meghozott szakszerűtlen hatalmi döntéseket saját intézménye érdekében kivédeni, s ha lehetősége engedte, korrigálni, a magyar nemzeti könyvtár gyűjteményét az utókor számára hiánytalanul megőrizni.

Magyarország a második világháború végére a nagyhatalmi érdekvizonyok kompromisszumaként a szovjet érdekszféra része lett. A demokratikus társadalmi kibontakozást megakadályozta a Szovjetunió birodalmi érdekpolitikája és ideológiájának erőszakos érvényre

¹ OSZK Kézirattár Fond. 45/1298 Fitz József: *Könyvtárak a háborúban*. 5. – Az eredeti iraton a leheletig szó a korabeli helyesírás szerint szerepel.

juttatása. A megszálló katonai hatalom jelenléte szovjet típusú társadalmi berendezkedést eredményezett. A szovjetek által támogatott magyar kommunisták a hatalom kizárólagos birtokosai lettek. Felszámolták a többpártrendszert, megszüntették a magántulajdont és a szellemi életben a marxista ideológia hegemoniáját teremtették meg.

A hatalom és az információ kapcsolatának vizsgálatakor megállapíthatjuk: az emberiség kultúrtörténete során számos alkalommal megtörtént, hogy az uralmon lévők a legkülönbözőbb okok miatt korlátozták embertársaik szabad információhoz jutását. A korlátozásnak több módzata létezett. Szelídebb esetben „csak” elrejtették előlük a nemkívánatos eszméket, ismereteket tartalmazó műveket. Szélsőséges esetben azonban meg is semmisítették a veszélyesnek vélt írásokat. Üldözték a tiltott művek szerzőit, terjesztőit és befogadóit, az olvasókat.

Az Országos Széchényi Könyvtárnak alapítása óta fő feladata a magyar vonatkozású sajtótermékek gyűjtése, a jövő nemzedékek számára való megőrzése, állományának feldolgozása és a tudományos kutatás számára való hozzáférés biztosítása. A nemzeti könyvtárnak, mint a nemzeti emlékezet őrzőjének felelősége, hogy minden korban – az alapító, Széchényi Ferenc akarata szerint is – törekedjen a magyar vonatkozású anyag minél teljesebbé tételére. Soha semmilyen szempont szerint nem válogathatja meg gyűjteményét. Semleges álláspontot képviselve biztosítani kell az utókor számára, hogy az egyes korszakokban született dokumentumok összességét megismerhesse. Ugyanis a jövő nemzedékei elődei történelméről hiteles képet csak a megőrzött dokumentumok alapján kaphatnak.

Magyarország 20. századi történetében a diktatórikus hatalom két esetben pusztította tömegesen a könyveket. Az 1944. március 19-ét követő német megszállás időszakában a baloldali és zsidó szerzők művei váltak az esztelen pusztítás célpontjává. A németek és az őket kiszolgáló magyar fasiszta körök értelmetlen könyvmegsemmisítő akcióiról számolt be az események szemtanúja, Trócsányi Zoltán,²

² Trócsányi Zoltán: *A budapesti német könyvharácsolás*. Magyar Könyvszemle, 1945. 1–21.

az Országos Széchényi Könyvtár vezető munkatársa.³ A magyar nemzeti könyvtár állományát ezek az akciók akkor nem veszélyezteték, ugyanis a háborús fenyegetettség elől a gyűjteményt addigra biztonságba helyezték a Nemzeti Múzeum pincéjébe, illetve alagsorába. Veszteséget a tömeges könyvpusztítás miatt elsősorban az európai hírű budapesti antikváriumok és könyvkereskedések szenvedtek el.

A második világháborút követően, a Rákosi-féle diktatórikus rendszer kiépülése időszakában a fasiszta ideológiát hirdető és propagáló művek mellett a szovjethatalmi érdekekkel szemben álló, szovjetellenesnek és antidemokratikusnak minősített művek tömeges megsemmisítése következett be. A begyűjtési és megsemmisítési akciók érintették nagy hazai gyűjteményeinket is. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, a Nemzetgyűlés Könyvtára és a Fővárosi Könyvtár mind-mind elvesztették saját, ún. fasiszta anyagukat. Egy rövid pillanatig úgy tűnt, hogy az Országos Széchényi Könyvtár sem tudja gyűjteményét az utókor számára hiánytalanul megőrizni. Hogy ez mégsem így történt, ezt szeretném a következőkben ismertetni.

Az 530/1945-ös kormányrendelet

Magyarország a győztes hatalmakkal 1945. január 20-án, Moszkvában aláírta a fegyverszüneti egyezményt. Ennek 16. pontja az alábbiakat tartalmazta:⁴

³ Trócsányi Zoltán (1886–1971) irodalomtörténész, nyelvész. Budapesti egyetemi tanulmányait követően 1908–1913 között az MTA Könyvtárának munkatársa, 1921-ig az MTA főtitkári hivatalának igazgatója volt. 1921–25 között újságíró. 1925-ben megalakította a Magyarság Könyvterjesztő Vállalatot, amelyet három évig igazgatott. 1928–1933 között az Új Barázda főszerkesztője. 1934–1935 között kultuszminisztériumi munkatárs. 1935-től dolgozott az Országos Széchényi Könyvtárban. 1937–1943 között szerkesztette a Magyar Könyvszemlét. 1944-ben a nemzeti könyvtár c. igazgatója (Magyar Könyvszemle, 1944. 195.). 1938-tól az egyetemen magyar könyvtártörténetet, 1945 után orosz irodalmat tanított. 1950-ben nyugdíjba vonult.

⁴ Magyar Törvénytár. 1943–1945. évi törvénycikkek. Budapest, [1946.] 73–79.

„Időszakos vagy egyéb irodalmi termékek kiadása, behozatala és terjesztése Magyarországon, színelőadások rendezése, mozgóképek bemutatása, a rádióállomások, a posta, a távíró, a távbeszélő működése a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnoksággal való megegyezés alapján történik.”

A megszálló szovjethatalom számára ez a paragrafus a kultúra minden területén korlátlan cselekvést biztosított.

A 16. paragrafus függeléke rendelkezett a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről. Az 1945. február 26-án, az Ideiglenes Nemzeti Kormány által még Debrecenben elfogadott 530/1945 M. E. kormányrendelet értelmében meg kellett semmisíteni a könyvnyomdákban, könyvkiadó vállalatoknál, köz- és kölcsönkönyvtárakban, valamint a magánszemélyek birtokában található fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékeket. Az érintettek a rendelet hatálybalépésétől számított 15 napon belül kötelesek voltak a felsorolt sajtótermékeket a törvényhatóság első tisztviselője által megjelölt helyre beszállítani, akinek gondoskodnia kellett a beszolgáltatott nyomtatványok megőrzéséről, amíg a tilalmas anyag megsemmisítése zúzómalmokban meg nem történt (1. sz. dokumentum).

Az 530/1945-ös kormányrendelet végrehajtását szabályozta az 1330/1945 M. E. rendelet (2. sz. dokumentum). Ennek 1. pontja rendelkezett a pártok által delegált szakértők közreműködésével összeállítandó azon művek jegyzékének elkészítéséről, amely a megsemmisítendő irodalmi alkotásoknak, zeneműveknek és filmeknek címét tartalmazza. 1945. április 28-án a Miniszterelökség Sajtóosztályának felügyeletével megalakult a Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét összeállító Bizottság. Vezetője Faust Imre⁵ baloldali könyvkiadó

⁵ Faust Imrét (1897–1963) baloldali művek kiadóját 1944 áprilisában a Gestapo letartóztatta. Sikeres szabadulását követően 1944 szeptemberében Moszkvában, mint a magyar ellenállási mozgalom egyik képviselője negyedmagával részese volt a fegyverszüneti egyezmény előkészítésének. 1945-ben a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének újrakezdését segítette. Az Ideiglenes Intézőbizottság elnökeként vett részt a politikai eseményekben. 1947-ben háttérbe szorult, 1949-ben letartóztatták. 1954-ben szabadult.

lett. Mellé a magyar szellemi és politikai élet képviselőiből 20 tagú bizottságot választottak, ám a tényleges munkát, a megsemmisítésre ítélt művek jegyzékének összeállítását könyvtári szakemberek – Goriupp Alisz⁶ (a Széchényi Könyvtár képviselőjében), Kóhalmi Béla, Mátrai László, Tiszay Andor – végezték el. A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzékének⁷ első füzeté 1945 augusztusában, utolsó, negyedik füzeté 1946 novemberében jelent meg. A jegyzék tartalmazta a megsemmisítésre ítélt 4757 tétel sajtótermék – 3976 magyar és idegen nyelvű nyomtatvány, 395 aprónyomtatvány, 257 periodika és 129 zenemű – címét.⁸

A fasiszta sajtótermékek jegyzékének összeállításával párhuzamosan megkezdődött a tiltott sajtótermékeknek országos begyűjtési és megsemmisítési akciója. Az első nagy kampányszerű begyűjtést 1945 nyarán az Ideiglenes Nemzeti Kormány indította. Külpolitikai okokból – az egyre erősödő szovjet támadások kivédése érdekében – igazolni kívánta, hogy a fegyverszüneti egyezményt betartja. Utasította a rendőri szerveket az országos begyűjtési akciók indítására. A könyvrazziákról jelentés készült. A begyűjtési akció eredményével a Szövetséges Ellenőrző Bizottság⁹ (továbbiakban SZEB) szovjet vezetői nem voltak megelégedve. A közelgő őszi választások miatt

⁶ Goriupp Alisz (1894–1979) könyvtáros, sajtótörténész, bibliográfus. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte. 1918–1961 között az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott. 1944-ben részt vett a nemzeti könyvtár gyűjteményének biztonságba helyezésében, 1945–1946 között a háború okozta károk felszámolásában. A tárgyalt időszakban a Nyomtatványtár vezetője volt.

⁷ A fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke. 1–4. k. Budapest, 1945–1946. 1. k. 81; 2. k. 70; 3. k. 29; 4. k. 30.

⁸ Földesi Margit: *A megszállók szabadsága*. Budapest, 2002. 170.

⁹ 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény 18. pontja rendelkezett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felállításáról, amelynek hatásköre a fegyverszünet időtartamára Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság képviselőinek elnöksége alatt az Egyesült Királyság, valamint az Egyesült Államok részvételével a fegyverszüneti egyezmény betartásának ellenőrzése és végrehajtásának szabályozása volt. Bár a fegyverszüneti egyezmény Magyarországot szuverén államnak ismerte el, mégis a SZEB működése és tevékenysége a gyakorlatban erősen korlátozta az ország önállóságát. Földesi Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon*. Budapest, 1995. 25–26.

azonban ekkor nem szorgalmazták a tiltott anyag határozottabb összegyűjtését és megsemmisítését.

1946 márciusában szovjet nyomásra újabb, szervezett begyűjtés indult. A magyar rendőri szervek tevékenysége a szovjet tisztek jelenléte mellett zajlott. Sőt a fővárosban és néhány vidéki településen¹⁰ a szovjet katonai csoportok tevőlegesen is részt vettek a könyvtárak és könyvraktárak szisztematikus átfésülésében, a tiltott anyag kiválogatásában. Budapesten a nagy könyvtárak állományát a SZEB orosz tisztjei által irányított kommandók fésülték át. A szovjetek sokszor túllépve hatáskörüket „ellenőrzés” címén végigjárták a hazai nagy közgyűjteményeket, s ami számukra ellenségesnek tetszett – több esetben a Jegyzéken nem szereplő dokumentumokat is – azt a megsemmisítésre ítélt nyomtatványokkal együtt elszállították. Sok, 1933 után megjelent értékes tudományos mű áldozatul esett a politikai indítású begyűjtési akciónak. A dokumentumok összegyűjtésétől azok megsemmisítéséig folyamatosan felügyelték az 530/1945-ös törvény végrehajtását.

Az április 20-áig tartó akciók során veszítették el a budapesti nagykönyvtárak¹¹ fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus nyomtatványait. 1946 nyarára jelentős mennyiségű nyomtatvány gyűlt össze, amelyet leplombált vagonokban szállítva végig szigorú szovjet ellenőrzés mellett semmisítettek meg. Elsősorban a papírhiány miatt zúzómalmokban, de ha a szállítást nem tudták megoldani, esetenként ott helyben égették el a tiltott könyveket, újságokat. Becsült adatok szerint¹² összesen 800 ezer kötet (jelentős mennyiségű tankönyv volt közöttük) és 86 tonna egyéb sajtótermék semmisült meg 1945–1946 folyamán.

¹⁰ Sárobgárdon és Bicskén a szovjet katonai parancsnokság saját hatáskörében hajtotta végre a begyűjtött tiltott dokumentumok megsemmisítését. Z. Karvalics László: *Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban*. Magyar Könyvszemle, 1993. 409.

¹¹ Kivétel a Nemzetgyűlés Könyvtára volt, amelynek fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus állományát (3046 kötet nyomtatványt és 656 kötet hírlapot) később, 1947. március 6-án szállították át az Országos Széchényi Könyvtárba. Országos Széchényi Könyvtár Irattára (továbbiakban OSZK IT) 118/1947.

¹² Zalai K. László: *Könyvpusztítás a háború után*. Élet és Tudomány, 1992. 1620–1621.

Az Országos Széchényi Könyvtár és az 1945-i kormányrendeletek

Az 530/1945-ös kormányrendelet megszületésének pillanatában az Országos Széchényi Könyvtár a Magyar Nemzeti Múzeum épületében, vele egy szervezeti egységben működött. A Széchényi Könyvtár az élénk légitámadások, valamint Budapest közelgő ostroma miatt a háborús károk elkerülése érdekében állományának jelentős részét a pincébe menekítette. A háborút követően, a viszonyok normalizálódása után, az újrakezdés érdekében 1945. március 20-án a könyvtár vezetése főigazgatói értekezletet tartott, ahol a legfontosabb teendők számbavételére került sor. Az értekezleten megállapították: „*gyűjtemények nincsenek, csak anyaghalmoz, mindent újra kell kezdeni*”.¹³ Áprilisig a háborús belövések okozta károk romeltakarítását végezték. Ezt követően október közepéig folyt a megóvási helyre menekített gyűjtemény eredeti helyére történő visszaköltöztetése. A nagy mennyiségű anyag¹⁴ megmozgatásában a könyvtár teljes személyzete részt vett. A tényleges könyvtári munka október közepétől november végéig tarthatott, december elejével a fűtés hiánya miatt a könyvtárat be kellett zárni. Ügyeletet tartottak a Népbíróság és a Politikai Rendőrség munkatársai számára, akik a háborús bűnösök felkutatásához kerestek terhelő adatokat a korabeli sajtótermékekben. Az 530/1945-ös kormányrendelet megjelenése és következményeként a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek elkülönítésének feladata embert próbáló körülmények között találta a magyar nemzeti könyvtárat.

Könyvtáros szakmai szempontból az állomány egyes darabjainak kiemelése eredeti helyéről politikai okok miatt helytelen, ám ha a kiválogatás azért történik, hogy ezeket a nyomtatványokat megsemmisítsék, az a magyar nemzeti könyvtár számára elfogadhatatlan.

¹³ OSZK IT 20/1945.

¹⁴ OSZK IT 328/1946. Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1945. évi működéséről. A nemzeti könyvtár akkori gyűjteményének a háborús károktól való megóvása érdekében a könyvanyag kétharmadát, míg a Hírlaptár közel 20 ezer kötetét mozgatták meg 1944–1945 folyamán.

Gyűjteménye egyes darabjainak a megsemmisítés céljával történő eltávolításával Fitz József,¹⁵ az Országos Széchényi Könyvtár akkori főigazgatója nem értett egyet. 1945. április 5-én levélben kéri felettesét, Supka Gézát,¹⁶ a Magyar Nemzeti Múzeum elnökét, hogy járjon közbe az 530/1945-ös kormányrendelet módosítása érdekében. A kormányrendelet Fitz József meglátása szerint a magyar nemzeti könyvtárat alapfeladata ellátásában akadályozza, amennyiben az eljövendő nemzedékek számára a gyűjteményt nem tudja hiánytalanul megóvni, de a teljes magyarországi nyomtatott sajtótermés egy adott időszakának megőrzését sem lesz képes teljesíteni.

Fitz álláspontja szerint, amennyiben a rendelet az Országos Széchényi Könyvtárra egyáltalán vonatkozhat, akkor el kell érni, hogy a kijelölt gyűjtőhely a magyar nemzeti könyvtár legyen. A gyűjteményből kivonandó és megsemmisítésre ítélt sajtótermékekből egy-egy példányt meg kell őrizni, különben a közelmúlt történeti forrásai pótolhatatlanul elvesznének. Megőrzésük fontosságát bizonyítja, hogy a magyar és orosz hatóságok máris nagy számban igénybe veszik ezeket a nyomtatványokat. A tudományos kutatás és a köz-

¹⁵ Fitz József (1888–1964) könyvtáros, irodalomtörténész. Budapesti, lausanne-i és párizsi egyetemi tanulmányok után 1914-től az Egyetemi Könyvtár munkatársa, 9 évig a kéziratár vezetője. 1930–1934 között a pécsi Egyetemi Könyvtár igazgatója, 1934–1945 között az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója volt. Ő is áldozatul esett a háborút követő igazoló eljárásoknak, amikor a régi tisztviselői kar megtisztítása, az új hatalom számára politikailag megbízható emberekkel való feltöltése megtörtént. 1945. május 7-ei határozata szerint a Magyar Nemzeti Múzeum Igazoló Bizottsága „a közszolgálatban való meghagyása mellett az előléptetéstől ötévi időtartamra kizárja és vezetői állásra alkalmatlannak mondta ki”. OSZK IT ad 189/1945.

¹⁶ Supka Géza (1883–1956) régész, művészettörténész, publicista. Diplomáját a grazi, doktorátusát a kolozsvári egyetemen szerezte. 1904-től a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa. 1916–1917 között a bécsi egyetem meghívott előadója. 1918 végén a Nemzeti Tanács prágai követé nevezte ki. 1921-ben, a Tanácsköztársaság alatt tanúsított magatartása miatt elbocsátották. 1945-ben a Magyar Nemzeti Múzeum elnökeként rehabilitálták. Supka Gézát a Budapesti Nemzeti Bizottság határozata alapján a Vallás- és Közoktatási Minisztérium a múzeumi önkormányzat teljes helyreállításáig, kinevezte a Magyar Nemzeti Múzeum ideiglenes elnökévé. 1945. június 7-én lemondott tisztéről.

érdek is azt kívánná, hogy a tiltott sajtótermékek az ország egy könyvtárában – legilletékesebb erre az Országos Széchényi Könyvtár – megőriztessenek. Fitz József megoldásként a nemzeti könyvtárban korábban alkalmazott gyakorlatot¹⁷ javasolta. A tiltott sajtótermékeket a könyvtár zárt anyagként kezelné, használatukat a nagyközönség számára nem engedélyezné. A „zárt anyag” címkével megjelölt tiltott dokumentumok eredeti helyükön maradnának, de céduláikat a katalógusból kiemelnék. A magyar nemzeti könyvtár gyűjteményéből házon kívüli használatra dokumentumot nem ad ki, olvasóinak csak helyben olvasást biztosít. Raktárait pedig az olvasók elől zárva tartja.

Fitz József ebben az írásában fogalmazta meg azokat a szakmai indokokat, amelyek később az őt követő utód számára is érvül szolgáltak az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményének hiánytalan megővése érdekében.

Supka Géza a Budapesti Nemzeti Bizottságnál előterjesztette Fitz József indítványát. 1945. április 25-én hozott határozata értelmében a Budapesti Nemzeti Bizottság megbízta az Országos Széchényi Könyvtárat „minden fasiszta, nyilas tulajdonban volt” könyvtár, levél- és irattár hatósági zár alá vételével, valamint felhatalmazta, hogy a letétként kezelt dokumentumokat a legsürgősebben szállíttassa be a Magyar Nemzeti Múzeumba (6. sz. dokumentum).

¹⁷ Az Országos Széchényi Könyvtár Remóta-osztálya őrizte „az állam, a társadalom rendje, nyugalma, biztonsága vagy a közérkölciség szempontjából veszedelemes gondolatokat” tartalmazó sajtótermékeket. A Tanácsköztársaság alatt született kiadványok mellett a 40-es években keletkezett politikailag veszedelemes nyomtatványok, valamint az erotikus művek használata korlátozva volt. Trócsányi Zoltán: *Remóta-osztály*. Magyar Könyvszemle, 1942. 334–335.

Az 530/1945-ös törvény végrehajtói

1945 elején tisztázatlanok voltak a közigazgatásban a hatalmi viszonyok. Az 530/1945-ös törvény végrehajtójaként április–május hónapban több hatóság kereste meg a Széchényi Könyvtárat. Intézkedések egymásnak ellentmondóak voltak.

Elsőként (április 11-én) a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya jelentkezett (4. sz. dokumentum). A Magyar Államrendőrség keretében 1945 januárjában, Péter Gábor¹⁸ vezetésével létrehozott Politikai Rendészeti Osztály a háborús bűnösök felkutatásának céljával alakult meg. A későbbiekben azonban ez a csoport szovjet mintára a Magyar Kommunista Párt vezetésének erőszakszervévé vált. Utóbb a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztálya, majd Államvédelmi Hatóság néven híresült el.

A Politikai Rendészeti Osztály körlevelében a kormányrendeletből belügyminisztériumi rendelet lett. Ennek alapján szólították fel a magyar nemzeti könyvtárat „a fasiszta, fajvédő, Szovjet- és Szövetégesek ellen irányuló” könyveinek az elkülönítésére. A Széchényi Könyvtár gyűjteményéből kivonandó művekről négy példányban jegyzőkönyvet kértek, amelyet nyolc napon belül kellett címükre megküldeni.

Fitz József négy pontban összefoglalt válaszában kifejtette: az Országos Széchényi Könyvtár minden Magyarországon megjelent nyomtatványból köteles példányt kap. Ebből következően a gemsemisítésre ítélt dokumentumok legnagyobb számban ebben

¹⁸ Péter Gábor (1906–1993) szabómunkásként dolgozott, majd a 20-as évek végén bekapcsolódott a munkásmozgalomba. 1931-től tagja a kommunista pártnak. 1944 decemberében az illegális kommunista párt megbízást adott Péter Gábornak a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya (PRO) megszervezésére. 1946-tól a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának (ÁVO), 1948–1953 között a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának (ÁVH) vezetője. Jelentős szerepe volt a törvénytörő eljárások végrehajtásában. 1953 januárjában letartóztatták, decemberben életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre, majd új eljárásban, 1957-ben 14 évi börtönbüntetésre ítélték. 1959-ben egyéni kegyelemben részesült.

a gyűjteményben találhatóak. Elkülönítésük és jegyzékbe foglalásuk nyolc nap alatt lehetetlen. Kérte ezért a feladatra kitűzött határidő meghosszabbítását. Felvetette annak lehetőségét, hogy a nemzeti könyvtár, amelynek feladata minden magyar vonatkozású sajtótermék beszerzése, az állományából hiányzó dokumentumokat a megsemmisítésre begyűjtött sajtótermékekből kiegészítse. Javasolta a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek szabatos meghatározását, a megsemmisítendő műveket tartalmazó tájékoztatójegyzék elkészítését. Végül a Magyar Államrendőrség állásfoglalását kérte azon esetekre, amikor magánszemélyek bírósági eljárásaik során bizonyítékként fasiszta jellegű dokumentumokból kérnek hiteles másolatot (5. sz. dokumentum).

Május 7-ei válaszában a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya a tiltott anyag elkülönítésére és jegyzékbefoglalására adott határidőt június 10-éig meghosszabbította. Elfogadta a nemzeti könyvtár kérését, hogy a megsemmisítésre ítélt könyvekből saját állományát kiegészítse. Ez igen fontos fejlemény volt, ezzel ugyanis a Magyar Államrendőrség elismerte az Országos Széchényi Könyvtár jogát ahhoz, hogy saját állományát megtarthassa, sőt gyűjtőkörének megfelelően gyarapíthassa gyűjteményét a hiányzó dokumentumokkal. Nem foglalt állást viszont abban a kérdésben, hogy a könyvtár – a korábbi gyakorlatának megfelelően – indokolt esetben (igazolási, valamint bírósági eljárás során) – magáncélra kiadhat-e fasiszta jellegű anyagból hiteles másolatot. A fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek fogalmának meghatározását a Miniszterelnökség Sajtóosztálya illetékességi körébe utalta (7. sz. dokumentum).

Május 15-én Dezsényi Béla¹⁹ feljegyzést készített a Vörös Hadsereg megbízottjának a könyvtárban tett látogatásáról.²⁰ Az orosz

¹⁹ Dezsényi Béla (1907–1972) sajtótörténész, könyvtáros 1934-től az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, 1943-tól a Hírlaptár vezetője volt. 1955–1972 között a Magyar Könyvszemlét, 1958–1969 között az OSZK évkönyvét szerkesztette.

²⁰ Az Országos Széchényi Könyvtár vezetésének a tárgyalt időszakban bevett gyakorlata volt, hogy a könyvtárral kapcsolatos fontos eseményekről saját használatra úgynevezett házi feljegyzéseket (pro domo) készítettek, amelyeket

tiszt, akit Györke József²¹ mb. főigazgató, valamint Dezsényi Béla fogadott a fasiszta és szovjetellenes állományrész elkülönítésére vonatkozó intézkedések ügyében tájékozódott. Kérte „a 30–40 legfontosabb, reprezentatív jellegű fasiszta, nyilas, szovjetellenes” művek jegyzékét, amelyet két nap múlva személyesen kívánt átvenni. A Vörös Hadsereg megbízottja – a nemzeti könyvtár vezetőinek szakmai érveit elfogadva – kijelentette: „a Nemzeti Múzeum tudományos, muzeális célkitűzésének megfelelően a tiltott, fasiszta jellegű anyagot a könyvtár állományában megtarthatja. Másképp a történetírás számára ezek a művek, mint forrásanyag, nem maradnának meg... a Széchényi Könyvtárban a tiltott anyag megsemmisítése tehát semmiképpen sem jöhet tekintetbe.”

A nemzeti könyvtár vezetése joggal érezhette úgy, hogy mind a magyar rendőri szervek, mind a szovjethatóságok méltányolták könyvtárszakmai indokaikat. Magára nézve kötelező érvényűnek a Budapesti Nemzeti Bizottság határozatát tekintette.

Május 22-én érkezett meg a nemzeti könyvtárhoz Budapest székesfőváros polgármesterének 350.884/1945. IV. számú, május 9-én kelt határozata. Csorba János²² polgármester május 30-i határidővel elrendelte, hogy a magánszemélyek, könyvnyomdák, könyvkiadóvállalatok, könyvkereskedők, köz- és kölcsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak stb. a fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékeiket szolgáltatassák be a székesfővárosi könyvtár központjába, vagy a legközelebbi fiókintézetébe. Az átadandó sajtótermékekről két példányban készítsenek jegyzéket, amely átadási

az iktatott hivatalos iratok közé soroltak. Ezek az iratok a magyar nemzeti könyvtár 1945 utáni történetének felbecsülhetetlen forrásai.

²¹ Györke József (1906–1946) pécsi egyetemi tanulmányai befejezése után finn-ugor nyelvész lett. 1936-tól volt az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa. 1940-ben véglegesítették. 1945-ben a Magyar Nemzeti Múzeum intézményeinek ügyeiért felelős elnöki hivatal vezetője: elnöki tanácsos. 1945. június 7-én Fitz József felmentését követően kinevezik az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójává. Váratlanul hunyt el 1946. szeptember 11-én.

²² Csorba János (1897–1986) ügyvéd, politikus. 1930-ban az FKGP alapító tagja, 1941-től országgyűlési képviselő. 1944 novemberében a Bajcsy Zsilinszky Endre vezette Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának elnökhelyettese. 1945. január 19-étől május 16-áig Budapest polgármestere.

elismervényül szolgálhat. Tájékoztatásul közölte, hogy a pártok kiküldötteinek közreműködésével folyamatban van „*az összes megsemmisítendő szellemi termék*” jegyzékének összeállítása. A jegyzékből kimaradt, pótlólag beszolgáltatandó sajtótermékek összegyűjtéséről a későbbiekben külön intézkedni fog. A határozatot megküldte a nemzeti könyvtárnak is azzal az utasítással, hogy a fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus műveket állományából vonja ki és különítse el, valamint további intézkedésig használatukat megtiltotta (10. sz. dokumentum).

Az Országos Széchényi Könyvtár vezetősége az újabb, az addigi intézkedésekkel ellentétes értelmű budapesti polgármesteri határozat miatt Teleki Géza²³ vallás- és közoktatási miniszterhez fordult állásfoglalásért.

Kérték annak megállapítását, hogy „most, amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány hivatalai már Budapesten működnek és az egész ország területén a normális közigazgatás helyreállt – vajon melyik hatóság illetékes arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum, vagy annak önkormányzati szervezetébe tartozó valamely intézmény számára a kormányrendelet végrehajtása iránt utasítást adjon”. Különösen akkor, amikor a rendőrség és a polgármester rendelkezései fontos kérdésekben ellentmondanak egymásnak.

Kérték továbbá a minisztert, hogy szerezzen érvényt annak az álláspontnak, amely szerint az Országos Széchényi Könyvtár a magyar sajtótermékek nemzeti gyűjtőhelye, állományát „*a jövő számára megőrizni hivatott*”. Éppen ezért annak „*egy részét megsemmisíteni, vagy más könyvtárnak átadni nem köteles*”. Döntést kértek abban a kérdésben is, hogy amíg a tiltott anyag kiválogatása meg nem történik, köz- vagy jogos magánérdek esetében a hírlapokban való kutatást, illetve hiteles másolat kiadását engedélyezhessék.

A felterjesztésben végül jelentették, hogy a nemzeti könyvtárban megindultak azok a munkálatok, amelyeknek eredményeként a

²³ Teleki Géza (1911–1983) földrajztudós, geológus. 1936-ban doktorált a bécsi egyetemen. 1936–1940 között a budapesti Magyar Geológiai Intézetben geológus. 1944. december 22-étől 1945. szeptember 15-éig a Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere.

fasiszta jellegű stb. anyag kiválogatása megtörténik. A tiltott művek kiválogatása után tervezték azok céduláinak eltávolítását a katalógusból. A politikai rendőrség által kért jegyzék összeállítására ezután kerülne sor. A nemzeti könyvtár különleges helyzetére való tekintettel – szakszerű személyzet hiánya,²⁴ romeltakarítás, az állomány nagy része jelenleg még az óvóhelyen van – a miniszter jóváhagyását kérték, hogy a fasiszta és szovjetellenes művek jegyzékének elkészítése „*határidőhöz ne köttessék*” (11. sz. dokumentum).

Június 14-én Budapest polgármestere a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek beszolgáltatása ügyében újabb levelet küldött a nemzeti könyvtár igazgatóságának. Ebben hivatkozva az 1330/1945. M. E. számú rendeletre Budapest Székesfőváros Polgármesteri Hivatalát jelölte meg, ahová a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékeket be kell szolgáltatni. Ezért kéri az Országos Széchényi Könyvtár vezetését, hogy június 25-éig jelentse be az elszállítandó könyvek mennyiségét, valamint intézkedjenek, hogy a tiltott dokumentumok a megadott időpontot követően elszállíthatóak legyenek (14. sz. dokumentum).

Az Országos Széchényi Könyvtár vezetése Budapest polgármesterének határozatára nem reagált. Ad acta tették az iratokat. Ugyanakkor a könyvtárban folytatódott a tiltott műveknek címek alapján történő kiválogatása, megjelölése és céduláinak a katalógusból való kiemelése.

²⁴ OSZK IT 131/1945 – Györke József főigazgató 1945. július 31-én, a miniszterelnöknek megküldött jelentéséből tudjuk, hogy a fasisztajellegű sajtótermékek összeállításában – szinte a teljes személyzet – 43 könyvtári tisztviselő és altiszt vett részt. Az általuk elvégzett 833 túlóráért 6000 pengő díjazásban részesültek.

Könyvtári dokumentumok házi őrizetben – a Zárolt Kiadványok Gyűjteményének megalakulása

1946-ban a SZEB szovjet tisztjeinek közreműködésével lezajlott begyűjtési akció komolyan érintette az Országos Széchényi Könyvtárat is.

Március 29-én vegyes bizottság kereste fel a nemzeti könyvtárat (15. sz. függelék). Tagjai voltak: a Vallás- és Közoktatási Minisztérium, a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya és a SZEB szovjet katonai képviselői. Látogatásuk célja a fasiszta anyag elkülönítésére tett addigi intézkedések ellenőrzése volt. Györke József megbízott főigazgató ismertette a tiltott művek korlátozásával kapcsolatban addig megtett intézkedéseket. A tilalmas kiadványok céduláit az olvasói katalógusból kiemelték, a nyomtatványokat „zárt anyag” címkével megjelölték, de eredeti helyükön meghagyták. A SZEB szovjet képviselője felszólította a nemzeti könyvtár vezetőjét, hogy a tiltott kiadványokat eredeti helyükről haladéktalanul emeljék ki és zárják el egy erre kijelölt helyiségbe. Ennek kulcsát a főigazgatónak éjjel-nappal magánál kell tartania. Az elzárt, tiltott irodalomhoz senki más nem férhet hozzá. A szovjet tiszt április 1-jén, személyesen ellenőrizte, hogy utasítását végrehajtották-e? A Széchényi Könyvtár munkatársai ekkor emelték ki eredeti helyükről a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus minősítést kapott műveket és zárták el a kijelölt helyiségbe. Gyakorlatilag ekkor alakult meg a Zárolt Kiadványok Gyűjteménye.

Pár nap múlva a Miniszterelnökség „orosz relációkban működő katonai tisztje”²⁵ személyesen közölte Györke Józseffel a SZEB döntését: „csupán a Fővárosi Könyvtár és a Nemzetgyűlési Könyvtár fasiszta anyagát fogják mentesíteni az elszállítás alól”. Györke József

²⁵ Wolff János rendőr százados volt a Miniszterelnökség szovjet összekötője, aki az érintett budapesti nagykönyvtárakat a SZEB döntéséről értesítette. Írásban ő tájékoztatta a Nemzetgyűlési Könyvtárat Beljanov tábornok és Szegejcsuk alezredes „szóbeli megerősítéséről”: a könyvtár további intézkedésig állományában megtarthatja a fasiszta sajtótermékeket. Jónás Károly – Veredy Katalin: *Az Országgyűlési Könyvtár története, 1870–1995*. Budapest, 1995. 196.

tiltakozott, méltánytalannak tartotta a határozatot. A rendőrtiszt ekkor a magyar nemzeti könyvtár főigazgatójának szobájából, annak hivatali telefonján fölhívta Péter Gábort, aki még aznap magához rendelte Györke Józsefet. Segítséget ígért az Országos Széchényi Könyvtár vezetőjének. Néhány nap elmúltával azonban kiderült, Péter Gábor nem tudta elérni, hogy a SZEB döntését megváltoztassa. Tanácsként javasolta viszont, hogy a Széchényi Könyvtár vezetése haladéktalanul kérje a vallás- és közoktatási miniszter, vagy valamely más kormányhatóság közbenjárását. Györke József a felettes hatóságához, Keresztury Dezső²⁶ miniszterhez, fordult segítségért. Az események a magyar nemzeti könyvtár számára – úgy tűnt – jó irányt vettek. Április 12-én Balogh István miniszterelnökségi államtitkár levélben tudatta a vallás- és közoktatási miniszterrel (16. sz. dokumentum), Budapest Rendőrkapitányával (17. sz. dokumentum), hogy a SZEB korábbi álláspontját megváltoztatta. Egyedül az Országos Széchényi Könyvtárnak engedélyezte, hogy a tiltott fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus kiadványokat két-két példányban megtarthassa, gyűjteményét a budapesti nagykönyvtárak állományából eltávolított és megsemmisítésre ítélt művekből kiegészíthesse. Ez utóbbi azonban nem valósult meg, mivel időközben a nagykönyvtárakból elszállították a tiltott állományrészeket még azelőtt, hogy a nemzeti könyvtár az állományából hiányzó sajtótermékeket kiválogathatta volna (22. sz. dokumentum). Ugyanakkor elrendelték az Országos Széchényi Könyvtár tiltott anyagának szigorú elkülönítését, amelyet csak a politikai rendőrség által kiállított engedéllyel rendelkező politikai nyomozók használhattak (19. sz. dokumentum). A politikai rendőrség egy tisztjét

²⁶ Keresztury Dezső (1904–1996) író, költő, politikus. Egyetemi tanulmányait a budapesti, bécsi és berlini egyetemeken végezte. 1929-től a berlini egyetem magyar lektora, a Magyar Intézet könyvtárosa volt. 1935-től az Eötvös Kollégium tanára. 1937–1943 között a Pester Lloyd kulturális rovatát szerkesztette. 1945-ben a budapesti egyetem magántanára, az Eötvös Kollégium igazgatója, majd 1945. november 15.–1947. március 14. között a Nemzeti Parasztpárt tagjaként vallás- és közoktatási miniszter volt. 1948-tól a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárosa, 1950–1971 között az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője.

szolgálattételre a könyvtárba rendelték, aki ettől a pillanattól kezdve egyedül rendelkezett a – szó szerint elzárt – gyűjtemény felett. Így a Zárolt Kiadványok Tára 1946 áprilisában a Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztálya kizárólagos kezelésébe került (17. sz. dokumentum). Gyakorlatilag a gyűjtemény a nemzeti könyvtár állományából kiszakítva, ekkor még a Széchényi Könyvtár épületében, de már a politikai rendőrség birtokába került. A Zárolt Kiadványok Tára működéséről és a politikai rendőrség tisztjei mellett esetlegesen más egyéb használókról forrás hiányában pontos ismeretünk nincs. Ennek feltárása további kutatást igényel.

A zárt kiadványok „fogsága”

A gyűjtemény sorsának további alakulása szempontjából sorsdöntő fejleményre 1952. július 7-én került sor. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága egyik épületébe szállíttatta a nemzeti könyvtárból a zárt kiadványokat. A könyvtár vezetése tehetetlen szemlélője volt az eseményeknek. A zárt anyag elvitele az ÁVH kívánságára történt. A magukkal vitt dokumentumokat tételesen felsoroló jegyzőkönyvet sem adták át a tulajdonos Országos Széchényi Könyvtárnak. A nemzeti könyvtár ellenállást csak annyiban tudott kifejezni, hogy ragaszkodott a dokumentumok „ideiglenes letétként” történő kölcsönadásához.

A PRO/ÁVH IX. ügyosztálya felügyelte kezdetektől a tiltott, „indexes” könyvek beszolgáltatásának ügyét. A politikai rendőrségnek ez az ügyosztálya őrizte a szervezet legféltettebb kincsét, a titkos nyilvántartást.²⁷ A zárt kiadványok gyűjteményének átszállítása, annak felbecsülhetetlen információs értéke miatt válhatott számukra szükségessé.²⁸

²⁷ Gábor Róbert: Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és kommunizmus ellen 1944–1948. Budapest, 1998. 169–170.

²⁸ A Politikai Rendőrség 1945 elejétől használta az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményét, elsősorban a Hírlaptár állományát. A háborús bűnösök ügyében

1953. október 12-én feltehetően a magyar belpolitikai változásoknak köszönhetően 15 hónapi „fogság” után a magyar nemzeti könyvtár visszakapta saját állományrészét, 24 ládányi feldolgozatlan²⁹ anyaggal együtt (28. sz. dokumentum).

Végszó

Végezetül megállapíthatjuk, az Országos Széchényi Könyvtár akkori két vezetőjének, Fitz Józsefnek és Györke Józsefnek szakmai érvei és emberi helytállása révén sikerült a magyar nemzeti könyvtár állományát megmenteni. Ezt úgy érték el, hogy a legnagyobb mennyiségben a magyar nemzeti könyvtárban található, megsemmisítésre ítélt kiadvány használatának korlátozását, zárolását javasolták. Bár a hatalom rögtön elvette a Széchényi Könyvtárnak e gyűjtemény feletti rendelkezési jogát, sőt a későbbiekben egy időre el is szállította azt, mégis történetírásunk számára az országban egyedüli forrásként a tiltott dokumentumok jelentős számban csak a nemzeti könyvtárban maradtak meg. Fitz József törekvése megvalósult. Az elpusztításra ítélt sajtótermékek nagy része legalább egy példányban a kutatók számára – az arra legilletékesebb Országos Széchényi Könyvtárban – rendelkezésre áll. Anyaga ugyanis a 20. századi magyar történelem megismeréséhez és feltárásához nélkülözhetetlen.

folyó nyomozáshoz jobboldali lapokból folyamatosan kértek hiteles másolatokat (OSZK IT 23/1945).

²⁹ A gyűjtemény visszaszállításában közreműködő Dörnyei Sándor szóbeli visszaemlékezése szerint az ÁVH épületében külön helyiségben tárolták az Országos Széchényi Könyvtárból elvitt ún. fasiszta anyagot. A menetközben különböző forrásból – például elkobzott postai küldemények, vagy letartóztatott személyek könyvtára – hozzácsapódott, rendezetlen, zömében a fasiszta jegyzéken nem szereplő, jelentős részben idegen nyelvű külföldi sajtótermékeket nem dolgozták fel. Az ÁVH munkatársai az esetleges hiányok pótlása érdekében, illetve a másodpéldányok kiegészítése céljával a Széchényi Könyvtár anyagát nem hasonlították össze „az új beszerzésekkel.”

DOKUMENTUMOK

(Budapesti dokumentumok esetén
a kiemelt keltezési helyet elhagytuk)

1.

Debrecen, 1945. február 26.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú rendelete a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az Ideiglenes Nemzetgyűlés által Debrecenben, 1944. évi december hó 22. napján nyert felhatalmazás alapján a Moszkvában, 1945. évi január hó 20. napján megkötött fegyverszüneti egyezmény 16. pontjának végrehajtásaként a következőket rendeli:

1. §.

Meg kell semmisíteni a könyvnyomdák, könyvkiadóvállalatok, könyvkereskedők, köz- és kölcsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak, valamint magánszemélyek birtokában levő minden fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket (könyv, folyóirat, napilap, hirdetmény, röplap, képes ábrázolás stb.) tekintet nélkül arra, hogy az magyar vagy más nyelven jelent meg.

Különösen és kivétel nélkül megsemmisítendő a fasiszta (nemzeti szocialista) politikusok fasiszta szellemű életrajzai, nyilvánosan elmondott beszédei, fasiszta állampolitikát méltató tudományos színezetű művek, a német hadviselést feldicsérő sajtótermékek, a fasiszta politikusok ily szellemű művei, a fasiszta pártoknak és kiadóhivataloknak összes politikai jellegű kiadványai vagy ilyen vonatkozású szépirodalmi termékei stb.

2. §.

1. §-ban megjelölt sajtótermékek kiadása, utánnyomása, forgalomba hozatala, terjesztése, külföldről behozatala tilos.

3. §.

A fenti rendelkezéshez képest a könyvnyomdák, könyvkiadók, könyvkereskedők és kölcsönkönyvtárak, egyesületi, testületi és iskolai könyvtárak, valamint a magánszemélyek kötelesek a rendelet hatálybalépésétől számított 15 nap alatt az 1. §-ban felsorolt sajtótermékeket a törvényhatóság első tisztviselője által kijelölt gyűjtőhelyre szállítani.

4. §.

A törvényhatóság első tisztviselője gondoskodik a beszállítandó sajtótermékek gyűjtőhelyének kijelöléséről, a beszállított sajtótermékek őrzéséről mindaddig, amíg az összegyűjtött sajtótermékek papíryanagának hasznosítása zúzómalmokba való szállítás útján meg nem történik.

5. §.

Az 1931. évi. III. tc. 1. §-ában írt büntettet követi el az, aki a jelen rendelet 1. §-ában megjelölt sajtótermékeket kiadja, kinyomtatja, utánnymolja, forgalomba hozza, az ország területére behozza, vagy aki a birtokában lévő sajtóterméket másnak átadja.

A bűnvádi eljárásra a 81/1945. M.E. számú rendelet 20. §-a értelmében a népbíróság bír hatáskörrel.

6. §.

Amennyiben a cselekmény súlyosabban nem büntetendő, kihágást követ el és háború idején hat hónapig terjedő elzárással, valamint 8. 000 P-ig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő az, aki a 3. §-ban írt beszolgáltatási kötelességének szándékosan vagy súlyos gondatlanságból nem tesz eleget.

7. §.

Ez a rendelet kihirdetésének napján lép hatályba.

Debrecen, 1945. évi február hó 26-án.

Miklós Béla s.k.
miniszterelnök

Magyar Közlöny, 1945. (március 17.) 9. sz. 3–4.

2.*1945. április 23.***Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1.330/1945. M.E. számú rendelete az 530/1945. M.E. rendelet végrehajtása tárgyában.**

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M.E. számú rendelete végrehajtásaként a következőket rendelem:

1. §.

Folyamatban van a pártok kiküldötteinek közreműködésével azon irodalmi termékek, filmek és kották teljes kimutatásának összeállítása, amelyek az 530/1945 M.E. számú rendelet 1. §-ának körében megsemmisítendőek.

Valamennyi törvényhatóság, társadalmi intézmény, könyvkiadó vállalat, Magyar Távirati Iroda stb. és a sajtó támogassa a hatóságokat ebben a munkában, ilyen tárgyú felterjesztései a magyar miniszterelnökséghez küldendőek.

2. §.

A törvényhatóságok első tisztviselői a hozzájuk benyújtott megsemmisítendő könyveket gyűjtsék össze és tárolják mindaddig, amíg elszállításukról gondoskodás történik. A könyvek birtokosai és tulajdonosai, könyvnyomdák, könyvkiadó vállalatok, könyvkereskedők, köz- és kölcsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak felhívandók arra, hogy minden fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket, tekintet nélkül arra, hogy magyar vagy más nyelven jelent meg, szolgáltatassák be.

3. §.

A törvényhatóságok első tisztviselői a beszolgáltatott könyvekről kimutatást készítsenek.

A könyvekről két-két példányt külön kezeljenek és őrizzenek meg. A sajtótermékek, könyvek stb. elszállításáról később fogok intézkedni.

4. §.

A Nemzeti Bizottságok, valamint a nagyközönség is felkérendő, hogy az irodalmi művek, film- és kottaanyagoknak ebben az általános tisztogatási folyamatában az ideiglenes nemzeti kormányt támogassák, s ilyen módon biztosítsák a teljes eredményességet.

5. §.

A törvényhatóság első tisztviselői hassanak oda, hogy az idevágó munkálatok 15 nap alatt befejeződjenek.

Bp. 1945. évi április hó 23-án.

Miklós Béla s.k.
miniszterelnök

Magyar Közlöny, 1945. (május 1.) 19. sz. 1.

3.

1945. április 5.

**Fitz József főigazgatónak az 530/1945-ös kormányrendelet
módosítása érdekében Supka Gézához,
a Magyar Nemzeti Múzeum elnökéhez írt gélykérő levele.**

Elnök Úr!

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. sz. alatt rendeletet adott ki a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről. A rendelet – az 1945. évi hó 20. napján Moszkvában kötött fegyverszüneti egyezmény 16. pontjának végrehajtásaként – többek között a következő intézkedéseket tartalmazza:

1.§. Meg kell semmisíteni a könyvnyomdák, könyvkiadóvállalatok, könyvkereskedők, köz- és kölcsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak, valamint magánszemélyek birtokában lévő minden fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket /könyv, folyóirat, napilap, hirdetmény, röplap, képes ábrázolás, stb./, tekintet nélkül arra, hogy az magyar vagy más nyelven jelent meg.

.....

3. §. A fenti rendelkezéshez képest a könyvnyomdák, könyvkiadók, könyvkereskedők és kölcsönkönyvtárak, egyesületi, testületi és iskolai könyvtárak, valamint a magánszemélyek kötelesek a rendelet hatálybalépésétől számított 15 nap alatt az 1. §.-ban felsorolt sajtótermékeket a törvényhatóság első tisztviselője által kijelölt gyűjtőhelyre szállítani.

A rendelet olyan értelmű módosítását tartanám indokoltnak, hogy a kijelölt gyűjtőhely az egész ország számára az Orsz. Széchényi Könyvtár legyen. Múltjánál, alapítólevelénél és a múzeumi törvénynél fogva is hivatva van ezt a feladatot betölteni, de a gyakorlatban is mindig hozzá fordultak a kormányhatóságok. A forgalomból kivonandó és megsemmisítendő anyagot azután 1-1 példányban meg kellene őrizni, mert máskülönben a közelmúlt történetének fontos forrásai teljesen megsemmisülnének, közöttük éppen a fasiszta irányzatot jellemző és leleplező nyomtatványok. Ez utóbbiakat azon kívül az igazolási, továbbá rendőrségi és népbírósi eljárás folyamán a magyar és az orosz hatóságok máris nagymértékben igénybe veszik és mint jogi bizonyító anyagot bizonyára a jövőben is igénybe kívánnak venni. A közérdek is azt kívánja tehát, hogy ez az anyag az ország-
nak legalább egy könyvtárában, mégpedig az erre legilletékesebb Orsz. Széchényi Könyvtárban megőriztessék.

A tilalmas anyagot azután a Könyvtár – amely különben is muzeális jellegű – zárt anyagképpen kezelné és használatba nem bocsátaná. Ez a zárt anyag nem közkönyvtári jellegű.

Tisztelettel kérem, hogy az illetékes hatóságoknál eljárni méltóztassék olyan irányban, hogy – amennyiben a rendelet a kölcsönkönyvtárnak nem minősíthető Orsz. Széchényi Könyvtárra egyáltalán vonatkoztatható – az Orsz. Széchényi Könyvtár a megsemmisítésre ítélt anyagot a fenti javasolt módon megőrizhesse, kiegészíthesse és kezelhesse.
Fogadja Elnök Úr őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1945. április 5.

F³⁰

főigazgató

Dr. Supka Géza Úrnak
A Magyar Nemzeti Múzeum Elnökének

Budapest

³⁰ Fitz József szignója.

Supka Géza a levelet 1945. április 5-én személyesen átvette, amit sajátkezű aláírásával igazolt.

OSZK IT 26/1945

4.

1945. április 11.

A politikai rendőrségnek az 530/1945-ös kormányrendelet végrehajtása kapcsán kiadott utasítása.

MAGYAR ÁLLAMRENDŐRSÉG³¹
BUDAPESTI FŐKAPITÁNYSÁGÁNAK
POLITIKAI RENDÉSZETI OSZTÁLYA

326/1945 sz. eln.

Széchenyi Könyvtárnak,
Budapest.

A M. Belügyminisztérium.....530.....sz. rendelete alapján utasítottam a kerületi Kapitányságok vezetőit, hogy a kerületi kapitányságok politikai csoportjai, a kerületükbe tartozó könyvkereskedések, köz- és kölcsönkönyvtárak, nyilas, németbarát, fasiszta, fajvédő-szellemű, Szovjet vagy a Szövetségesek ellen irányuló könyveinek elkülönítésére vonatkozó intézkedéseket tegyék meg. Ennek keretében a könyvkereskedők, kölcsönkönyvtárak vezetői, valamint bármely könyvszakmában

³¹ A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya feltehetően több intézménynek, így az Országos Széchényi Könyvtár mellett a Magyar Nemzeti Múzeumnak is megküldte az általa belügyminisztériumi rendeletként értelmezett 530/1945. sz. kormányrendeletet, amelyben az Ideiglenes Nemzeti Kormány eredeti rendelkezéseinek saját értelmezést adott, valamint a rendelet végrehajtójaként adta ki utasításait. A Magyar Nemzeti Múzeum a hozzá is megküldött rendelet másolatát továbbította a nemzeti könyvtár főigazgatójának.

dolgozó iparos, vagy kereskedő köteles könyvállományát átvizsgálni és a fenti tartalmú könyveket a könyvkereskedés, vagy könyvtárnak a közönség által hozzáférhető részéből elkülöníteni. Ezen könyvek sem könyvárusítási, sem kölcsönforgalomba nem hozhatók.

Elrendeltem, hogy az elkülönített könyvekről 4 példányban jegyzőkönyv veendő fel, amely jegyzőkönyv a könyv címének megjelölésén kívül az üzletben található példányszámot is feltünteti.

A beérkező jegyzékek alapján 8 napon belül intézkedni kívánok, hogy a gyűjtött könyvek és egyéb sajtótermékekből a Politikai Rendészeti Osztály központjába, Főkapitányságra, Népbíróságra és Nemzeti Bizottságnál és esetleg más hatóságnál, különösen könyvtáraknál létesítendő zárt könyvtárak részére megfelelő példányok gyűjtessenek össze.

Megkeresem evégből Címet, hogy az erre vonatkozó igénybejelentését 8 napon belül velem közölni szíveskedjék.

Budapest, 1945. április 11.

Kovács Gyula
előadói oszt. vez. h.

Az ügyirat hátoldalán az alábbi gépiratos kísérszöveg olvasható:

80/1945. MNM.

Dr. Fitz József Úrnak,

Az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója.

A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának a Magyar Nemzeti Múzeumhoz küldött rendeletének másolatát mellékelten szíves tudomásulvétel végett tisztelettel megküldöm.

Bp. 1945. ápr. 17.

Györke József
mb. elnöki tanácsos

5.

*1945. április 19.***Fitz József válasza a rendőrségi átiratra.**

A Magyar Nemzeti Múzeum Nagytekinetű Tanácsának
Budapest

A Nagytekinetű Tanács által 80/945. sz. alatt hozzám megküldött 326/1945. eln. sz. főkapitánysági átiratra tisztelettel jelentem a következőket:

1., Az Orsz. Széchényi Könyvtár minden Magyarországon megjelent nyomtatványból kötelespéldányt kap. Ennek következtében a Magyarországon megjelent fasiszta és fajvédőszellemű, szovjetellenes stb. könyvek a könyvtárban mind megvannak. Elkülönítésük és jegyzék-befoglalásuk tehát sokkal nagyobb feladat és sokkal hosszabb időt kíván, mint a főkapitányi rendelkezésben még felsorolt kölcsönkönyvtáraknál, vagy éppen a könyvkereskedőknél. Ez utóbbiaknál ugyanis esetleg csak néhány ilyen jellegű munka lesz fellelhető, ha éppen több példányban is.

Az elkülönítésre nézve tehát tisztelettel javasolom, hogy a Könyvtár, a régebben is követett és fennállása óta jóváhagyott eljárásnak megfelelően, ezeket a könyveket állományában megtarthassa, azzal a kikötéssel, hogy használatba nem bocsáthatók, u.n. „zárt anyagot” képeznek. Ez annál könnyebben keresztül vihető, miután az Orsz. Széchényi Könyvtár „praesens könyvtár”, házon kívüli használatra könyveket rendszerint nem kölcsönöz, raktárai a közönség elől zárva vannak.

A tiltott anyag jegyzékbecfoglalását illetőleg tisztelettel kérem odahatni, hogy a főkapitányi átiratban kitűzött nyolcnapi határidő – amely az átirat kézhezvételekor már amúgyis lejárt – a Könyvtár kivételes helyzetére és anyagának nagyságára való tekintettel meghosszabbíttassék. Jelenleg a Könyvtár könyveinek nagy része még a légitámadások miatt használatba vett megóvási helyeken van felhalmozva. A fasiszta stb. jellegű anyag különválasztása legcélszerűbben a megóvási helyekről való visszaszállítás és raktárban való elhelyezés folyamán történnék, sőt, a jelen helyzetben csakis így történhetik. Ez pedig hosszabb időt, az erre vonatkozóan végzett számítás szerint több hónapot vesz igénybe.

Meg kell jegyezmem, hogy a Könyvtár a romeltakarítási, helyreállítási és költöztetési munkák miatt jelenleg úgyis zárva van és a közönség ilyenképpen anyagához úgyse férhet hozzá; 1945. február óta máris csak hatóságok – rendőrség, népbíróság – megkeresésére engedtünk anyagunkba betekintést.

2., Az Orsz. Széchényi Könyvtár feladata minden Magyarországon megjelent sajtótermék, valamint minden bárhol megjelent magyar nyelvű sajtótermék, végül a bárhol megjelent magyar vonatkozású sajtótermékek gyűjtése. Ennek következtében az Orsz. Széchényi Könyvtár tisztelettel kéri, hogy a könyvtárakból, könyvkereskedőtől stb. egybegyűjtendő fasiszta stb. jellegű sajtótermékeket annak idején, még megsemmisítésük előtt, megtekinthesse s az anyagából esetleg hiányzó nyomtatványokat birtokba vehesse. Ilyen értelemben a vonatkozó kormányrendelet kapcsán előterjesztésemre a magyar Nemzeti Múzeum elnöke már eljár a budapesti Nemzeti Bizottságnál s a Nemzeti Bizottság az ügyet – tudomásom szerint – magáévé tette. Természetes, hogy az így megszerzett kiadványokat is „zárt anyag”-képpen fogjuk kezelni és használatba nem bocsátjuk.

3., Kívánatosnak tartanám a fasiszta stb. jellegű sajtótermékek fogalmának szabatosabb meghatározását, lehetőleg tájékoztató jegyzék készítését a tilalmazott, illetve megsemmisítendő művekről.

4., Igazolási, valamint bírósági eljárás folyamán magánembereknek fasiszta jellegű nyomtatványokra is lehet szükségük, mint bizonyító anyagra. A régebbi gyakorlat az volt, hogy kellő személyazonossági igazolás esetében az ilyeneknek zárt anyagunkról is hiteles másolatot adtunk. Megállapítandó volna, hogy a jövőben ilyen közérdekű, de nem hatósági célra az anyagunkba való betekintést megengedjünk-e, vagy mely hatóság engedélyéhez kössük ilyenkor az anyag használatát.

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1945. április 19.

F

főigazgató

6.

*1945. május 7.***A Budapesti Nemzeti Bizottság
1945. április 25-én hozott határozata.**

1.448/1945.B:N:B.

BUDAPESTI
NEMZETI BIZOTTSÁG
FŐTITKÁRSÁG

—

Секретар
Национального Комитета
г. Будапешт

—

A Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. április hó 25.-én tartott ülésén hozott határozata alapján megbízta a magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára vezetőségét, hogy minden fasiszta, nyilas tulajdonban, vagy birtokban volt könyvtárat, levél- és irattárt hatósági zár alá vegyen és hatósági letét gyanánt a legsürgősebben a Magyar Nemzeti Múzeumba beszállítson. A Budapesti Nemzeti Bizottság egyben felhatalmazza az Országos Széchényi könyvtár vezetőségét, hogy a letétbe helyezett könyveket és iratokat tulajdonjogi viszony tisztázása után az arra rászoruló közintézmények részére kiutalja, illetőleg a tulajdonos jogos igényeit kielégítse.

A Budapesti Nemzeti Bizottság felszólítja a vidéki nemzeti bizottságokat, hogy az Országos Széchényi Könyvtár megbízásának a vidéki viszonylatban is szerezzenek érvényt.

Budapest, 1945. május 7.

Rosta László
Budapesti Nemzeti Bizottság
Titkárság

Az ügyirat hátoldalán az alábbi gépiratos megjegyzés olvasható:

A beadvány száma 135/1945. MNM

Kelte 1945. V. 12.

Beérkezése 1945. V. 14.

Ezzel elintézve: A kérdéses könyvtárak felkutatására és esetről estre zár alá vételére Dr. Tolnai Gábort kértük fel.

Tárgya: MNM Tanácsa megküldi bpesti Nemzeti Bizottság határozatát, fasiszta ill. nyilas tulajdonban volt könyvtárak zár alá vétele tbn.

OSZK IT 60/1945

7.

1945. május 7.

A politikai rendőrség válasza Fitz József szakmai felvetéseire.

Magyar Államrendőrség
Budapesti Főkapitányságának
Politikai és Rendészeti Osztálya

T.
Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa
Budapest

MNM 80/1945. sz. átiratukra közlöm a következőket:

1./ A tiltott anyag jegyzékbefoglalására vonatkozó határnapot f. é. június 10-ig meghosszabbítom.

2./ Előjegyeztetem, hogy a könyvkereskedőknél lefoglalt sajtótermékek listáját megsemmisítés előtt a Nemzeti Múzeumnak bemutattassam azon célból, hogy abból állományukat kiegészíthessék.

3./ A fasiszta stb. jellegű sajtótermékek fogalmának meghatározását és a tájékoztató jegyzék elkészítését nem hatóságom intézni. Tudomásom szerint ezzel a Miniszterelnökség sajtóosztálya foglalkozik.

Budapest, 1945. május 7.

Kovács Gyula s.k.
Osztályvezető h.

Az ügyirat hátoldalán az alábbi kísérszöveg olvasható:

Magyar Nemzeti Múzeum
Tanácsa
Bpest, VIII. Múzeum körút 14–16.

139/1945. MNM. sz.
Az Orsz. Széchényi Könyvtár
tek. Igazgatóságának
Budapest.

Múlt hó 19.-én kelt előterjesztésre a Magy. Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Osztályától érkezett választ van szerencsém a benti másolatban szíves tudomásulvétel és további eljárás végett közölni.

Budapest, 1945. május 12.
Kiváló tisztelettel:
Györke József
egyetemi m. tanár,
elnöki tanácsos.

OSZK IT ad 44/1945

8.

1945. május 15.

**Dezsényi Béla feljegyzései:
a fasiszta, szovjetellenes könyvek elkülönítéséről
hozott intézkedésekről,
illetve
a SZEB szovjet tisztjének a nemzeti könyvtárban a fasiszta művek
elkülönítésének ellenőrzését célzó látogatásáról.**

I. Pro domo.

A M. Belügyminiszter 530/1945. sz. rendelete alapján a M. Államrendőrség bpesti Főkapitánysága 326/1945. eln. sz. alatt 1945. április 11-én írt át a fasiszta, nyilas, németbarát, fajvédőszellemű, Szovjet, vagy a Szövetségesek ellen irányuló könyvek elkülönítése és jegyzékelése tárgyában.

Válaszunkban azt kértük, hogy az elkülönítést a szokásos módon vihessük keresztül – tehát az ilyen anyagot raktárainkban mint „zárt anyagot” kezelhessük – és a jegyzékelésre hosszabb határidőt kapjunk, illetve, hogy azt a menekített anyag felköltöztetésével egy munkamenetben hajthassuk végre. /1/. Kérjük továbbá, hogy a máshol lefoglalt fasiszta stb. anyagból állományunkat kiegészíthessük. /2/. Szabatos meghatározását kívánjuk a fasiszta stb. jellegű nyomtatványoknak /3/ s végül intézkedést arról, hogy indokolt esetben hogyan engedélyezhetjük az ilyen anyagba való betekintést. /4/.

Az /1/ pontot illetően a rendőrség válasziratában /melyet hozzánk a M:N:M: Tanács V. 12-én 136/1945. sz. alatt küldött meg, annyit közöl, hogy a határidőt folyó évi jún. 10-ig meghosszabbítja. Az elkülönítésre vonatkozó indítványunkra nem tért ki külön, tehát azt tudomásul veszi. /2/ pontunk javaslatát elfogadja a rendőrség, végül a /3/ pontra vonatkozólag közli, hogy a fasiszta stb. jellegű munkák jegyzékét a Miniszterelnökség sajtóosztálya állítja össze. /4/ pontokra választ nem kaptunk.

Az /1/ pontra kapott válasz alapján a fasiszta stb. jellegű könyvek jegyzékbecsoportolása a szakkatalógus alapján már megkezdődhetnek. A munkát a nyomtatványtár vezetője s a tár egy beosztott tisztvise-

lője végezhetné. Egyenlőre a tizedes rendszerű szakkatalógus megfelelő szakjai szolgálhatnának a jegyzékelés alapjául azzal, hogy egyenlőre csak a nyilvánvalóan fasiszta jellegű címeket választjuk ki; a jegyzékbe a helyrajzi szám is bevezetendő, hogy annak alapján majd a „zárt anyag” megjelölése a raktározott könyveken megtörténhessék. A közönség által használt katalógusból az ilyen anyagra vonatkozó cédulák eltávolítandók.

A jegyzéket a rendőrség átiratának megfelelően 4 példányban készítjük, egy ötödik példányt pedig a Könyvtár irattárában helyezzünk el.

A jegyzék elkészítése után adunk csak újabb választ a rendőrségnek, amelyben jelentjük, hogy a további kiválogatás csak akkor történhetik meg, amikor a tiltott műveknek a Miniszterelnökségen készülő jegyzéke már rendelkezésre fog állni.

Ekkor fogjuk ismét sürgetni a választ /4/ pontunkra is.

Budapest, 1945. V. 15.

Dezsényi

II. Pro domo.

A Vörös Hadsereg részéről f. hó 15-én megjelent egy megbízott és személyesen érdeklődött a fasiszta stb. jellegű anyag elkülönítésére vonatkozó intézkedések iránt. Dr. Györke József mb. főigazgató dr. Dezsényi Bélát, mint helyettesét is bevonta a megbeszélésbe, amelynek vezetésével a Vörös Hadsereg megbízottja jegyzék összeállítását kérte a 30-40 legfontosabb, reprezentatív jellegű fasiszta, nyilas, szovjetellenes munkákról. A jegyzéket csütörtökön, május hó 17-én ismét személyesen kívánja átvenni.

A jegyzék elkészítésével dr. Goriupp Alice főkönyvtárnok és dr. Tolnai Gábor bíztatik meg és ennek az első jegyzéknek elkészülése után kerülne csak sor az I. Pro domo szerinti bővebb jegyzék megkezdésére.

A Vörös Hadsereg megbízottja kijelentette, hogy a Nemzeti Múzeum tudományos, muzeális célkitűzésének megfelelően a tiltott /fasiszta jellegű anyagot a könyvtár állományában megtarthatja. Más-

képp a történetírás számára ezek a művek, mint forrásanyag, nem maradnának meg és éppen a fasiszta mozgalom megfelelő történeti megítélése válnék lehetetlenné. A Széchényi Könyvtárban a tiltott anyag megsemmisítése tehát semmiképpen sem jöhet tekintetbe.

Az orosz tiszttel folytatott megbeszélés eredményeképpen szükségesnek látszik továbbá 1/ a rendőrség azonnali megkeresése a jegyzékelésre kitűzött határidő ismételt meghosszabbítása iránt. 2/ a Miniszterelnökség sajtóosztályának megkeresése a tiltott anyag jegyzetének mielőbbi megküldése iránt.

Az ezzel kapcsolatos tanácsi előterjesztés tervezetét csatoljuk.

Budapest, 1945. május 15.

Dezsényi

OSZK IT ad 44/1945

9.

1945. május 16.

Györke József megbízott főigazgató a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus anyag jegyzékbefoglalására adott határidő hosszabbítását kéri.

A Magyar Nemzeti Múzeum Nagytekintélyű Tanácsának

Budapest

A Nagytekintélyű Tanács által hozzám 136/1945. sz. alatt f. évi május hó 12-én megküldött, f. évi május hó 7-én kelt rendőrfőkapitánysági átirattal kapcsolatban tisztelettel kérem a főkapitányság politikai és rendészeti osztályát ismételten megkeresni aziránt, hogy a tiltott /fasiszta stb. jellegű/ könyvanyag jegyzékbefoglalására kitűzött határidő újból meghosszabbíttassék.

Mint már megelőzőleg, f. évi április hó 19-én jelentettük, a könyvtár anyagának nagy része még a légítamadások miatt használatba vett megóvási helyeken van felhalmozva. Felszállítása még hosszú

időt – esetleg több hónapot – vesz igénybe. A munkát nehezíti az is, hogy anyagunk igen nagy, hiszen kötelespéldányszolgáltatás folytán nálunk elvileg minden fasiszta stb. jellegű munka megvan, míg más könyvtárakban, vagy éppen könyvkereskedőknél esetleg csak egy-néhány. Amellett a fasiszta stb. jellegű munkák magában a Könyvtár törzsanyagában foglalnak helyet és sem a raktárakban, sem a katalógusban nem alkotnak külön csoportot; szétválasztásuk tehát egymagában is sok munkaerőt kíván /amivel a Könyvtár nem rendelkezik / és hosszú időt igényel. Szabadjon felhívni ezzel az illetékes hatóságok figyelmét arra, hogy a Könyvtár törzsállománya jóval meghaladja az egymillió darabot.

De az is nehezíti a tiltott anyag kiválogatását, hogy a reá vonatkozó hivatalos jegyzék – amelyet a rendőrség átirata szerint a Miniszterelnökség sajtóosztálya készít – még hozzánk nem jutott el.

Azt is közölnünk kell a rendőrséggel, hogy megelőző átiratunk 4. pontjára nem kaptunk feleletet, vagyis nincs eldöntve, hogy közérdekű, de nem hatósági célra engedhetünk-e a tiltott anyagba betekintést. Erre a kérdésre azért kellene választ kapnunk, mert magánfelek sokszor fordulnak hozzánk azzal, hogy igazolási, vagy rendőrségi, illetőleg bírósági eljárás folyamán való használatra az ilyen tiltott anyagról hitelesített másolatot kérjenek. Hitelesített másolat kiadására pedig az 1934: VIII. tc. 12. §-ában foglalt rendelkezés szerint egyedül az Orsz. Széchényi Könyvtár van feljogosítva.

Tisztelettel kérem még a Nagytekintélyű Tanácsot, hogy a Miniszterelnökséghez is felírni méltóztassék fasiszta stb. jellegük miatt tiltott munkák jegyzékének részünkre való mielőbbi megküldése iránt.

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1945. május 16.

GyJ³²
mb. főigazgató.

OSZK IT ad 44/1945

³² Györke József szignója.

10.*1945. május 9.***Budapest polgármesterének
az 530/1945-ös kormányrendelet
végrehajtására kiadott utasítása.**Budapest Székesfőváros Polgármestere350.884

1945. – IV. ü.-o.

Tárgy: A fasiszta, szovjetellenes és
antidemokratikus sajtótermékek
beszolgáltatása.
Egy darab melléklet.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Budapest.

Az 530/1945. M.E. és az 1330/1945. M.E. számú rendeletekkel kapcsolatban felkérem legyen szíves a rendeletek hatálya alá eső sajtótermékeket a könyvtár anyagából kivenni és elkülöníteni. Ezeket a sajtótermékeket a további intézkedésig kiadni nem szabad.
Budapest, 1946. évi május hó 9. napján.

dr. Csorba s.k.
polgármester.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS POLGÁRMESTERE

350.884 szám

1945. – IV.

Tárgy: A fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek beszolgáltatása.

HATÁROZAT.

Az 530/1945. M.E. számú és az 1330/1945. M.E. számú

rendelet végrehajtásaként az alábbi hirdetményt bocsátom ki:
Budapest-székesfőváros polgármestere.

51/pm. szám.

Budapest, 1945. május hó 9.

A fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek beszolgáltatása.

Az 530/1945. M.E. számú rendelet és az 1330/1945. M.E. számú rendelet alapján felhívok mindenkit, magánszemélyeket, könyvnyomdákat, könyvkiadóvállalatokat, könyvkereskedőket, köz- és kölcsönkönyvtárakat, iskolai könyvtárakat stb., hogy minden birtokukban lévő nyilvánvalóan fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket /: könyv, folyóirat, napilap, hirdetmény, röplap, képes ábrázolat stb. :/ tekintet nélkül arra, hogy magyar vagy más nyelven jelent meg, legkésőbb folyó évi május hó 30-ig szolgáltatassanak be a székesfővárosi könyvtár központjába vagy legközelebb eső fiókintézetébe. A központi könyvtár és fiókintézetek címét az alábbiakban közlöm:

A Fővárosi Könyvtár tudományos központja VIII. Reviczky-u. 1.
Nyitva köznaponként 9– $\frac{1}{2}$ 3-ig.

F i ó k k ö n y v t á r a k .

I., Krisztina-körút 155.	nyitva hétköznap d.e. 10 – 1-ig
III., Fő-tér 2.	hétfő, szerda, péntek d. u. 2 – 1 6-ig
kedd, csütörtök, szombat d. e.
IV. Molnár-u.	hétfő, szerda, péntek d. u. 3 – 1 7-ig
kedd, csütörtök, szombat d. e. 10 – ½ 2-ig
V., Vág-u. 12. /:Népház:/	hétköznap d. e. 10 – 1-ig
VI., Andrassy-út 52.	hétköznap d. e. 10 – 2-ig
VII., Erzsébet-körút 5.	hétfő, szerda, péntek d.u. 2 – ½ 6-ig
kedd, csütörtök, szombat d.e. 10 – ½ 2-ig
VIII., József-körút 70.	hétfő, szerda, péntek d.u. 2 – 1 6-ig
kedd, csütörtök, szombat d.e. 10 – ½ 2-ig
X., Szörény-u. 3.	hétfő, szerda, péntek d.u. 2 – 1 6-ig
kedd, csütörtök, szombat d.e. 10 – ½ 2-ig

Az átadásra kerülő sajtótermékekről, könyvekről, kottákról stb. két példányban átadási jegyzéket kell készíteni. A jegyzék egyik példányát az átvevő könyvtár tisztviselője aláírja, bélyegzővel látja el és visszaadja a sajtótermékek átadójának. Ez a jegyzék átadási elismervényül szolgál.

Az 530/1945. M. E. számú rendelet 6. §-a szerint, amennyiben a cselekmény súlyosabban nem büntetendő, kihágást követ el és háború idején hat hónapig terjedő elzárással, valamint 8. 000 pengőig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő az, aki az előírt beszolgáltatási kötelességének szándékosan vagy súlyos gondatlanságból nem tesz eleget. Tájékoztatásul közlöm, hogy a pártok kiküldötteinek közreműködésével folyamatban van egy teljes kimutatásnak az összeállítása is, mely az összes megsemmisítendő szellemi termék, /filmek,/ kották stb. felsorolását tartalmazni fogja. A jegyzék elkészülte után a még pótlólag beszolgáltatandó sajtótermékek összegyűjtése iránt külön fogok annak idején intézkedni.

Az 1330/1945. M.E. számú rendelet 4. §-ban az Ideiglenes Nemzeti Kormány ennek az általános tisztogatási akciónak sikere érdekében a nagyközönség és a sajtó támogatását kéri. Az erre vonatkozó bejelentéseket és javaslatokat a Magyar Miniszterelnökséghez kell küldeni.

Kmf.

Dr. Csorba János s.k.
polgármester.

Felhívom a Házinyomda vezetőjét, hogy a hirdetménynek 3. 000 példányban való kinyomtatásáról gondoskodják és abból 2960 példányt a Hirdetővállalatnak, 40 példányt pedig a polgármesteri IV. ügyosztálynak szállítson le.

Felhívom a Hirdetővállalat igazgatóját, hogy a hirdetések kiragasztása iránt haladéktalanul intézkedjék.

Erről tudomásul vétel és megfelelő intézkedés végett a polgármesteri I.-XVI. Ügyosztályokat, az I.-XIV. ker. előjáró urakat, a Házinyomda igazgatóságát, a Hirdetővállalat igazgatóságát, valamint a Fővárosi Közlöny szerkesztőségét felzetten értesítem.

Budapest, 1945. évi május hó 9. napján.

dr. Csorba s.k.
polgármester.

OSZK IT 66/1945

11.

1945. május 24.

**Györke József levele gr. Teleki Géza
magyar vallás és közoktatási miniszter úrnak³³**

Gr. TELEKI GÉZA

magyar vallás és közoktatási miniszter úrnak,

Budapest

MINISZTER ÚR!

Budapest székesfőváros polgármestere 350.884/1945 IV. sz. f. évi május hó 9-én kelt és f. évi május hó 22-én érkezett átiratában felszólította az Országos Széchényi Könyvtárat, hogy az 530/1945. M.E. és az 1330/1945. M.E. sz. rendeletek hatálya alá eső fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus nyomtatványokat a könyvtár anyagából vegye ki és különítse el. Ezeket a sajtótermékeket – a polgármesteri átirat szerint – további intézkedésig használatra kiadni nem szabad.

Az átirat mellékletében arra szólít fel a polgármester, hogy ezeket a sajtótermékeket legkésőbb f. évi május hó 30-ig a Székesfővárosi Könyvtár központjába vagy legközelebb eső fiókintézetébe szolgáltassuk be.

A polgármester átiratával kapcsolatban szerencsém van tisztelettel a következőket jelenteni:

1. Az 530/1945. M.E. sz. kormányrendelet megjelenése után közvetlenül az Országos Széchényi Könyvtár 1945. évi április hó 5-én kelt felkérésére a Magyar Nemzeti Múzeum Elnöke a budapesti Nemzeti Bizottságnál előterjesztést tett aziránt, hogy a rendelet hatálya alá eső nyomtatványokat az Országos Széchényi Könyvtár – amelynek feladata minden magyarországi sajtóterméknek a jövő

³³ Györke József még ugyanazon a napon (1945. május 24.) azonos tartalmú levélben tájékoztatta Supka Gézát, a Magyar Nemzeti Múzeum elnökét is.

számára való megőrzése – állományában megtarthassa, mint a közönség számára hozzá nem férhető 'zárt anyagot', továbbá, hogy ezt az anyagát a máshol lefoglalt hasonló jellegű sajtótermékekből kiegészíthesse, mielőtt azok megsemmisíttetnének. Elnök Úr szóbeli közlése szerint a budapesti Nemzeti Bizottság az indítványt magáévá tette.

2. F. évi április hó 11-i kelettel, 326/1945. eln. sz. alatt a Magyar Államrendőrség budapesti főkapitányságának politikai rendészeti osztálya intézett felszólítást az Országos Széchényi Könyvtárhoz, amelyben az idézett rendelet hatálya alá eső könyvek elkülönítésére és jegyzetelésére szólított fel. A rendőrségi átiratra adott válaszukban azt kértük, hogy a/ a túl rövidre /8 nap/ szabott határidő hosszabbítsák meg úgy, hogy a tiltott anyag kiválasztása és jegyzékelése az óvóhelyre menekített anyagunk visszaköltöztetésével párhuzamosan történhessék s hogy a tiltott anyagot állományunkban „zárt anyag”-képpen megtarthassa; b/ hogy a könyvtárnál, illetve kereskedőknél lefoglalt hasonló természetű anyagba betekintést nyerhessen, s abból állományát kiegészíthesse; c/ tájékoztató jegyzék összeállítását tartottuk szükségesnek a tiltott anyagról; d/ annak megállapítását kívántuk, hogy hivatalos vagy magánhasználatra, közérdekű ügyben /pld. bírósági, igazolási eljárás/ mely feltételek mellett, mely hatóság engedélyével engedhetünk a tiltott anyagba betekintést. Az Államrendőrség újabb átiratában hozzájárult ahhoz, hogy a határidő meghosszabbítsák és hogy az anyagot állományukban megtarthassuk, valamint hogy a máshol lefoglalt anyagról is tájékoztatást kapjunk.

3. Budapest székesfőváros polgármesterének bevezetőjében említett átirata a rendőrség ezen utóbbi intézkedésével ellentétben ismét az anyag azonnali kiválasztását, sőt annak átadását kívánja.

Miután az ügyben immár egy újabb hatóság is rendelkező formában ír át, tisztelettel kérem az Országos Széchényi Könyvtár nevében annak megállapítását, hogy most amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány hivatalai már Budapesten működnek és az egész ország területén a normális közigazgatás helyreállt – vajon melyik hatóság illetékes arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum vagy annak önkormányzati szervezetébe tartozó valamely intézmény számára a kormányrendeletek végrehajtása iránt utasítást adjon. Különösen akkor,

amikor a két hatóság – rendőrség és polgármester – rendelkezései fontos részletekben ellentmondanak egymásnak.

Tisztelettel kérjük továbbá annak az álláspontunknak az érvényesítését, hogy az Országos Széchényi Könyvtár, mint Magyarország valamennyi sajtótermékének nemzeti gyűjtőhelye, amely a magyar nyomtatványokat a jövő számára megőrizni hívatott, állománya egy részét megsemmisíttetni, vagy más könyvtárnak átadni nem köteles. Ezt kívánja a tudományos közérdek – hiszen a közelmúltnak és éppen az antidemokratikus irányzatnak megfelelő tudományos értékelése és bírálata csak ennek az anyagnak az alapján lehetséges – de a gyakorlati élet is, mert hivatalos használatra kell, hogy ezek a sajtótermékek a jövőben is rendelkezésre álljanak.

Döntést kell kérnünk abban a tekintetben is, hogy ameddig a fasiszta jellegű anyag kiválogatása tart, a tiltott anyag korlátozott használatát megengedhetjük-e. Igazolási és bírósági eljárás során való használat céljából ugyanis napról-napra fordulnak hozzánk elsősorban a hírlapokban való kutatás megengedése és hitelesített másolatok kiadása iránt. Sok esetben közérdek, de minden esetben legalább is jogos magánérdek, hogy az ilyen kívánságokat teljesítsük. Tisztelettel jelentjük végül, hogy a fasisztaszellemű stb. anyag kiválogatása a könyvtárban megkezdődött. Az első cél a nyilvánvalóan ilyen jellegű címek kiválogatása s a rendőrségtől kívánt jegyzékek elkészítése. Második lépés lesz az, hogy az így kiválogatott címek alapján magán az anyagon annak tiltott voltát megjelöljük. A tiltott anyag katalóguscéduláit a közönség által használt katalógusokból eltávolítjuk. A tiltott anyag kiválogatása és jegyzékelése azonban az Országos Széchényi Könyvtárban sokkal nagyobb feladat és sokkal hosszabb időt igényel, mint az 530/1945. M.E. sz. rendeletben még felsorolt kölcsönkönyvtáraknál, vagy éppen könyvkereskedőknél. Ez utóbbiaknál ugyanis esetleg csak néhány, a rendelet hatálya alá eső munka lesz fellelhető, ha éppen több példányban is, míg az Országos Széchényi Könyvtárban, amely kötelesepéldányokat kap, minden Magyarországon megjelent ilyen jellegű mű megvan. Amellett a könyvtár könyveinek nagy része jelenleg még a légítámadások miatt használatba vett megóvási helyeken van felhalmozva. A fasiszta stb. jellegű anyag kiválogatása csak a visszaszállítás folyamán történhetik

meg, ez pedig hosszabb időt, az erre vonatkozó számítások szerint még hónapokat vesz igénybe. Szakképzett személyzetünk, amely a háború folyamán erősen megfogyatkozott, eddig a romeltakarítási és helyreállítási munkákkal volt elfoglalva és a könyvtár állományát csak akkor tudjuk megóvni az épületek rongálódásából folyó veszélyektől, ha ezeket a munkálatokat nem szakítjuk félbe. Mindezek alapján tisztelettel kérem odahatni, hogy az Országos Széchényi Könyvtár különleges helyzetében az 530/1945. M.E. sz. rendelet hatálya alá eső anyag kiválasztása határidőhöz ne köttessék, vagy a határidő oly módon állapíttassék meg, hogy az a fent előadott munkamenet mellett elvégezhető legyen.

Fogadja Miniszter Úr őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1945. május 24-én.

GyJ.

Az Országos Széchényi Könyvtár
mb. főigazgatója,
elnöki tanácsos.

12.*1945. június 6.***A politikai rendőrség a tiltott művek
jegyzékbefoglalása határidejének
újbóli meghosszabbítását engedélyezi.**

Magyar Államrendőrség
Budapesti Főkapitányságának
Politikai Rendészeti Osztálya
8390/1945. sz.

T.

Magyar Nemzeti Múzeum Országos
Széchényi Könyvtár Igazgatósága

Budapest VIII.
Múzeum krt. 14.

ad 136/1945. sz. átiratukra válaszolva közlöm, hogy az előadott indokoknál fogva hozzájárulok ahhoz, hogy a június 17-i határidő az ottlévő tiltott könyvanyag jegyzékbefoglalására egyelőre 60 nappal meghosszabbíttassék. A meghosszabbítás indoklásául magamévá teszem azon érvelésüket, hogy a Miniszterelnökség sajtóosztálya által elkészítendő tiltott könyvek jegyzéke lényegesen megkönnyíti munkájukat és ezért ezen hivatalos jegyzék bevárandó. Természetesen a nyilvánvalóan zárt könyvtárban különítendő munkák a közforgalomból már most kivonandóak. Ez alkalommal kérdést intézünk a Múzeum Igazgatóságához, hogy módunkban volna-e az „Egyedül Vagyunk,” „Magyar Futár,” „Képes Újság” 1942–43, 44. évi évfolyamának egy-egy példányát egy hónapra kölcsön kapni. Tekintettel arra, hogy fontos érdekek fűződnek ezen kérésünk teljesítéséhez, annak lehetőség szerinti szíves mielőbbi elintézését kérem.

Szíves válaszukat várva, vagyok
tisztelettel

Budapest, 1945. június 6.

Kovács Gyula s.k.
Osztályvezető

Az ügyirat hátoldalán az alábbi gépiratos kísérőszöveg található:

MNM
136/1945 sz.

Az Országos Széchényi Könyvtár
t. Főigazgatóságának
Budapest

A Magyar Államrendőrség Bp.-i Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya 8390/1945. sz., a Tanács előterjesztésére érkezett válaszát benti másolatban van szerencsém közölni.

Kiváló tisztelettel

1945. június 9.

Györke József
elnöki tanácsos.

OSZK IT ad 44/1945

13.

1945. június 12.

Györke József elutasító válasza a politikai rendőrség hírlapkölcsonzési kérelmére.

A Magyar Nemzeti Múzeum Nagytekinetű Tanácsának
B u d a p e s t

A Nagytekinetű Tanács által 136/1945. sz. alatt f. évi jún. hó 9-i kelettel hozzám másolatban megküldött 8390/1945. sz. főkapitánysági

átirat magáévá teszi azon álláspontomat, hogy a tiltott könyvanyag jegyzékbefoglalása az Orsz. Széchényi Könyvtárban nem köthető a más könyvtáraknak vagy éppen könyvkereskedőknek adott határidőhöz. A rendőrség a határidőt egyenlőre 60 nappal – tehát f. évi augusztus hó 17-ig – hosszabbítja meg. A rendőrségnek jelen átiratában elfoglalt álláspontja tehát örvendetesen lehetővé teszi, hogy a tiltott anyag jegyzékelése és zárt anyagként való megjelölése fokozatosan a légtalmi okokból menekített anyag helyzetével párhuzamosan történjék meg. A jegyzékelés munkája a könyvtárban már megkezdődött és eddig mintegy 500 műre terjedt ki.

Sajnálattal kell azonban közölnöm a nagytekintetű Elnökséggel, hogy a rendőrség átiratában kért hírlapok kölcsönzése nem áll módomban, még a politikai rendészeti osztály számára sem. Legyen szabad e szempontból tisztelettel utalnom arra, hogy a Könyvtár kölcsönzési szabályzata hírlapok kölcsönzését még hatóságok számára sem teszi lehetővé. Ezt a rendelkezést pedig a budapesti Nemzeti Bizottság 28/1945. sz. alatt még f. évi február hó 15-én megerősítette, sőt külön kifejezetten utasította a Könyvtárat, hogy a „hírlapok épületen kívüli kölcsönzésének tilalmát továbbra is a legszigorúbban tartsa be”.

Az Orsz. Széchényi Könyvtár hírlaposztálya a Politikai Rendészeti Osztály tisztviselőit már az ostrom után következő legelső na[pon] soronkívüli kiszolgálásban részesítette. Ugyanez áll még az ugyancsak fontos közcélt szolgáló népbíróságra is. Ma valamely hatóságnak kölcsönöznék anyagot, ezzel esetleg a másik hatóságot tennénk ki annak, hogy ugyanazt az anyagot huzamosabb ideig legyen kénytelen nélkülözni a könyvtárban.

A rendőrség kívánságára a jövőben is fokozott tekintettel kívánok lenni. Ennek az előzékenységnek biztosítékát adta a könyvtár akkor is, amikor 1945. március 31-től kezdődőleg a rendőrséggel szemben a hiteles másolatok díjtalanul való elkészítését engedélyezte. A hírlapanyag házon kívüli kölcsönzése azonban teljesen [szabá]lyellenes

volna és ennek következtetés[é]nyeiért a könyvtár a felelőséget [nem vá]llal[ha]tná.

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1945. június 12.

Györke József
mb. főigazgató

OSZK IT ad 44/1945

14.

1945. június 14.

**Budapest polgármesterének átirata
a fasiszta művek elszállítása tárgyában.**

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS POLGÁRMESTERE
351.833
1945 – IV. ü.-o.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA
tek. IGAZGATÓSÁGÁNAK

BUDAPEST

Az 1330/1945M.E. számú rendelet értelmében a tárgyban jelzett sajtótermékeket a törvényhatóság első tisztviselőjéhez kell benyújtani. Felkérem a tek. Igazgatóságot, hogy folyó évi június hó 25-ig hozzam fenti számra való hivatkozással jelentse be hozzávetőleg mennyi az a könyv és egyéb sajtótermék mennyiség, súly és darabszám sze-

rint, amelynek elszállításáról gondoskodni kell. Egyben pedig legyen szíves intézkedni aziránt, hogy fenti időpont után a könyvek stb. bármikor elszállíthatóak legyenek.

Budapest, 1945. évi június hó 14. napján.

A polgármester megbízásából:

Dr. Sény s.k.
tanácsnok h.,
főjegyző

OSZK IT 114/1945

15.

1946. április 9.

Györke József főigazgató feljegyzése és a tiltott művek elszállításának megakadályozása érdekében Keresztury Dezső vallás- és közoktatási miniszternek írt levele.

Pro domo

1946. március 29-én hivatali helyiségemben felkeresett egy vegyes bizottság, amelynek tagjai a VKM, a Politikai Rendőrség és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság részéről adódtak. A vegyes bizottság orosz katonai tagja kijelentette, hogy a Szöv. Ellenőrző Bizottság részéről a Könyvtár fasiszta anyagának elhelyezését óhajtja ellenőrizni.

Vázoltam a bizottság előtt, hogy a Könyvtár közönség számára hozzáférhető katalógusszekrényeiből a fasiszta szellemi termékek céduláit kiemeltetem s azokat külön katalógus fiókokban helyeztettem el. Ezenkívül mindenegyus könyvre figyelmeztető cédulaként egy „zárt anyag” feliratú sárga nyomtatott cédulát ragasztattam. Megemlítettem továbbá, hogy az anyag így állandóan hozzáférhető volt s csak így volt elérhető, hogy a Politikai Rendőrség és Népbíróság munkája egynapi késedelmet sem szenvedett. A raktárakat állan-

dóan zárva tartattam, úgyhogy a közönség semmiféle formában sem tudott a fasiszta anyaghoz hozzájutni.

A Szöv. Ellenőrző Bizottság orosz katonai tagjának felszólítására a fasiszta anyagot a raktárakból lehozattam és egy külön helyiségbe zárattam, mely helyiségnek a kulcsát állandóan magamnál tartottam. A raktározásnak erről a módjáról a Szöv. Ellenőrző Bizottság orosz tagja április 1-én személyesen meggyőződött és azt elfogadhatónak találta.

Április 6-án délelőtt felkeresett hivatali helyiségemben a Miniszterelnökség orosz relációkban működő katonai tisztje s kijelentette, hogy a Szöv. Ellenőrző Bizottság döntése szerint csupán a Fővárosi Könyvtár és a Parlamenti Könyvtár fasiszta anyagát fogják mentesíteni az elszállítás alól, az O.Sz. Könyvtár anyagát ezidőszert még nem sikerült mentesíteni. Nevezett figyelmét felhívtam arra, hogy sem a Fővárosi Könyvtárban, sem a Parlamenti Könyvtárban nincsen meg a teljes fasiszta-anyag, ezzel szemben egyedül az O.Sz. Könyvtár rendelkezik a teljes fasiszta szellemi sajtótermékkel, s így méltánytalan, hogy éppen az O.Sz. Könyvtár fasiszta anyaga nem nyert elszállítás alól való mentesítést. Megemlítettem továbbá nevezettnek, hogyha az O.Sz. Könyvtár fasiszta-anyagát elvinnék, akkor a Politikai Rendőrség és a Népbíróság munkája is akadályozva lenne, mert mindkét intézmény számos esetben éppen a mi anyagunk[ban] végezte nyomozását. Nevezett erre hivatali helyiségemből felhívta a Rendőrség Politikai Osztályának vezetőjét, Péter Gábor vezérőrnagyot és közölte vele, hogy célszerű volna, ha közvetlenül a Szöv. Ellenőrző Bizottság orosz vezetőjéhez fordulna és kérné a maga részéről is az O.Sz. Könyvtár fasiszta anyagának elszállítás alól való mentesítését. Nevezettel Péter Gábor telefonon közölte, hogy az ügygel kapcsolatban óhajtana velem beszélni, mire még ugyanazon nap délelőtt felkerestem Péter Gábort hivatalában, aki a maga részéről minden támogatást megígért s felkért arra, hogy az ügy elintézésére vonatkozólag pár napon belül telefonon érdeklődjem Fejér Lajos³⁴ rendőr alezredesnél.

³⁴ Elírás, helyesen Fehér Lajos.

Április 9-én telefonon érdeklődtem Fejér Lajosnál, aki kijelentette, hogy a rendőrségnek nem sikerült az anyaguk elszállítás alól való mentesítését kieszközölni s egyúttal felhívta a figyelmemet arra, hogy a VMK., vagy valamely más kormányhatóságnak a Szöv. Ellenőrző Bizottságnál való azonnali közbelépésére volna szükség.

A történeteket közöltem Jánossy Dénes nemzeti múzeumi elnök úrral, aki felkért, az ügygel kapcsolatban felterjesztéssel forduljak a vallás- és közoktatási miniszter úrhoz, s felterjesztésemet ő saját maga fogja átadni a miniszter úrnak.

A felterjesztés, melyet készítettem s április 9-én Jánossy Dénes dr. elnök úrnak továbbítás céljára átadtam, az alábbi:

M i n i s z t e r Ú r !

Tudomásunkra jutott, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság az ország könyvtárai közül csupán a Fővárosi Könyvtárban és a Parlamenti Könyvtárban levő fasiszta hírlap- és könyvanyagot hajlandó meghagyni, míg a többi könyvtár, így az Országos Széchényi Könyvtár fasiszta hírlap- és könyvanyagát is elszállíttatja.

Ezzel kapcsolatban szabadjon megemlítenem, hogy sem a Fővárosi Könyvtárban, sem a Parlamenti Könyvtárban nincsen meg a teljes fasiszta anyag, tekintve, hogy az Országos Széchényi Könyvtár, mint a magyar sajtótermékek egyedüli múzeuma, volt hívatva az egész ország hírlap- és könyvtermelésének összegyűjtésére és megőrzésére. Éppen ezért véleményünk szerint ennek a könyvmúzeumnak anyagát volna szükséges elsősorban megőrizni.

Szabadjon még megemlíteni azt is, hogy ha innét a könyvanyagot elvinnék, a Politikai Rendőrség és a Népbíróság munkája is akadályozva lenne, mert mindkét intézmény 1945. február óta szinte kivétel nélkül minden nap a mi anyagunk alapján folytatta működésének jelentős részét.

Mindezek figyelembe vételével, a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa nevében, tisztelettel kérem Miniszter Urat, szíveskedjék a Szöv-

vetséges Ellenőrző bizottsághoz fordulni, hogy az Országos Széchényi Könyvtár fasiszta termékeit továbbra is megőrizhesse.
Fogadja Miniszter Úr őszinte tisztelem nyilvánítását.
Budapest, 1946. április 9-én.

A Pro domo c. saját használatra készített feljegyzés az ügyirat külső borítóján kezdődött.

OSZK IT 135/1946

16.

1946. április 12.

Balogh István államtitkár a tiltott sajtótermékek kezelésével kapcsolatos végleges SZEB állásfoglalásról tájékoztatja Keresztury Dezső minisztert.

MAGYAR MINISZTERELNÖKSÉG.

Másolat.

4126

1946.

Tárgy: A fasiszta sajtótermékek összegyűjtése

MINISZTER ÚR!

Van szerencsém tisztelettel értesíteni Miniszter Urat arról, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság korábbi álláspontját megváltoztatva, egyedül a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára részére engedélyezte azt, hogy az 530/1945. M.E. sz. rendelet értelmében beszolgáltatandó és megsemmisítendő sajtótermékeket megőrizhesse és minden más közkönyvtárt is kötelezett a szóban forgó sajtótermékek beszolgáltatására. Hozzájárult a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ahhoz, hogy a Széchényi Könyvtár könyvanyaga a fővárosi

könyvtár anyagából oly módon kiegészítették, hogy abba minden beszolgáltatandó sajtótermék két-két példányban őriztessék. A tiltott sajtótermékek kezelésére nézve a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól kívánt különleges intézkedésekről a budapesti rendőrség főkapitányához intézett és másolatban idezárt rendeletem nyújt tájékoztatást.

Budapest, 1946. április 12.

A miniszterelnök helyett:
dr. Balogh István s.k.
államtitkár

MAGYAR VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER ÚRNAK,
B u d a p e s t .

OSZK IT 153/1946

17.

1946. április

**Balogh István államtitkár a tiltott sajtótermékek
kezelésével kapcsolatos SZEB rendelkezésekről tájékoztatja
a rendőrség budapesti főkapitányát.**

MAGYAR MINISZTERELNÖKSÉG.

Másolat.

4126

1946.

Tárgy: A fasiszta sajtótermékek összegyűjtése

A RENDŐRSÉG BUDAPESTI FŐKAPITÁNYÁNAK.

B u d a p e s t .

Értesítem főkapitány Urat, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság korábbi rendelkezéseit visszavonva, egyedül a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára számára engedélyezte azt, hogy az 530/1945. M.E. sz. rendelet értelmében beszolgáltatandó fasiszta és szov-

jetellenes sajtótermékek két-két példányát megőrizhesse. Minden egyéb könyvtár könyvanyaga a beszolgáltatás kötelezettsége alá esik. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság kívánsága az, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtára legyen a szóban forgó tiltott sajtótermékek egyetlen gyűjteménye és hozzájárult ahhoz, hogy ez a könyvtár a többi könyvtárak anyagából saját állományát kiegészítse oly módon, hogy minden tiltott sajtótermékből két-két példánnyal rendelkezzen. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság elrendelte azt, hogy a Széchenyi Könyvtár szóban forgó anyaga szigorúan elkülönítve és állandóan zár alatt tartott helyiségben, a politikai rendőrség felügyelete alatt őriztessék és azt kizárólag olyan személyek használhassák, akik a politikai rendőrségtől errenézve írásbeli engedélyt tudnak felmutatni. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság kívánságához képest a politikai rendőrség egy tisztviselője szolgáltatásra a könyvtárba rendelendő. Főlkérem Főkapitány Urat, szíveskedjék a fenti rendelkezések végrehajtásához szükséges intézkedéseket haladéktalanul foganatosítani. Budapest, 1946. április hó

A miniszterelnök helyett:
dr. Balogh István s.k.
államtitkár

OSZK IT ad 155/1946

18.

1946. április 17.

Fazakas József feljegyzése a nemzeti könyvtárban őrzött tiltott sajtótermékek sorsát érintő Miniszterelnökségtől kapott telefonértesítésről.

Feljegyzés a fasiszta anyag őrzése tb.

Pár nappal ezelőtt a Miniszterelnökségről telefonon közölték az alábbiakat: /dr. Körmeny-Ékes Sándor miniszteri tanácsos/
A Szöv. Ellenőrző Bizottsággal történt megállapodás szerint az országban csupán egyetlen könyvtár őrizheti meg zárt anyagként a

fasiszta sajtótermékeket. Ez az Országos Széchényi Könyvtár. A többi könyvtárak ilyen természetű anyagukat kötelesek beszolgáltatni. A Szöv. Ellenőrző Bizottság megengedte, hogy az O.Sz. Könyvtár saját fasiszta anyagát a Fővárosi Könyvtár és a Parlamenti Könyvtár anyagából kiegészíthesse. Egy-egy munkából a Könyvtár legfeljebb 2-2 példányt őrizhet meg.³⁵

A fasiszta anyag lezárt szobában őrzendő, amelynek kulcsa a főigazgatónál áll. Az anyagból csak ő adhat ki, de csakis a politikai rendőrség esetenként kiadott írásbeli engedélyére, az engedélyben feltüntetett munkát és csakis a könyvtár erre a célra kijelölt felügyelete alatt álló helyiségében leendő használatra. A pol. rendőrség a felügyeletre egy állandóan itt tartózkodó tisztviselőt fog delegálni.

Budapest, 1946. április 17-én.

Fazakas J.

OSZK IT ad 183/1946

19.

1946. április [17-ét követően]

Feljegyzés a tiltott sajtótermékek használatának feltételéről.

[Emlékeztető]

Könyvtárunk elzárt fasiszta anyagát csupán a Politikai Rendőrség nyomozóinak adhatjuk ki itteni használatra, de ezeknek is csak akkor, ha hivatalos átíratot hoznak az alább megnevezett pol. rendőrségi személyektől.

³⁵ Utóbb piros ceruzával aláhúzott kiemelés.

Péter Gábor	rendőrvezérőrnagy
Hortobágyi Endre	–”– ezredes
Fejér Lajos	–”– –”–
Tímár István	–”– –”–
Száberszky József	–”– –”–

Takács Péter Pál rőrnagy³⁶ nevét telefonon közölték Györke főig. úrral. – Minthogy Sági rendőrhadn. telefon közlést nem fogad el, Takács aláírásával érkező szolgálat jegyet egyelőre, amíg hivatalos átiratot erre vonatk. nem kapnak, nem fogadhatunk el.

Az átiratban fel kell legyen tüntetve, hogy mely lap mely évfolyamára van szükség és hogy ki kapott megbízást a kutatásra. A megbízott neve személyazonossági, illetve politikai nyomozói arcképes igazolvánnyal ellenőrzendő.

A hivatalos idő végeztével a Titkárság valamelyik tagja mindig ellenőrzi, hogy a kutatószobába átvitt zárt anyag visszatéessék a lezárt helyiségbe.

A készítő személyére, illetve a készítés időpontjára vonatkozó adatokat nem tartalmazó feljegyzés feltehetően telefonon közölt utasítást rögzített.

OSZK IT ad 183/1946

³⁶ Takács Pál Péter neve és a személyével kapcsolatos kézírásos megjegyzés rávezetése a feljegyzésre utóbb történt. – Takács Péter Pál őrnagy hivatalos feladata a szovjet szervekkel való együttműködés volt operatív ügyekben: ez kiterjedt a szükséges teherautók beszerzésétől az átvizsgálandó intézmények listáinak összeállításáig. Balogh István utasítására ugyanakkor naponta jelentést készített a miniszterelnök számára a SZEB és a Politikai Rendészeti Osztály begyűjtési akciójáról. Z. Karvalics: i. m. 409.

20.

1946. április 18.

**Keresztury Dezső miniszter a tiltott sajtótermékek
megőrzésének a SZEB által szabott feltételéről
értesíti a nemzeti könyvtárat.**

Magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium.

49.592/1946.

III. ü. o.

MÁSOLAT.

Tárgya: A fasisztaszellemű sajtótermékek beszolgáltatása alól kivételezett könyvtár kijelölése.

Hív. sz.:

Melléklet: 1 drb.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság méltányolva a magyar Nemzeti Múzeum törvényszabta azon hivatását, hogy hazánk történeti, könyv- és levéltári, művészeti, nép- és természetrajzi emlékeit, illetve termékeit gyűjtse és őrizze, megadta a lehetőséget annak, hogy a múzeum kötelékébe tartozó Országos Széchényi Könyvtár megőrizhesse azokat a fasisztaszellemű, antidemokratikus és szovjetellenes sajtótermékeket, amelyeket a fegyverszüneti egyezmény 16. pontjának végrehajtásaként kiadott 530/1945. M.E. rendelet értelmében egyéb könyvraktárak beszolgáltatni kötelesek.

Hozzájárult a Bizottság ahhoz is, hogy az Országos Széchényi Könyvtár a többi könyvtárak anyagából saját állományát kiegészíthesse olyképpen, hogy minden tiltott sajtótermékből két-két példánnyal rendelkezzen.

Elrendelte azonban az Ellenőrző Bizottság, hogy a Széchényi Könyvtár szóban forgó anyaga szigorúan elkülönítve és állandóan zár alatt tartott helyiségben, a politikai rendőrség felügyelete alatt őriztessék, s azt kizárólag olyan személyek használhassák, akik a politikai rendőrségtől erre nézve írásbeli engedélyt tudnak felmutatni.

Fentiek alapján felkérem a Tanácsot, hogy haladéktalanul intézkedjen a könyvtár anyagának előbb ismertetett szempontok szerint történő

elkülönítéséről s utasítva a könyvtár főigazgatóját, hogy további intézkedéséig a szóbanlévő anyagot még tudományos célból se bocsássa az olvasó, illetőleg a kutatók rendelkezésére.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság rendelkezéseinek foganatosítása tárgyában a Rendőrség Budapesti Főkapitányához intézett 4126/1946. M E. sz. rendelet másolatát tudomásulvétel és egyöntetű eljárás biztosítása végett csatoltan másolatban megküldöm.

Budapest, 1946. április hó 18-án.

Keresztury Dezső s.k.

A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának

Budapest.

A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsától ad 209-1946. szám. alatt április 24-én érkezett ügyszerint hátoldalán az alábbi gépiratos kísérszöveg olvasható:

Dr. Györke József Úrnak,
Az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója
Budapest

A Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr 49. 592/1946. III. ü. o. számú rendeletét – a fasisztaszellemi sajtótermékek beszolgáltatása alól kivételezett könyvtár kijelölése tárgyában – van szerencsém Főigazgató Úrnak szíves tudomásulvétel és további intézkedés végett másolatban tisztelettel megküldeni.

Budapest, 1946. évi április hó 23.

Kiváló tisztelettel:

Csat.: 1 db. Tolnai Gábor
elnöki tanácsos.

OSZK IT 154/1946

21.*1946. április 20.***SZEB döntése alapján az Országos Széchényi Könyvtár
kiegészítheti saját zárt gyűjteményét
a budapesti nagykönyvtárak tiltott sajtótermékeiből.**

Magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium.

43.159/1946.

III. ü. o.

Tárgya: A fasisztaszellemű sajtótermékek beszolgáltatása alól kivételezett könyvtár kijelölése.

Hiv. sz.:

Melléklet száma: 1.

A fasisztaszellemű sajtótermékek beszolgáltatása alól kivételezett könyvtárak kijelölése tárgyában kiadott rendelkezésemet szíves tudomásulvétel és megfelelő eljárás végett megküldöm.

Budapest, 1946. április hó 20-án.

A miniszter rendeletéből:

Dr. Kemény Gábor

ügyosztályvezető.

Országos Széchényi Könyvtár

Budapest.

A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszternek jelen kelet és ügyszám alatt I. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, II. A Budapest-Székesfőváros Központi Könyvtára, III. Pázmány Péter Tudományegyetem Központi Könyvtára, IV. A Magyar Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárához intézett rendeletének másolata.

Értesítem, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság korábbi álláspontját megváltoztatva írásbeli közlés alapján a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtár s rövid úton, szóbeli közlés alapján a Parlament Könyvtárát mentesítette az 530/1945. M.E. rendelet értelmében beszolgáltatandó sajtótermékekre vonatkozó rendelkezések végrehajtása alól. Hozzájárult a Bizottság azonban ahhoz, hogy ezek a könyvtárak saját anyagukat a többi könyvtárak állományából kiegészíthessék olyképpen, hogy minden tiltott sajtótermékből két-két példánnyal rendelkezzenek.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság fent vázolt döntésének foganosítása tárgyában a rendőrség budapesti főkapitányához intézett 4126/1946. M.E. rendelet másolatát csatoltan megküldöm azzal, hogy a beszolgáltatandó tiltott sajtótermékeinek jegyzékét a kivételezett könyvtárban mutassa be az ott meg nem lévő kiadványok kijelölhetése végett s a kijelölt sajtótermékeket díjtalanul bocsássa azok rendelkezésére.

Budapest, 1946. április hó 20-án.

A miniszter rendeletéből: dr. Kemény Gábor
s.k. ügyosztályvezető

A hivatalos másolat hitelül:
Papp Károly
Irodavezető. h.

Az ügyirat április 24-én érkezett az Országos Széchényi Könyvtárba.

OSZK IT 155/1946

22.

1946. május 14.

Györke József írásban tájékoztatja Keresztury Dezső minisztert arról, hogy miért nem tudta a nemzeti könyvtár zárt anyagát a budapesti nagykönyvtárak tiltott sajtótermékeiből kiegészíteni.

Dr. Keresztury Dezső úrnak,
magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter,

B u d a p e s t.

Miniszter Úr!

Tisztelettel jelentem, hogy 49.592/1946.III. ü. o. számú leiratában velem közölt olyanirányú rendelkezését, mely szerint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hozzájárulása alapján az Országos Széchényi Könyvtár a többi könyvtárak fasiszta anyagából saját fasiszta állományát egészítse ki olyképpen, hogy minden tiltott sajtótermékből 2-2 példánnyal rendelkezzen, félő, hogy nem fogom tudni teljes mértékben végrehajtani. Ugyanis Miniszter Úr nevezett átiratát folyó évi április hó 23-án kaptam kézhez. Ugyanazon napon érintkezésbe léptem a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának, az Egyetemi Könyvtárának, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának vezetőivel s tőlük azt a felvilágosítást kaptam, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság részéről fasiszta anyagukat folyó évi április hó 17-én elszállították. Így a legnagyobb könyvtárak anyagáról már eleve le kellett mondanom.

Ezideig mindössze a Földművelésügyi Minisztérium könyvtárából 544 darabot, a gr. Teleki Pál Tudományos Intézet könyvtárából 100 darabot és a Fővárosi Könyvtár állományából 2629 darabot sikerült az Országos Széchényi Könyvtárba behozatnom. Meg kell jegyezmem, hogy a Fővárosi Könyvtárban lenne még tekintélyes mennyiségű beszállításra váró anyag, azonban ennek beszállítását a Szövetséges Ellenőrző Bizottság részéről Szergejcsuf³⁷ alezredes úr megtiltotta s így félő, hogy az Országos Széchényi Könyvtár nemcsak, hogy két

³⁷ Helyesen Szergejcsuk.

teljes komplett példányt nem fog tudni összeállítani, hanem még a saját anyagát sem fogja tudni egy teljes példányban komplettirozni.

Fogadja Miniszter Úr mély tisztelem nyilvánítását.
Budapest, 1946. május hó 14-én.

Dr. Györke József
Főigazgató.

Varjas Béla személyesen vitte el 1946. V. 14-én³⁸

OSZK IT 183/1946

23.

1952. július 9.

Varjas Bélának, az Országos Széchényi Könyvtár vezetőjének jelentése a zárt gyűjteménynek az Államvédelmi Hatóság által történt elszállításáról.

Közoktatásügyi Miniszter Elvtárs!
VI/3 ügyosztály

Budapest

A fasiszta anyag az Államvédelmi Hatóság kezelése alatt álló „zárt anyag osztály” birtokában volt.

Az osztály vezetője közölte, hogy az anyagot az Államvédelmi Hatóság elszállította.

Az Országos Széchényi Könyvtár állományába felvett mintegy 3000 db könyvet, továbbá 3000 kötet hírlapot és folyóiratot ideiglenes letétként adtunk át.

Az átvétellel kapcsolatban felvett jegyzőkönyvet mellékelten felterjesztem. Az anyagot átvevő százados azt is közölte, hogy az elszállí-

³⁸ Kézírásos megjegyzés.

tás a Közoktatásügyi minisztérium illetékes tényezőivel történt meg-
állapodás alapján történt.

Kérem Miniszter Elvtársat, hogy jelentésemet vegye tudomásul és
erről értesítsen.

Budapest, 1952. július 9.

/Dr. Varjas Béla/
az intézet vezetője

Melléklet: 1 db jegyzőkönyv

Jegyzőkönyv.

Felvettük 1952. július 7-én az Országos Széchényi Könyvtárban.
Tárgy: Az Államvédelmi Hatóság részére ideiglenes letétként át-
adott könyvanyag.

Jelen vannak: Nemezc Lajos Á.V.H. százados, a zárt anyag osztály
eddig vezetője, Takács József, az Országos Széchényi Könyvtár
igazgatási osztályának vezetője, Tarnai Andor, a titkárság eddigi
vezetője és Pálinkás Sándor, a gazdasági és költségvetési csoport
vezetője.

Az intézet vezetője hivatalosan távol van.

Nemezc Lajos százados közli, hogy a zárt-anyag osztály megszűnik
és miután az O.Sz.K. részére átadta a számára nem szükséges anya-
got, – elszállítatnak, mintegy 3000 könyvet és ugyancsak kb. 3000
kötet hírlapot és folyóiratot, mint fasiszta anyagot. Közli azt is, hogy
az elszállítás az Á.V.H. kívánságára történik és ahhoz a Közoktatás-
ügyi minisztérium illetékes tényezői hozzájárultak. Az átvett anyag
jegyzékét nem adhatja át. Egyéb közölnivalója jelenleg nincs, ké-
sőbbi időpontban azonban tájékoztatást ad arról, hogy az anyag a
kutatás számára miként lesz hozzáférhető.

Az O.SZ.K. képviselői közlik, hogy az anyagot ideiglenes letétként
adják át.

Az anyag elszállítása már megtörtént, amint ezt Nemezc elvtárs közli.
Kmf.

/Nemezc Lajos/
százados
átvevő

/Takács József/
az intézetvezető h.

/Tarnai Andor/

/Pálinkás Sándor
átadók.

OSZK IT 474/1952

24.

1952. július 7.

**Varjas Béla jelentése az Országos Széchényi Könyvtár
zárt gyűjteményének az ÁVH által történt elszállításáról.**

474/952

Szigorúan bizalmas.

2 pl.³⁹

Közzoktatásügyi Miniszter Elvtárs!

/VI/3 ügyosztály/

/Szabolcska Ferenc elvtárs kezéhez./

A fasiszta anyag az Államvédelmi Hatóság kezelése alatt álló „zárt anyag osztály” birtokában volt.

Az osztály vezetője, a mellékelt jegyzőkönyv szerint, közölte, hogy az anyagot az Államvédelmi Hatóság elszállította.

Az Országos Széchényi Könyvtár állományába felvett mintegy 3000 db

³⁹ Piros ceruzával rávezetett kézírás.

könyvet, továbbá 3000 kötet hírlapot és folyóiratot ideiglenes letétként adtuk át.

*Az átvétellel kapcsolatban felvett jegyzőkönyvet mellékelten felterjesztem.*⁴⁰

Az anyagot átvevő százados azt is közölte, hogy az elszállítás a Közoktatásügyi minisztérium illetékes tényezőivel történt megállapodás alapján történt.

Kérem Miniszter Elvtársat, hogy jelentésemet vegye tudomásul és erről értesítsen, amennyiben pedig az ügyben részünkről további intézkedést tart szükségesnek, arravatkozóan adjon utasítást.⁴¹
Bpest., 1952. július 7.

/intézetvezető/

OSZK IT ad 474/1952

25.

1952. július 7. (?)

Varjas Béla feljegyzése az Országos Széchényi Könyvtár zárt gyűjteményének az ÁVH részére „ideiglenes letétként” való átadásáról.

Feljegyzés

1952 tavaszán Nemezc Lajos Á.V.H. százados az Országos Széchényi Könyvtár zártanyag osztályának akkori vezetője közölte velem, hogy a Közoktatásügyi Minisztériummal való megállapodása értelmében a zárt anyag osztály anyagát, mintegy 3000 könyvet és kb. 3000 kötet hírlapot, az Államvédelmi Hatóság rendelkezésére elszállíttatja.

⁴⁰ Kézírással utólag beszúrt szöveg.

⁴¹ Piros ceruzával áthúzva.

A Közoktatásügyi Minisztérium VI/3 ügyosztályának vezetője, Szabolcska Ferenc elvtárs telefonon⁴² közölte velem, hogy az anyag átengedéséhez hozzájárult.

1952. július 7-én az anyag „ideiglenes letétként” való átadása megtörtént, melyről szóló jegyzőkönyv irattárunkban fekszik. Az átadás megtörténtéről a Közoktatásügyi Minisztérium illetékes ügyosztályát 1952. júl. 9-én értesítettem, mellékelve az átadási jegyzőkönyv 1 példányát.

A Közoktatási Minisztérium 865-0312/1952. szám alatt tudomásul vette a zártanyag osztálynak könyvtárunktól való kiválását és a kb. 3000 kötet könyv és ugyanennyi kötet hírlapnak az Á.V.H. részére „ideiglenes letétként” való átadását.

Később az Államvédelmi Hatóság értesített, hogy az anyagot az Á.V.H. épületébe, Bp. V. Jászai Mari-tér 16. sz. alá szállították.⁴³

OSZK IT ad 474/1952

26.

1952. július 22.

Nemecz Lajos rendőr százados tájékoztatása a nemzeti könyvtártól az Államvédelmi Hatóság által elvitt zárt gyűjteményben történő tudományos célú kutatás feltételeiről.

ÁLLAMVÉDELMI HATÓSÁG.

Az Országos Széchényi Könyvtár vezetőjének.

Azzal kapcsolatban, hogy az Államvédelmi Hatóság a Széchényi Könyvtár zártanyagát átvette, közöljük, hogy az anyag felhasználása tudományos célra ezután is rendelkezésre áll.

⁴² A lap tetején piros ceruzával javítva „magához hívatott és”.

⁴³ Javítva „helyezték el”.

Engedélyért az Államvédelmi Hatóság titkárságához írásban lehet fordulni. A kutatás célja és az intézmény, mely a megbízást adta közlendő.

*Címük: Jászai Mari-tér 16.*⁴⁴

/Nemecz Lajos/
áv. szds.

OSZK IT 498/1952

27.

1952. július 26.

A Közoktatási Minisztérium az Országos Széchényi Könyvtárból ideiglenesen letétként az Államvédelmi Hatóságnak átadott zárt gyűjtemény elszállítását tudomásul veszi.

Ügyiratszám:
865-0312/1952

KÖZOKTATÁSÜGYI INISZTÉRIUM
BUDAPEST, V. SZALAY-UTCA 10-14.
TELEFON: 128-550, 129-430

Tárgy:
könyvek ideiglenes
letétként való kezelése

előadó: Címzett: Országos Széchényi Könyvtár
Vezetőjének. **Hiv. sz.** 474/1952
Gyimesi Pál Budapest
Múzeum krt. 14–16. **Mell:** –

⁴⁴ Az elszállított zárt gyűjtemény címe piros ceruzás kézírással utóbb került az ügyírátra.

Értesítem Vezető Elvtársat, hogy zártanyag osztályának az Országos Széchényi Könyvtárból való kiválását, valamint kb. 3 000 kötet könyv és ugyanennyi kötet hírlap ideiglenes letétként való átadását tudomásul veszem.

Budapest, 1952. július 26.

Havasi Zoltán s.k.
főelőadó

A kiadvány hitelül.
Badirálné h.
segédhivatalvezető.

OSZK IT ad 474/1952

28.

1953. október 12.

A Belügyminisztérium által az Országos Széchényi Könyvtárnak visszaadott zárt gyűjtemény visszavételének jegyzőkönyve.

Jegyzőkönyv

Felvettük: 1953. október 12-én az Országos Széchényi Könyvtárban.
Tárgya: a Belügyminisztérium átadja az Országos Széchényi Könyvtárnak az u. n. zárt anyagot.

Jelen vannak: Suszter Sándor hadnagy a belügyminisztérium képviseletében, Erdődi Ferenc előadó a népművelési minisztérium könyvtári osztálya részéről, Varjas Béla, az Országos Széchényi Könyvtár intézetvezetője és Takács József, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatási osztályának vezetője.

A belügyminisztérium átadja és az Országos Széchényi Könyvtár vezetője átveszi az 1952. július 7-én az Országos Széchényi Könyvtárból

elvitt mintegy 3. 000 könyvet és kb. 3. 000 kötet hírlapot és folyóiratot, növekedésével 24 láda rendezetlen anyaggal együtt.

Ezt a zárt anyagot az Országos Széchényi Könyvtár megfelelő kezelésre átveszi.

Egyidejűen megállapodnak abban, hogy a zárt anyaggal foglalkozó Friedmann Zsigmondné 1953. december 31-ig munkahelyének kötelékében marad és 1953.⁴⁵ január 1-i hatállyal az Országos Széchényi Könyvtár sajtát státusába átveszi.

Kmft.

Átadó:

/Suszter Sándor/

a BM. képviselőjében

/Erdődi Ferenc/

az NM. képviselője

Átvevő:

/Varjas Béla/

intézetvezető

/Takács József/

az Igazgatási Oszt. vez.

OSZK IT 865-039/1953

⁴⁵ Friedmann Zsigmondné valójában 1954. január 1-jétől lett az Országos Széchényi Könyvtár dolgozója.

SOMOGYI MÁRIA

TILTOTT KÖNYVEK, KÖNYVTÁRI ZÁRTSÁG

Adalékok az Országos Széchényi Könyvtár
Zártolt Kiadványok Tárának történetéhez

*„a sors különös iróniája, hogy Lessinget
odaát azért égették el, mert megértést és
türelmet hirdetett, itt Dél-Amerikában
pedig azért, mert németül hirdette.”*

Lénárd Sándor

Bevezető

A nemzeti könyvtár az alapítása óta eltelt kétszáz év alatt az alapító Széchényi Ferenc szándékával összhangban igen gazdag és rendkívül értékes gyűjteménnyé vált. A könyvekből és időszak kiadványokból álló törzsgyűjtemény mellett önálló egységek, különgyűjtemények jöttek létre azon dokumentumokból, amelyeknek gyűjtése, feldolgozása és a velük kapcsolatos szolgáltatások is speciális felkészültséget, biztonságos őrzési feltételeket kívántak.¹

E különgyűjtemények között sajátos története van az 1946 áprilisában létrehozott Zártolt Kiadványok Tárának (a továbbiakban ZKT). A gyűjteményről különgyűjteményi státusa miatt fennállása alatt gyakran folyt szakmai vita. Többször beszéltek róla mint „a törzs-

¹ 2002-ben az OSZK hat különgyűjteményben őrizte speciális dokumentumait. Széchényi Ferenc könyvgyűjteménye már tartalmazott kéziratokat és térképeket. A Régi Nyomtatványok Tára 1876-tól, a Kisnyomtatványtár 1935-től, a Zeneműtár 1924-től, a Térképtár 1939-től, a Színháztörténeti Tár 1949-től önálló gyűjtemény.

gyűjteményből ideiglenesen kikülönített” állományról: a gyűjtemény ugyanis nem őrzött régi, ritka dokumentumokat, és az ismerethordozó mássága sem indokolta a könyvtárakban ismert külön-gyűjteményi önállóságot is meghaladó különállását, elkülönülését. A gyűjtemény létrejött a második világháborút követő hatalmas politikai törekvések következménye volt, amely a cenzúra eszközeivel akadályozta meg, hogy az általa nem kívánatos sajtótermékek nyilvánosságra kerüljenek. A hatalom a számára veszélyes gondolatokat, eszméket, a nyomtatott vagy kézíratos formát öltött „más” véleményt betiltotta, korlátozta, akadályokat állított szabad hozzáférésük elé.²

A következő oldalakon a tár történetét kívánom megrajzolni a fontosabb dokumentumok szöveghű közlésével. Figyelembe vettem azoknak a kollégáknak és kutatóknak visszaemlékezéseit is, akik a történetek közelében voltak vagy kutattak ott. Megkísértem megkeresni azokat a szálakat, amelyek a tár megalakulása után a hatalomhoz, majd a kiépülő Kádár-korszakhoz vezettek, és amelyek befolyásolták egy könyvtári együttes állományának alakulását, szabályozták szolgáltatásait, beengedtek vagy kitiltottak kutatókat vagy érdeklődőket. A tár története azt is megmutathatja, hogy a hatalom 1956 után miként alkalmazkodott a megváltozott bel- és külpolitikai helyzethez, hogyan alakította ki a cenzúra érvényesítésére a maga intézményi rendszerét.³

² A nemzeti könyvtár dolgozói közül sokan – akik nem dolgoztak a dokumentumokkal – figyelték fenntartással a gyűjteményt. Nehezen tudták szétválasztani a könyvtári gyűjteményt az erőszakos hatalomtól, amely megfosztott az írás, az olvasás és a szólás szabadságától, és amely a gyűjteményt ebben a formájában tartatta fenn.

³ A korszak tájékoztatáspolitikájáról: *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963. (Dokumentumok.)* Szerk. Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pór Edit. Budapest, 1999. 541.

A zárt gyűjtemény 1953–1957 között

Az 1946-ban létrehozott Zárt Kiadványok Tára elsősorban az Ideiglenes Nemzeti Kormány által kiadott 530/1945 M.E. kormányrendelet értelmében megsemmisítésre ítélt tiltott, fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikusnak nyilvánított kiadványokat őrizte. Az itt őrzött dokumentumokat a könyvtár és múzeum vezetőinek sikerült megmenteni a bezúzástól, mert érvényesíteni tudták jogukat, hogy nemzeti könyvtári köteles példányként mindenből két darabot megtarthassanak a gyűjteményben. Felhatalmazást kaptak arra is, hogy a nagyobb könyvtárak elkobzott anyagából az esetleges hiányokat pótolhassák.

Az így összeálló gyűjteményt megalakulása után a politikai rendőrség felügyelte. 1952-ben átmenetileg a Belügyminisztériumba szállították, majd 1953 októberében visszahozták a könyvtárba, kiegészítve huszonnégy láda „friss”, rendezetlen anyaggal együtt. Kísérőként Friedmann Zsigmondnét küldték, akiben a politikai rendőrség megbízott, így munkatársként ő őrizte egy ideig az állományt.

1955-ben kísérlet történt arra, hogy az 1945 és 1949 között megjelent sajtótermékeket is felülvizsgáltassák, így az ellenőrzést kiterjesszék a háború után megjelent kiadványokra is. A Népművelési Minisztérium osztályvezetője, Török Bálint 1955 októberében feljegyzést juttatott el a nemzeti könyvtárba, amelyben azzal indokolta a fordulat évéig megjelent, elsősorban szépirodalmi munkák felülbírálásának szükségességét, hogy sok tudománytalan, esztétikai szempontból értéktelen, politikai szempontból káros kiadvány került kiadásra. A könyvtár munkatársainak kellett volna címjegyzéket összeállítani a károsnak nyilvánított könyvekről, s véleményezni azokat. A minisztériumi feljegyzés szerint „Az elbírálás eredményét A, B, C jellel kellene jelölni, amelyben A = bármely könyvtárban szabadon használhatja bárki, B = csak fejlett olvasóknak adható ki, C = csak a tudományos kutatás számára tartandó fenn”(1., 2., 3. sz. dokumentum). Szerencsére az ötlet, néhány esettől eltekintve, csendben elhalt.

A ZKT állományát ekkor három helyen őrizték. A Belügyminisz-

tériumból a múzeum épületének első emeletére hozták vissza a dokumentumokat. A faanyagraktárnak is használt dohos, nyirkos pince adott otthont a nagy könyvtárakból (az országgyűlési és az akadémiai könyvtár) elszállított, zártnak minősített ötven ládányi könyvnek és hírlapnak. További zárt anyagot őriztek a Puskin utca 26-ban (ma Pollach Mihály téri épület).

A gyűjtemény nagyságáról, összetételéről, elhelyezéséről átfogó képet egy hiányos jegyzőkönyvből kaphatunk (első és utolsó lapja eltűnt), amely az 1955-ben elrendelt revízió nyomán készült (4. sz. dokumentum). A gyűjteményről ez az első, hiteles adatokat tartalmazó leírás. A Sztálin halálát követő enyhülés is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a bizottság munkája során nem a politika szempontjait követte, nem követelt még szigorúbb zártságot, ahogy ez várható lett volna, hanem elsősorban szakmai követelményeket szem előtt tartva vizsgálódott, s fogalmazta meg javaslatait.

A felülvizsgálatot végzők megállapították, hogy a fasiszta jegyzéken szereplő kiadványokon kívül számtalan, a gyűjteménybe nem illő munkát soroltak korábban a zártnak nyilvánított kiadványok közé. A gyűjtemény rendezetlen, a nemzeti könyvtárhoz méltatlan állapotban volt. Állománynapló, helyrajzi napló nem készült. A periodikumokról és az aprónyomtatványokról egyáltalán nem készült leírás, igaz, a szakszerű munkának sem személyi, sem tárgyi feltételei nem voltak adottak. Friedmann Zsigmondné, a Belügyminisztériumtól a gyűjteménnyel együtt átkerült munkatárs szigorúan őrizte ugyan az anyagot, könyvtári munkák szakszerű ellátására, a gyűjtemény gondozására azonban alkalmatlan volt. A vizsgálat nyomán alapvető változtatásokat javasolt a bizottság. A legfontosabb teendők közé sorolták a zárt anyag átvizsgálását, miután a kiadványok jelentős részéről megállapították, hogy semmi keresnivalójuk nincs a gyűjteményben. Leszögezték, hogy ha zárt gyűjteményt hozott létre a könyvtár, akkor azt is pontosan le kell írni, hogy mely sajtótermékek tartoznak e körbe. Nyilvántartásokat, szakszerű leírásokat, betűrendes és szakkatalógusokat, olvasót és feldolgozót egyaránt segítő segédkönyvtár kialakítását várták egy jól felkészült könyvtárostól, aki képes lett volna nemzeti könyvtári szintet teremteni a gyűjteményben. Az év végén összeült a könyvtár Igazgató Tanácsa,

hogy a szakszerűen elkészített jelentés alapján döntsön a tárral kapcsolatos teendőkről. A könyvtári tanács elfogadta a bizottság véleményét. Szándékában állt a gyűjtemény politikai vonatkozásaitól eltekinteni, meg akarta őrizni a gyűjteménybe jutott kiadványokat, és amennyire a körülmények lehetővé tették, kutathatóságukat is biztosítani akarták.

Ezután került 1956 januárjában a tárba Markovits Györgyi,⁴ aki nyugdíjba vonulásáig, 1983-ig vezette az osztályt. Az állományt először az egykori Puskin utcai épület első emeletére, majd a földszintre költöztették. Elindult a munka a felülvizsgálatban megfogalmazottak alapján.

1956 tavaszán és nyarán a könyvtár vezetői úgy érezték, a zárt anyag gyűjteménnyé formálása mellett más, korábban fel nem vehető szakmai hiányosságok pótlásának is eljött az ideje. A könyvtár főigazgatója, Varjas Béla a minisztériumhoz fordult a hazai megjelenésű, bizalmas jellegű sajtótermékek gyűjtésének ismételt szabályozása miatt. A 213/1951 sz. kötelepéldány-rendelet értelmében az e kategóriába sorolt kiadványok őrzése a Központi Statisztikai Hivatal hatáskörébe tartozott. Varjas Béla szorgalmazta, hogy az említett rendeletet mihamarabb változtassák meg, hogy ezek a sajtótermékek is a nemzeti könyvtár gyűjteményeibe kerülhessenek (5. sz. dokumentum).

1956 áprilisából ismerjük az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója és a Magyar Nemzeti Bank Igazgatósága közötti levélváltást a magyarországi sajtótermékek külföldre küldésének engedélyezéséről. A nemzeti könyvtár kereste a lehetőséget, hogy a könyvtárak külön engedély nélkül, szabadon adhassák postára küldeményeiket (7. sz. dokumentum). Gombocz István, a Nemzetközi Kapcsolatok osztályának csoportvezetője feljegyzésében a könyvek külföldre küldésével kapcsolatos tapasztalatait és javaslatait fogal-

⁴ Markovits Györgyi (1919–1985) irodalomtörténész, 1946-ig Romániában élt. 1952-ben szerzett francia–magyar szakos középiskolai tanári diplomát. 1946–1949 között a Magyar–Szovjet Olajműveknél dolgozott, 1949-től az OSZK munkatársa, 1957-től 1983-ig a ZKT vezetője. A két világháború között betöltött sajtótermékek történetével foglalkozott.

mazta meg. A könyvtárban a sajtótermékek külhonba juttatását tartalmi és formai kötöttségek egyaránt nehezítették. Gombocz ezek feloldására tett javaslatot. Ennek értelmében saját kiadványát minden intézet, szerző, szerkesztő, kiadó és könyvtár korlátozás nélkül külföldre küldhetné (6. sz. dokumentum).

1956 ősze volt, és az októberi forradalom fegyveres harcai a rádió közvetlen szomszédságában lévő épületet is elérték. A Nemzetközi Kapcsolatok osztályának beszámolójából ismerjük a történetet⁵ (8. sz. dokumentum). Az épület stratégiailag fontos helyen volt, a harcok alakulásától függően foglalták el az egymással szemben álló felek. A Zeneműtár és a ZKT állománya is komoly károkat szenvedett, az épületben ugyanis már október 23-án harcok folytak. A könyvekből, hírlapokból barikádokat emeltek, először a felkelők, aztán a katonaság, majd november 5-én „szovjet megszállás alá kerültünk. Szobáink ismét laktanyává alakultak és iszonyú felfordulás keletkezett” – írják beszámolójukban a könyvtár munkatársai.

Markovits Györgyi visszaemlékezései szerint⁶ még 1957 nyarán is könyvek, periodikumok, kisnyomtatványok, iratok, katalóguscédulák heverték szerteszét. A gyűjtemény tragikus állapotát ismerhetjük meg az ez évi szakmai és gazdasági ellenőrzést lezáró jegyzőkönyvből. A revíziót a Művelődési Minisztérium Revizori osztálya végezte április 17-e és június 5-e között. A revizorok a ZKT-ban kaotikus állapotot találhattak. Rendezetlen, elhanyagolt, naplózatlan, könyvtári bélyegző nélküli állományról, indokolatlanul zárt anyagban tartott művekről számoltak be.⁷ Az úgynevezett fasiszta jegyzéken szereplő könyveken kívül rendkívül változatos anyag gyűlt fel: háború előtti üldözött művek (Remota anyag), a hazai és külföldi irodalom jeles szerzői, a polgári irodalom, szociáldemokrata kiadványok, trockisták művei, népi írók, egzisztencialisták munkái stb.

⁵ A két osztály ugyanazon épület földszintjén volt. Ürögdi Györgyné és Gombocz István csoportvezetők beszámolója 1957. január 8-án kelt.

⁶ 1956 őszen Markovits Györgyit felfüggesztették állásából, majd visszavették.

⁷ Országos Széchényi Könyvtár Irattára (továbbiakban OSZK IT) 1956–1961. Felülvizsgálati jelentések.

Nemcsak a tudatlanság, a sietség vagy az óvatosság magyarázza a zárt anyagba semmi módon nem illő művek változatosságát és sokaságát, hanem az akkori kultúrpolitikai irányításában, a könyvkiadásban és a könyvkereskedelemben jelentkező szemlélet is: a fasiszta, szélsőjobboldali műveken kívül tartózkodtak a gyanússá vált nyugati íróktól, és nem kerültek kiadásra modern irodalmi alkotások sem éppen úgy, mint vallásos munkák vagy a kispolgárinak, nacionalistának minősített szerzők művei sem.⁸

Változások a ZKT gyűjtőkörében 1957 után

1957-ig a könyvtári zárttság elsősorban a két világháború között publikált jobboldali kiadványokra vonatkozott. A Kádár-korszakban, a forradalom leverése után a zárt anyagok köre változott.

A politikai hatalom látóterébe ugyanis egy eddig a hatalom számára elhanyagolhatónak vélt jelenség került, az emigráció politikai tevékenységének felerősödése. Az új magyar kormány, a pártirányítás veszélyt sejtett a rendkívül gyorsan szerveződő nyugati emigrációban. 1957 őszére ugyanis összehívták New Yorkba az ENSZ XI. Közgyűlését, amely napirendjére tűzte a „magyar kérdést”. Az őszi közgyűlés az 1957 januárjában létrehozott Ötösbizottság jelentését szándékozott megtárgyalni. A különbizottság azon dolgozott, hogy az 56-os forradalomról, a szovjet invázióról „kiderítse a tényeket, majd a bizonyítékok és a megszerzett információk alapos megvizsgálása után objektív jelentést készítsen”.⁹ Jelentésének elkészítése érdekében a bizottság száztizenegy magyar emigránst

⁸ Néhány szerző Markovits Györgyi visszaemlékezése alapján: Marx és Engels, Illyés Gyula, József Attila, Balázs Béla, Egon Ervin Kisch, Stefan és Arnold Zweig, Werfel, Sartre, Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Vámbéry Rusztem, Zilahy Lajos, Kosztolányi Dezső, Márai Sándor, Németh László, Justus Pál, Kun Béla és még mások.

⁹ *Report of the Special Committee on the Problem of Hungary. General Assembly. Official Records: Eleventh Session, Supplement No. 18(A/3592) New York, 1957.*

hallgatott meg tanúként.¹⁰ Noha a jelentésnek csak brosúra változata volt Magyarországon hozzáférhető, a kormány külpolitikai propagandagépezete kampányt szervezett, hogy a bizottság jelentése ellen látványos, széleskörű tiltakozó hullámot indíthasson el.¹¹ A kormány a legtöbb nyugati emigráns szervezet lejáratására, egyes csoportok befolyásolására és megnyerésére törekedett. A párt taktikáját segítette a nyugati magyar emigráció megosztottsága, konfliktusai, széttagoltsága.¹²

A kormány első lépései közé tartozott a Tájékoztatási Hivatal életre hívása. Felállításáról az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottsága már 1956 novemberében határozott. A hivatal felügyelte a Magyar Távirati Irodát és 1960-ig a Magyar Rádiót is. Mindemellett kiemelt feladata lett a nyugatról érkező kiadványok szigorú ellenőrzése. E feladatot a hivatal Sajtóigazgatási Osztályának hatáskörébe utalták, az osztályt Kádár Jánosné vezette. A hivatal megalakulása után azonnal döntöttek a külföldről érkező rádióadások zavarásának ismételt bevezetéséről. Az erre vonatkozó, szigorúan titkosnak minősített előterjesztés 1957 februárjából kelteződik, és az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának készült.¹³

Nem csak az éteren keresztül érkező adások hallgatását akadá-

¹⁰ Magyarország és a Szovjetunió is megtagadta a bizottsággal az együttműködést. Kéthly Annát, Király Bélát és Kóvágó Józsefet nyílt ülésen hallgatták meg, 35 tanúval New Yorkban, 21 tanúval Genfben, 16-tal Rómában találkoztak. 30 tanú Bécsben és Londonban állt a bizottság rendelkezésére.

¹¹ Pór Edit, Cseh Gergő: *Az ENSZ és Magyarország*. 1957. Társadalmi Szemle, 1995. 80–90.

¹² Lásd erről: *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra, 1956–1963 (Dokumentumok)*. Szerk. Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pór Edit. Budapest, 1999. 363–371.

¹³ Az előterjesztés szerint az eredményes zavarás „mintegy 150 millió forintot beruházás és hozzátétőleg évi 48 millió forintnyi üzemeltetési költség biztosítását kívánja meg”. A határozati javaslat a zavaró hálózat irányításának felügyeletét szükségesnek tartja áthelyezni a Belügyminisztérium hatáskörébe. „A Közlekedési és Postaügyi miniszter gondoskodik a meglévő üzemképes berendezések azonnali üzembe helyezéséről, valamint a megsérült zavaró berendezések leg-rövidebb időn belül való helyreállításáról.” Pór Edit kutatásából. Országos Levéltár 288f. 5/15. (1957. február 12.)

lyozták, a hatalom számolt azzal is, hogy az emigrációban gyorsan szaporodó könyvek, folyóiratok átjuthatnak a határon, és itthon is hozzáférhetővé válnak. Ezért nem sokkal a forradalom elfojtása után az új kormány lépéseket tett a külföldről érkező kiadványok behozatalának, hozzáférhetőségének ellenőrzésére.

A háború után, különösen az ötvenes években a nemzeti könyvtár számára is rendkívül nehézkes volt külföldi sajtótermékek beszerzése. A könyvtár gyűjtőköre sem terjedt ki e hungarikumokra, akadályt jelentett a szűkös devizakeret, és a behozatalhoz szükséges engedélyek megszerzése is rendkívül körülményessé tette a külföldön kiadott könyvek megvásárlását. A beszerzés a könyvtárak közötti cserére szorítkozott, kizárólag szakkönyvre korlátozódott, így a gyarapodás igen-igen csekély volt. 1952 szeptemberében a nemzeti könyvtár vezetője, Varjas Béla javaslatot készített a hungarikumok külföldről történő behozatalának egyszerűsítésére. A rendkívül bonyolult és nehézkes, lassú eljárással szemben Varjas Béla könyvtári bizottság felállítását javasolta, amely gyorsabban, szakszerűbben elbírálta volna a befutó kéréseket.¹⁴ A külföldön megjelent hungarikumok beszerzése, a gyűjtőkör kiterjesztése 1957-ben ismét napirendre került. Az év végéig tartó szakmai vita

¹⁴ A javaslatból megtudjuk, hogy a külföldi sajtótermékek behozatalának engedélyezése 1948-tól a Magyar Tudományos Tanácshoz tartozott. Miután több könyvtár szót emelt az eljárás bürokratikussága miatt, „Az Akadémia az Országos Tervhivatalhoz fordult. A Tervhivatal az ügyben több tárgyalást folytatott, majd előterjesztéssel élt a Népgazdasági Tanácshoz. A Népgazdasági Tanács 1951 márciusában 114/5/1951. N. T. szám alatt határozatot hozott s az Országos Tervhivatal ehhez 4291/1951. szám alatt végrehajtási utasítást adott ki. A Tervhivatal ezt a rendeletét bizalmasan adta ki s emiatt a végrehajtás körül sok nehézség mutatkozott. Pl. a megrendelő intézmények nem ismerték a rendelkezések előterjesztésének szabályozott módját.” A behozatalt engedélyező általában a felügyeletet gyakorló miniszter volt. Az igénylést a Kultúra Külkereskedelmi Vállalatnak kellett benyújtani, amely az Országos Könyvtári Központon keresztül eljuttatta az illetékes minisztériumhoz, majd a minisztérium elbírálta és visszaküldte a Kultúrához. A devizakeretet a Külkereskedelmi Minisztérium osztotta szét a Kultúrán keresztül – tudjuk meg Varjas Béla előterjesztéséből. Tárgy: *Külföldi sajtótermékek behozatalának engedélyezése*. Varjas Béla intézetvezető, 1952. szept. 12. OSZK IT 1952.

után a könyvtárban döntés született a külföldi hungarikumok gyűjtőkörbe kerüléséről.

Miközben a szakma eredményeket ért el a könyvek beszerzése és külföldre juttatása terén, a Kádár-korszak politikusai gondosan kiépítették az ellenőrzésre alkalmas intézményeket, lépéseket tettek a nyilvánosság korlátozására. A Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat feladatává tették a sajtótermékek behozatalának és kivitelének ellenőrzését. Az Országos Tervhivatal Külkereskedelmi Főosztálya 1957 februárjában létrehozta az Import Tanácsadó Testületet és a Sajtóbehozatali Véleményező Bizottságot, amelyeket a Kultúra működtetett.¹⁵ Döntöttek a nyugati sajtótermékek behozatalának módjáról. Ennek értelmében a Tervhivatal által meghatározott tízmilliós importkeretet a továbbiakban nem tárcánként osztották szét, hanem a keret felhasználására kijelölendő országos tudományos könyvtárak feladatává tették, hogy a hozzájuk utalt könyvtárak, intézmények, vállalatok és magánszemélyek könyv- és folyóirat-megrendeléseit elbírálják. Megállapították, hogy a külföldi sajtótermékek beszerzésekor prioritást élvez a szaksajtó. Korlátozni akarták történelmi, irodalmi forráskiadványok, tanulmányok vásárlását. A központi könyvtárak és országos jellegű intézmények devizakeretük terhére a gyűjtőkörükbe tartozó világirodalom, nélkülözhetlen kézi- és segédkönyvek megrendelésére is tehetek kísérletet. A kilenc nagy könyvtáron kívül devizakerettel rendelkezett a Tájékoztatási Hivatal is, amelynek feladata volt a politikai, kulturális, honvédelmi, külkereskedelmi jellegű intézmények, a magánszemélyek, a diplomáciai testületek igényeinek kielégítése. Gondoskodott a nyilvános árusításra kerülő folyóiratok és könyvek behozatalának devizasükségletéről is. A nagy könyvtárak tehát – ha volt rá fedezetük – vásárolhattak szakkönyveket, a Tájékoztatási Hivatal pedig döntött az árusításra kerülő sajtótermékekre vonatkozó kérelmekről. Az előterjesztés nem feledkezik meg a magán megrendelőkről sem, akik a devizakerettől függően, „indokolt” esetben szakmai és tudományos jellegű kiadványok vásárlására kaphattak lehetőséget.

¹⁵ OSZK IT 1957. Előkészítő anyag a februári üléshez.

A javaslatot az 1957. május 15-ére összehívott bizottság elfogadta, így a nyugatról beszerzett dokumentumok mennyisége, műfaja, a gyűjtési joggal rendelkező könyvtárak nyilvántartása ellenőrizhető intézmények, bizottságok kezébe került.

A korszak politikusai nem feledkeztek meg a könyvtárakról sem. 1958 júniusában a művelődési miniszter figyelmeztetést küldött a könyvtárvezetőkhez, hogy a „fasiszta, népellenes, szovjet- és népi demokrácia ellenes, nacionalista és más hasonló, az ellenséges propaganda célját szolgáló vagy arra felhasználható műveket” csak tudományos célra, helyben olvasásra lehet kiadni a közkönyvtárakban.¹⁶

A nemzeti könyvtárban a ZKT már könyvtári műhelyhez kezdett hasonlítani. A tárban 1958 őszére elkészültek a magyar nyelvű anyag állományrevíziójával. 3000 kötet korábban zártnak nyilvánított anyagot válogattak ki és küldtek vissza a Szerzeményezési osztályon keresztül a törzsgyűjteménybe. A tárban maradt 4000 magyar nyelvű kötetet folyamatos sorszámmal ellátva raktározták, és egy ideiglenes betűrendes katalógus is elkészült. Az idegen nyelvű könyvés a periodikumállomány, valamint a kisnyomtatványok rendezetlen állapotban maradtak. 857 kötet került vissza revízió után az Országgyűlési Könyvtárba. Ugyanakkor az úgynevezett fasiszta jegyzék felállításakor begyűjtött ötven ládát – tele könyvvel és folyóirattal – ekkor még mindig a dohos, elhanyagolt Múzeum utcai pincében őrizték. A gyűjteményt ebben az évben novemberig 533 kutató látogatta. Eddig ugyan a tár csak a két világháború közötti kiadványokat őrizte, most eljött az ideje, hogy más, a hatalom számára fontosabbá vált dokumentumoknak is otthont adjon. Ekkor került sor arra, hogy elinduljon a tárban az emigráns irodalom gyűjtése.

A gyűjtemény szakmailag alkalmassá vált arra, hogy állami kereket adjon a politikai elszántságnak. Az országba bejutott emigráns kiadványokat gyűjthette ugyan a könyvtár, és ez az 1956 előtti lehetetlen állapottal szemben előrelépés volt, de a hatalom igazi célja ezen dokumentumok hozzáférhetőségének ellenőrzése, illetve korlátozása volt. Az országban sehol nem volt a nemzeti könyvtárhoz

¹⁶ A Művelődési Minisztérium levele Barabás Rezsőnek Budapestre. OSZK IT 134718, 1958. jún. 3.

hasonló nagyságú, külön szervezeti egységben őrzött zárt anyag. A tár könnyebben ellenőrizhető volt, mint más gyűjtemények, ahol elsősorban egyébként is külföldi szakirodalmat tartottak. Kínálkozott az alkalom, hogy a nemzeti könyvtárban készítsék elő azt a szabályzatot, amely hosszú évekre meghatározta az emigráns anyag hozzáférhetőségét, ellenőrizhetőségét.

Miniszteri utasítás a könyvtárak zárt állományáról

1958. november 20-án Jóború Magda főigazgató¹⁷ vezetésével főigazgatói kollégiumot tartottak a könyvtárban, amelynek fontos napirendi pontja a zárt anyag helyzetének vizsgálata volt. Az osztály vezetője, Markovits Györgyi a tár állapotát, munkáját részletesen elemző, javaslatokat is tartalmazó előterjesztést készített a kollégiumra (9. sz. dokumentum). A kollégium üléséről rövid, szűkszavú, de lényeges pontokban új állásfoglalást megfogalmazó jegyzőkönyv áll rendelkezésünkre (10. sz. dokumentum).

A legfontosabb változást a zárt kiadványok körének kiterjesztése jelentette. A javaslat a következőképpen definiálta azokat a sajtótermékeket, amelyeket zárt anyagban kellett tartani: „hírhedten népellenes, szovjet és népidemokrácia ellenes, nyilvánvalóan az ellenséges propaganda céljait szolgáló művek.” Miután Magyarországon a könyvkiadás és terjesztés szigorú ellenőrzés és jól működő „öncenzúra” mellett működött, elvétve jelenhetett meg például népi demokrácia ellenes kiadvány. Ha mégis előfordult, nem kerülhetett kereskedelmi forgalomba. Ezek voltak a „felsőbb szervek utasítása alapján forgalomból kivont művek”, amelyeket megjelenésük után azonnal zárt anyagnak kellett nyilvánítani. Mind-

¹⁷ Jóború Magda (1918–1982) tanár, művelődéspolitikus. 1946-tól a Zrínyi Ilona Népi Kollégium igazgatója, 1948-tól a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének főtitkára, 1950-től oktatásügyi miniszterhelyettes. 1956-ban vitavezető a Petőfi Körben. 1958-tól az OSZK főigazgatója, az ELTE Pedagógia tanszékén docens. 1974–1976 között az UNESCO közgyűlésének elnöke.

ebből az következik, hogy az ellenséges propaganda céljait szolgáló művek minősítés elsősorban a nyugati magyar emigráns dokumentumokra vonatkozott.

Markovits Györgyi említett előterjesztése nem tartalmazott javaslatokat újabb dokumentumok zárt anyaggá minősítésére vonatkozóan. A kollégiumra készült más anyagról nem tudunk. Okunk van feltételezni, hogy az említett előterjesztés a minisztériumban készült. A kollégiumon a Művelődési Minisztérium képviselőjében részt vett Kondor Istvánné, aki magával hozhatta a kész szöveget, amelyet a kollégium vita, hozzászólás és változtatás nélkül elfogadott. Az 1959-es miniszteri utasítás szövege betűhíven követte a főigazgatói kollégiumon elfogadott szöveget. A Kádár-korszak politikusai ügyeltek arra, hogy az utasítások ne közvetlenül a pártközpontból érkezzenek. Azt a látszatot keltették, hogy a fontos döntések a nyilvánosságról, az információ szabad áramlásáról a szakmai intézetekben, könyvtárakban, szerkesztőségekben születtek.

1959 októberében Benke Valéria¹⁸ művelődési miniszter rendeletet adott ki, amely a zárt állomány fogalmát, gyűjtését, kezelését, és használatát szabályozta (12. sz. dokumentum). Az utasítás a zárt anyaggal kapcsolatos, eddig még nem szabályozott területekre is kiterjedt. Elrendelte zárt gyűjtemények kialakítását azokban a tudományos vagy szakkönyvtárakban, ahol a gyűjtőkör megengedte ezen művek beszerzését. A gyűjtőkörbe nem illeszkedő műveket be kellett szolgáltatni az OSZK Zárolt Kiadványok Tárába. A rendelet emigráns irodalom gyűjtését a nemzeti könyvtáron kívül csak az Országgyűlési Könyvtárnak és a Munkásmozgalmi Intézet könyvtárának engedte meg. Ugyanakkor utasított a dokumentumok könyvtári szabványok alapján történő feldolgozására. Órjeggyel kellett a dokumentum helyét a törzsanyag-raktárban jelölni. A zárt anyagról készített katalóguscédulákat zárt megjelöléssel a könyvtár összes nyilvános katalógusába be kellett osztani. Hasonló szabályozással

¹⁸ Benke Valéria (1920–) 1954-től 1956-ig a Magyar Rádió elnöke, 1957-ben alelnöke, majd 1958-ig a Magyar Rádió és Televízió elnöke. 1958-tól 1961-ig művelődési miniszter, 1961-től a Társadalmi Szemle főszerkesztője. 1967–1971 között az Elnöki Tanács tagja.

korábban nem találkoztunk. Igaz, az utasítás arra is figyelmeztetett, hogy a kötelező feldolgozás során „illetéktelen” kézbe nem kerülhet zártnak minősített munka.

Külön fejezet szabályozta a zárt gyűjteményekben folyó kutatást. A kutatómunkát a könyvtárvezető engedélyéhez kötötte ugyan, de több-kevesebb pontossággal meghatározta azok körét, akiknek a gyűjtemény vezetője engedélyt adhatott.

A gyakorlatban a hozzáférést egyszerűsítették azzal, hogy akik kutatáshoz, tanulmányok készítéséhez kerestek forrásokat, és ezt névre szóló megbízólevéllel igazolták, egy évig korlátozás és megkötés nélkül használhatták a gyűjteményt. A megbízólevelet állami- és pártvezetők, intézetek, szerkesztőségek igazgatói írhatták alá.

Az érdeklődő olvasónak, aki pl. a Münchenben megjelenő Új Látóhatárt vagy a párizsi Irodalmi Újságot szerette volna olvasni, a szabályok szerint nem volt alkalma a betekintésre, a történész, irodalmár, újságíró vagy könyvtáros megbízólevéllel utat találhatott a gyűjteménybe.

A hatalom elszántságát mutatta, hogy a miniszteri utasítás megjelenése előtt Aczél György¹⁹ aláírásával valamennyi egyetem, közgyűjtemény, megyei és városi művelődési osztály vezetője felszólítást kapott (11. sz. dokumentum). Ebben értesítették őket, hogy a minisztériumnak tudomása van arról, hogy a megszólított intézmények és/vagy munkatársaik egy ideje postán „különböző tőkés országokból ellenséges politikai propagandát szolgáló kiadványokat kapnak.” E kiadványok – írták – zavarják a „békés építő munkát” és ezért már a beérkezés napján be kell szolgáltatniuk azokat az OSZK zárt részlegének. A könyvtárban néhány társintézmény jelentkezett a felszólításra,²⁰ információt kért a könyvtárában található könyvekről

¹⁹ Aczél György (1917–1991) politikus, 1956–1988 között az MSZMP KB tagja, 1957–1958 között művelődési miniszterhelyettes, 1958-tól 1967-ig első helyettes. 1970–1985 között az MSZMP PB tagja. 1974-től 1982-ig a Minisztertanács elnökhelyettese, 1985-től 1989-ig a Társadalomtudományi Intézet főigazgatója.

²⁰ Az Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Gépészmérnöki Kara Hansen: *The American Economy* és Hoffsommer: *The Sociology of American Life* című könyveket küldi. Jóború Magda válasza: „a két kérdéses könyv nem minősül zárt

vagy bejelentette, hogy állományában nincsen zártnak minősülő dokumentum.²¹ Az utasítás és figyelmeztetés ellenére a könyvbegyűjtés sikertelen maradt, többek között a külföldi kiadványok alacsony száma miatt. A könyvtárosok, ha volt az állományukban emigráns kiadvány, már bátrabban őrizték azokat, mint néhány évvel korábban.

Figyelemre méltó megkeresés érkezett ezekben a hónapokban az OSZK-hoz. A budapesti II. kerületi bíróság végrehajtója, bizonyos Janiga elvtárs érdeklődött, hogy Déry Tibor vagyonekhozás folytán állami tulajdonba került könyvtárát megveszi-e a könyvtár (13–14. sz. dokumentum). További kutatások szükségesek annak megválaszolásához, hogy vajon a nemzeti könyvtár miért utasította vissza megtekintés után az ajánlatot, arra hivatkozva, hogy Déry könyvtárának nincs muzeális vagy irodalomtörténeti jelentősége.

Cenzúra könyvtáron kívül és belül

Szabályzatok, utasítások, könyvtári határozatok formájába öltöztetve ki nem mondott cenzúra gondoskodott a nem kívánatos információ minél tökéletesebb elzárásáról. Ezt egészítették ki azok a rendszerbe épített szűrők, amelyek nem kerültek nyilvánosságra.

Mielőtt a sajtótermékek a ZKT-ba jutottak, igen szigorú ellenőrzésen estek át.²² A periodikus kiadványok hetente egyszer, egyetlen csomagba összegyűjtve közvetlenül a gyűjteménybe érkeztek a budapesti 72-es számú postahivatalból.²³ A nyugatról érkező ki-

anyagnak, különösen nem egy egyetemi tanszék könyvtárában, ahol kellő kritikával kezelve hasznos betekintést nyújt egyes mai amerikai közgazdasági és szociológiai irányzatok szellemébe”. OSZK IT 224/1959

²¹ OSZK IT 136/1959.

²² Pór Edit: *A tömegkommunikáció helye, szerepe és működése a konszolidáció éveiben Magyarországon (1956–1963)*. In: Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963. Dokumentumok. Budapest, 1999. 217–227.

²³ Miután a periodikumok elkerülték a központi feldolgozó részleget, számbavételük ma is hiányos.

adványok sorsáról a Tájékoztatási Hivatal osztályvezetője, Kádár Jánosné személyesen döntött. A hivatalban nyilvántartást vezettek a küldemények címzettjeiről, intézményekről és magánszemélyekről egyaránt. Tiltó lista nem volt, de átvizsgáltak minden csomagot, és ha úgy látták helyesnek, differenciálás, indoklás és értesítés nélkül elkobozták az újságokat, folyóiratokat.

A tárba alapos késéssel ugyan, és néhány kivételtől eltekintve hiánytalanul megérkeztek a megrendelt külföldi periodikumok. Így az állomány az országban egyedülálló módon teljesnek mondható lett. Arra azonban nem volt példa, hogy a magánszemélyektől elkobzott dokumentumok közül akár egyetlen is a könyvtárba került volna.

A könyvek útja könyvtáron belül és kívül különbözött a folyóiratoktól, hírlapoktól. A nyugati országokból a megrendelés továbbra is a már említett Kultúra Külkereskedelmi Vállalaton keresztül történt. A könyvek beszerzése rendkívül nehézkes volt. Gyakran a megjelenésüket követően évek elteltével, késéssel érkeztek, s csak az ezt követő hosszas feldolgozási folyamat után kerülhettek a ZKT raktáraiba. A szűkös devizakeret többnyire egyetlen példány beszerzését tette lehetővé. A kiadványok külföldi megjelenéséről lassan és bizonytalan csatornákon keresztül jutott haza az információ.

A hatalom minden rést zárni akart. 1960-ban a minisztérium levelet küldött Jóbóru Magda főigazgatóhoz, amiben utasította a külföldi könyvek megrendelésének módosítására (15. sz. dokumentum). A megrendelőlapon ezután jelezni kellett, hogy a könyv „különleges elbánást igényel”. El akarták kerülni, hogy a Kultúra vagy a Könyvellátó Vállalat dolgozói hozzáférhessenek a könyvhöz, „hogyan a disszidens irodalom, ellenforradalmi művek illetéktelen kezekbe kerüljenek”. A megjelent könyvek a kiadó utasítására ezután keresztközvetítés alatt közvetlenül a könyvtár címére érkeztek, ahol postabontás után azonnal az „illetékes” munkatárshoz kellett kerülniük.

A nemzeti könyvtárnak rendszeresen jelentést kellett küldenie azokról a kutatókról, akik használták a zárt gyűjteményt, és azon intézményekről, ahonnan megbízólevéllel érkeztek az olvasók.²⁴

²⁴ A könyvtár főigazgatójának levele 1960 májusában arról számol be a Művelődési Minisztérium Közművelődési főosztályának, hogy az év első félévében a

Joggal merül fel a kérdés, ha tiltó jegyzék nem volt, akkor miént kerültek zárt gyűjteményekbe a kiadványok. A miniszteri szabályzat ugyan megfogalmazta a zárt anyagok körét, de a dokumentumot a könyvtárosnak kellett minősítenie ahhoz, hogy például az OSZK-ban a törzsgyűjtemény helyett zártba kerüljön a könyv.

A nemzeti könyvtárban legtöbbször a megrendeléskor eldőlt a könyv sorsa, de a végleges döntés csak a beérkezés után történt meg. A könyvtáron belül szabályozták a zártnak minősített kiadvány útját. Az OSZK-ban többnyire a Gyarapítási osztály vezetője döntött, esetenként bevonva a zárt gyűjtemény vezetőjét. Előfordult, hogy a könyv vándorolt a két osztály között, mert a könyvtár munkatársai nem ítélték egyformán. Az egyetértés hiányzott például Konrád György egyik héberre fordított művének megítélésékor is. Az egyik részleg zártnak kívánta minősíteni a művet, a másik szükségtelennek tartotta elzárni az olvasók elől.

1965-ből fennmaradt egy kis cédula, amely a ZKT vezetőjének érkezett.²⁵ A vita tárgya Zilahy Lajos *Krisztina és a király* című műve volt. A cédulán ez olvasható: „maradjon zárt ez a Zilahy könyv, 1) az előszó miatt, 2) mert ha megtudják, hogy itt van, úgy tódulnak ide olvasni, hogy még, s arra semmi szükség, hogy tömegesen olvassák.”

A Kádár-korszaknak többször idézett jelensége volt az öncenzúra, amely a könyvtárban is működött.

A zárt gyűjtemény helyzetéből adódó, könyvtáron belüli függetlenségét gyakoribb ellenőrzéssel próbálták ellensúlyozni. 1971-ben újabb felülvizsgálat zajlott a tárban. Bizottság tekintette át az osztály működését, feladatait és munkakapcsolatait. A vizsgálat után részletes jegyzőkönyv készült.²⁶ A bizottság fontosnak tartotta, hogy a jövőben a gyűjteményben folyó munkafolyamatok szorosabban

Belügyminisztériumon, a pártszervezeteken és a Párttörténeti Intézeten kívül a Történettudományi és az Irodalomtudományi Intézet, a Magyar Rádió, az ELTE, a Hunnia Filmgyár, a Zrínyi Kiadó, a Külügyminisztérium, a TIT és újságok, más egyéb kiadók munkatársai dolgoztak a zárt gyűjteményben. OSZK IT 107/1960.

²⁵ OSZK Kézirattár Fond 572.

²⁶ OSZK IT 247/71.

kapcsolódjanak a könyvtár megfelelő szakterületeihez. Megismételte a korábbi döntést, hogy a katalóguscédulákat be kell osztani a könyvtár összes katalógusába. Ez csak részben teljesült, a könyvtár katalógusai hiányosak, és csak a tár anyagát felölelő, fontos adatokat tartalmazó tári nyilvántartások őrizték a teljes állományt. Javasolták a periodikumok központi nyilvántartását és teljes feldolgozását, valamint az állomány ismételt felülvizsgálatát a zártság szempontjából. Az osztály ekkor közvetlen főigazgatói hatáskörbe került.

A jegyzőkönyvben leírtak azt mutatják, hogy a hatvanas években a ZKT-ban áttekinthető és kutatható dokumentum-együttes alakult ki. A könyvekről betűrendes és szakkatalógust állítottak fel a munkatársak, külön katalógusok segítették a tájékozódást a két világháború között és az 1945 után megjelent periodikumokról. Tematikus, helyrajzi és segédkönyvtári katalógusokban dolgozták fel az utolsó öt év alatti gyarapodást, 987 könyvet (336 másodpéldányt). Évente 800–1300 között mozgott az olvasók száma, ami megfelelt a többi különgyűjtemény látogatottságának.

Zártság a helsinki záróokmány aláírása után

A hetvenes évek végéig a gyűjtemény a korábbi feltételek mellett működött. Szüksős elhelyezési körülményein az sem változtatott, hogy a tárat a Pollack Mihály téri épület első emeletének hátsó traktusára költöztették. A járatlan olvasó így nehezebben találta meg a gyűjteményt, és a raktárat ezentúl csak szűk vaslépcsőn lehetett megközelíteni.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Helsinkiben megfogalmazott záróokmányát 1975-ben Magyarország is aláírta, a politikai enyhülés a cenzúra vonatkozásában azonban alig volt érezhető. Az aláírók egyetértettek a népek közötti kulturális együttműködés és az információcsere fontosságával, és vállalták az „előirányzatnak megfelelő intézkedéseket... különösen a könyvekhez

való hozzáférhetőség javítására”.²⁷ Ezért történt, hogy a záróokmány aláírása után, 1976-ban az MSZMP Politikai Bizottsága előírta jelentés készítését azokról a területekről, amelyeken e vonatkozásban politikai feladataik adódtak. Az előterjesztést az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának készítették a „burzsoá” lapok magyarországi terjesztéséről (16. sz. dokumentum). A jelentésből kiderül: nyugati sajtótermékek utcai árusításra nem kerültek, egyéni előfizetés alig volt. A külföldön magánszemélyek által előfizetett lapok példányszáma az országban 600–700 körül mozgott. Az emigráció lapjaira „az Amerikai Magyar Szó (USA) és az Új Szó (Kanada) kivételével csak 8–10 szervnek van előfizetési joga (BM, KÜM, Széchényi Könyvtár, Párttörténeti Intézet, Magyarok Világszövetsége)” – állapította meg a jelentés. Ennél többet az MSZMP politikusai nem kívántak tenni a Helsinkiben vállalt kötelezettségek után sem, mert úgy találták, hogy a fentiekben vázolt magyar gyakorlat politikai érdekekkel alapvetően összhangban van. „A burzsoá sajtó magyarországi terjesztésének engedélyezési, ellenőrzési és szervezeti rendje kialakult, feladatát ellátja.” A jelentést Grósz Károly és Várkonyi Péter írták alá.

A zárt anyagokra vonatkozó miniszteri rendelet a záróokmány aláírása után a Pozsgai Imre vezette Művelődésügyi Minisztériumban ismét napirendre került. 1981. október 5-én jelent meg a miniszteri utasítás a könyvtárak zárt anyagáról (17. sz. dokumentum), ezzel az előző utasítás hatályát veszítette. Az új szabályozás bővebb, részletesebb lett, alapvető változásokat azonban nem hozott, csupán szóhasználatában lett korszerűbb. A hírhedt, népellenes jelzők helyett „a Magyar Népköztársaság állami és társadalmi vagy gazdasági rendjét, illetőleg külpolitikáját sértő könyvtári anyagok” kifejezésekkel határozta meg a zárt anyagok körét.

Az utasítás egyetlen ponton változtatott: hangsúlyosabbá tette a könyvtárvezetők feladatát, előírta a zárt anyag rendszeres felülvizsgálatát.

Az OSZK-ban a miniszteri utasításhoz 1982 márciusában belső, a

²⁷ *Európai biztonsági és együttműködési értekezlet. Záróokmány.* Helsinki, 1975.; Belgrád, 1975. 63.

kezelésre vonatkozó szabályzatot készítettek, amelynek figyelembevételével működött a gyűjtemény a könyvtári dokumentumok zártságának feloldásáig (18. sz. dokumentum).

A Zárt Kiadványok Tárának állománya

A ZKT 1988-ban, röviddel a zártság feloldása előtt az alábbi dokumentumokat őrizte:

- 1919–1945 között megjelent magyar nyelvű könyvek (4000 cím)
- 1945–1988 között megjelent magyar nyelvű könyvek (1370 cím)
- 1919–1988 között megjelent idegen nyelvű könyvek (3833 cím)
- 1919–1945 között megjelent magyarországi periodikumok (423 cím)
- 1945–1988 között külföldön megjelent periodikumok (599 cím)
- 1956-os periodikumok (113 cím)
- könyvek szamizdat kiadásban (185 cím)
- periodikumok szamizdat kiadásban (19 cím)
- könyvek számozott kiadásban a Kossuth Kiadótól (40 cím)

Az OSZK zárt állományának nagysága a nyolcvanas években alig változott. A gyűjteményből időnként a könyvtár törzsállományába átkerült dokumentumok helyére a korabeli emigráns kiadások kerültek. Noha e kiadványok megjelenésük után hosszabb idő elteltével voltak csak hozzáférhetőek a gyűjteményben, a korszakot feldolgozó kutatók számára nemcsak hazai környezetben ritka előfordulásuk, hanem irodalmi- és forrásértékük miatt is fontosak voltak. Gazdag volt az 1956-ra vonatkozó dokumentáció. Az emigrációban sokan foglalkoztak a forradalom politikai, társadalmi vonatkozásaival, dokumentumkötetek, visszaemlékezések, interjúkötetek jelentek meg, amelyek mind a forradalomról beszéltek. Az 1956-os októberi forradalommal foglalkozó sajtótermék biztosan számíthatott arra, hogy a nyolcvanas években Magyarországon zárt állományba kerül.

E gyűjteményben kellett keresni az 1956 előtti éveket feldolgozó munkákat is. A Rajk-perrel több kiadvány foglalkozott. Sokan ke-

resték Szász Béla *Minden kényszer nélkül* című, több európai nyelven és magyarul is több kiadásban megjelent könyvét. Az irodalomtörténészek az irodalmi lapokat és a versesköteteket, az emigránsok életét, tevékenységét elemző munkákat keresték. Itt találták meg többek között Faludy György vagy Gömöri György verseit. Itt ismerhették meg Borbándi Gyula írásait, így *A magyar emigráció életrajza* című könyvét.

Igen gazdag volt a folyóirattermés. Néhány hét késéssel jelentek meg a periodikumok a könyvtár polcain, de frissebbek voltak mint a könyvek. A kutatók számára (és a könyvtárosnak is) esemény volt a müncheni Új Látóhatár, a párizsi Irodalmi Újság, a Katolikus Szemle vagy a Bécsi Napló, a kanadai kiadású Szivárvány megérkezése.

Az emigrációban megjelent kiadványok forrásértéke, tudományos színvonala ugyancsak eltérő volt. A többségében tehetséges tudósok, írók, költők igényes munkái mellett sokszor tűntek fel politikai indulattól fűtött írások, lapok, mint például a változó kiadási helyet feltüntető, Szálasi-idézeteket gyakran használó Út és Cél.

A ZKT 1945 után Magyarországon megjelentetett kiadványokat nem őrzött, ezek nem tartoztak gyűjtőkörébe. Azok a már nyomdába került sajtótermékek, amelyeket a pártközpont döntése nyomán a kereskedelmi forgalomból kivontak, kötelezpéldányként – néhány kivételtől eltekintve – bekerültek a könyvtárba a törzsállományba. Itt azonban bizalmas jelzést kaptak és csak kutatójeggel rendelkező olvasók férhettek hozzá.

Ha kötelezpéldány nem érkezett, a ZKT munkatársai más utakat találva szerezték be a könyveket. Így került néhány hazai kiadvány a zárt anyagba. Ezek közé tartozott Sík Endre *Mint szél a levelet* című könyve vagy Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című, visszavont kis kötete. A zárt anyagban őrzött kiadványok között hazai megjelenésükkel a Kossuth Kiadó számozott kötetei és az 1956–1957-ben megjelent periodikumok, valamint az úgynevezett szamizdat kiadványok jelentették a kivételt.

A számozott példányban megjelentetett könyvek a Kádár-korszak sajtós jelenségei voltak. Kiadásukról, illetve magyar nyelvre fordításukról az MSZMP Politikai Bizottsága döntött, és azokat az apparátus megbízható munkatársai kapták előzetesen összeállított név-

sor alapján. A lefordított könyvek szerzői között találjuk Gyilaszt, Trockijt, Kissingert, Teller Edét és több ismert gondolkodót. A nemzeti könyvtár zárt gyűjteményében e hazai kiadású könyvek közül csak 40 kötetet őrzött. A Politikai Bizottság elsősorban nem a művek szerzői vagy a művekben megjelenő információ miatt tartatta zárt gyűjteményben a kiadványokat, hanem a jogcím nélküli, illegális fordítások esetleges következményei sarkallták körültekintésre a döntéshozókat. E kötetek kiadásához ugyanis nem volt engedélye a kiadónak. A számozott kötetek közül több hiányzott, de a könyvtár főigazgatójának többszöri sürgetésére sem jelentkezett a kiadó napvilágot látott köteteivel a könyvtárban.

Az 1956–1957-ben megjelent hírlapok az októberi forradalom előzményeiről írott tudósításaik vagy az eseményeket követő két-három hónap belső ellenállást szorgalmazó írásainak hangvétele miatt kerültek a gyűjteménybe, és maradtak ott a tár felszámolásáig.

A szamizdat kiadványokban a Kádár-korszak demokratikus ellenzékének, gondolkodó értelmiségének írásai, alkotásai jelentek meg engedély nélkül. Az MSZMP Politikai Bizottságának politikusai, valamint a Belügyminisztérium is tiltotta, de megakadályozni már nem tudta illegális megjelenésüket. E kiadványok nem tartoztak a ZKT gyűjtőkörébe. A könyvtár beszerzésért felelős szervezeti egysége a szamizdatok gyűjtését nem vállalta, hosszú időn keresztül úgy tett, mintha ezek a kiadványok nem léteznének. A ZKT munkatársai elsősorban személyes kapcsolatok segítségével kezdték a gyűjtést, a dokumentumok állományba nem kerültek, természetesen a feldolgozó-szalagot és a katalógusokat is elkerülték. A gyűjtőmunka lehetetlen lett volna a szamizdatok szerzőinek, elsősorban Vásárhelyi Miklósnak, Donáth Ferencnek, Kenedi Jánosnak és másoknak a segítségével nélkül. A beszerzésnek ez a módja azért volt lehetséges, mert a kiadványok írói, szerkesztői, kiadói és terjesztői gyakran ugyanazon személyek voltak. A ZKT-ban kezdetben a szerzők ajándékaira vagy gyorsan elkészített másolatokra szorítkoztak, ezért e kiadványok többsége mai állapotában már nehezen olvasható. A legkorábbi beszerzések közé tartozott a *Marx a negyedik évtizedben* címmel megjelentetett tanulmánykötet, a *Profil* című összeállítás 1977-ből, a *Bibó-emlékkönyv*. A *Feketében* című könyv 1982-es megjele-

néskor végre vállalta a könyvtár főigazgatója, hogy a könyvtár hivatalosan megvásárolja azt és a soron következő szamizdat kiadványokat is. Gyűjtésük a „műfaj” megszűnéséig, a rendszerváltásig a ZKT-ban történt. A „gyűjtőkör” az időközben megjelent szamizdat filmekkel bővült.

Mivel a Belügyminisztérium kivételével hasonló következetes, tudatos gyűjtés egyetlen intézményben sem történt, a nemzeti könyvtár az egyedüli, amelyik teljes és rendkívül értékes dokumentumgyűjtést alakított ki az engedély nélkül kiadott sajtótermékekből.

Lassú változás

A nemzeti könyvtárban 1985 táján volt először tapasztalható, hogy a zártásra vonatkozó rendeletek már betarthatatlanok. A könyvek továbbra is megkapták a zárt jelzetet, a ZKT-ba kerültek feldolgozás után, de már nehezen lehetett elzárni őket az érdeklődő olvasók elől.

1986 decemberében a Kádár-korszak két illetékes minisztériuma, a Belügyminisztérium és a Művelődési Minisztérium egy utolsó kísérletet tett a ZKT ellenőrzésére, amikor a titkos ügyiratok kezelésének revizori vizsgálatát elrendelte. Az alapos, minden területre kiterjedő vizsgálódás több vonatkozásban elmarasztalta a gyűjtemény munkatársait. Megállapította többek között, hogy „A zárt anyagok kezelésére vonatkozó utasítások a külföldi személyek kutatását nem szabályozzák.”²⁸ A tárban ugyanis külföldi kutatók nyomát találták, példaként Dinu Dort említik, a jeruzsálemi egyetem professzorát és Rotics Zeev izraeli állampolgárt. Ezek után javasolták, hogy a két minisztérium közreműködésével a könyvtár dolgozza ki a külföldiek számára a kutatási feltételeket. Ugyancsak nehezményezték, hogy a szamizdatok kezelésére, esetleges kutatásukra vonatkozóan nem készült szabályzat, amelynek kidolgozását szintén szükségesnek tartották. További szabályzatok kidolgozására azonban már nem maradt idő.

²⁸ OSZK IT 1986. december 9.

Sem a revízió, sem az érvényben lévő szabályzatok, utasítások nem változtattak azon, hogy a nyolcvanas évek végén érezhető változások első jelei láttán, amint remény mutatkozott arra, hogy a zártság feloldható, Juhász Gyula főigazgató²⁹ javaslatot tett: a minisztérium vizsgálja felül a zártságra vonatkozó rendeleteket és vonja vissza azokat (20. sz. dokumentum). Ez 1988 februárjában történt. A minisztérium bizonytalankodása (21. sz. dokumentum) láttán az OSZK főigazgatója – saját hatáskörével élve – elrendelte a nemzeti könyvtárban a két világháború közötti dokumentumok zártságának feloldását (19. sz. dokumentum). 1989-ben a közgyűjteményekben folyó kutatásokra vonatkozó rendelet hivatalosan is hatályon kívül helyezte a zárt anyag körének meghatározásáról szóló utasításokat (22. sz. dokumentum). Ezzel lezárult a cenzúra történetének sajtótermékekre vonatkozó 1945 utáni korszaka.

A nemzeti könyvtár speciális gyűjteményének, a Zárolt Kiadványok Tárának létrehozása, működtetése, a működésére vonatkozó rendeletek, utasítások, szabályzatok a hatalmát féltő diktatúra azon törekvéseit mutatják, hogy a nem kívánatos információt elzárja és csak az általa ellenőrizhető kutató számára tegye elérhetővé.³⁰ 1956 előtt a válogatás nélkül zártnak nyilvánított sajtótermékeket a hatalom közvetlenül ellenőrizte. 1956 után a pártirányítás a kádári konszolidáció nyomán az állami intézmények tevékeny közreműködésével szabályoztatta a zártnak minősített dokumentumok kezelését, az intézményekben megfogalmaztatott utasításokkal korlátoztatta a hozzáférést.

Kádár János már 1957-ben az MSZMP KB Titkárságának ülésén

²⁹ Juhász Gyula (1930–1990) történész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja. 1985-től haláláig az OSZK főigazgatója. A két világháború közötti külpolitikával és eszmetörténettel foglalkozott.

³⁰ Megállapíthatjuk, hogy cenzúrával más korok, más térségek történetében is találkozunk. 1953-ban az Egyesült Államokban 30 000 kötet kommunistának nyilvánított művet zártak el a könyvtárakban az olvasók elől – állapította meg egy szenátusi bizottság a könyvtárakat vizsgálva. Ezekben az években az államokban 40 szerző munkáit tiltották be, holott ekkor, 1953 júniusában tartott beszédében hangzott el Eisenhower híres mondata: „Don't join the book burners”. 1983 szeptemberében a *The Secret Garden of Censorship* című írás szerint Reagan hatalomra jutása után 400 százalékkal emelkedett a cenzúrázott művek mennyisége Amerikában.

elmondta, hogy a régi pártirányítás rossz módszerétől meg kell szabadulni. Nem tartotta egészségesnek, hogy a sajtót a pártból irányítsák. Vissza kell állítani – mondta – a vezetők felelősségét. „Inkább éljünk az utólagos bírálat jogával és felelősségre vonással. Ennek hatékonynak kell lenni.”³¹

Ugyanakkor az önálló osztály megalakulása, a zárt anyagok körének meghatározása lehetővé tette, hogy a nemzeti könyvtár végre gyűjtőkörét a külföldi hungarikumokra is kiterjessze. Lehetővé vált, hogy 1956 után az emigrációban született alkotásokat, tudományos és irodalmi műveket, folyóiratokat, hetilapokat a teljesség igényével gyűjthesse, megőrizze és évi egyszeri megbízólevél ellenében szolgáltassa a könyvtár.

A művek nyomán a kapcsolatok is könnyebben alakultak az emigrációban élőkkel, és a nyomtatott dokumentumokat kéziratok, hagyatékok is követték.

A gyűjtemény zártsága miatt a hatalom azt is eltúrte, hogy az úgynevezett szamizdat kiadványok megjelenésekor a ZKT-ban a magyarországi legteljesebb szamizdat együttes jöjjön létre.

Az évek alatt összegyűlt, hajdan szigorúan őrzött zárt anyag, amelynek jelentős része egy, esetleg két példányban élte túl a történelem viharait, a történeti és irodalomtörténeti kutatások fontos, nélkülözhetetlen forrásbázisát alkotja. 1988 óta szabadon kutatható.

1953-ban amerikai szervezetek, könyvtárak, könyvkiadók és terjesztők nevében harmincan írtak alá egy kiadványt, amelynek címe *The Freedom to Read* volt, és amelynek üzenete ma is igaz: Az olvasás szabadsága a demokrácia nélkülözhetetlen velejárója. A könyvet megítélni csak mint *könyvet* szabad. A művészet, az irodalom nem virágozhat ott, ahol a megmérettetés szempontja a politika. Szabad társadalomban az egyén szabadsága, hogy eldöntse, mit akar olvasni, mi jó vagy mi rossz számára. Senkinek sincs joga törvényt hozni, amellyel saját politikai vagy morális koncepcióját másokra ráerőlteti.

³¹ *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963. (Dokumentumok)*. Szerk. Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pór Edit. Budapest. 1999.

DOKUMENTUMOK

1.

1955. április 27.

Hortobágyi Károly könyvtár felelős tájékoztatást kérő levele a Népművelési Minisztérium Könyvtári osztályához.

Textilfestőgyár

Telefon: 162-080

Budapest, III. Szentendrei út 135.

Népművelési Minisztérium

Könyvtári osztály

Budapest, V. ker. Báthori u. 10.

Budapest, 1955. április 27.

Kedves Elvtársak.

A Magyar Dolgozók Pártjának III. ker. Pártbizottságának a megbízásából a kerületben kb. öt gyárat kell látogatnom és könyvtár vonalon segítenem. Átvizsgálva egy kerületi gyár könyv állományát, abból kivettem Rákosi Viktor összes műveit. Kérek az elvtársaktól az alábbi művekre felvilágosítást, hogy lehetnek az alatt nevezett művek a könyvtár állományában.

A HUNYADI Sándor

Hajó királynője

A SEBOK Zsigmond

Rajcsányi deadem

C OSZVÁTH Zsuzsa

Vöröskereszt angyala

A OSTEUSO Márta

Szállnak a vadludak

B NINON de Lenclos

Vallomásai, Nyár

? NEUMAN Izidóra

Tündérvirágok

A NAGY Ignác

Magyar titok

? MAGIBIN

Pipa

A MOHÁCSI Jenő

Hegedű és koldusbot

? MARGUAND

Pulham úr a derék polgár

B LOFTING

Dr. Dolithe utazása

C FÁBIAN Gyula	Különös háború
C COLLINS Villkie	Glenichi rejtéj (sic!)
C BÁRSONY István	Szerelem könyve
A KOVÁCS György	Arany mező Béta 1942 kiad.
B RENAN	Jézus élete
A SILAMPÁA	Egy férfi útja. Silja.
C SILAMPÁA	Silja

Hortobágyi Károly
Textilfestőgyár könyvtár felelőse
Budapest, III. Szt. Endrei ut 135

A levelet a minisztériumból Waldapfel Eszterhez, a könyvtár helyettes vezetőjéhez küldték, hogy a nemzeti könyvtár küldjön rá választ.

OSZK IT 865-33/F-2/1955

2.

1955. május 18.

Válasz levél Hortobágyi Károlynak

Hortobágyi Károly könyvtárfelelős
Budapest
Textilfestőgyár

Az elbírálásra küldött címjegyzékükön szereplő könyveket felülvizsgáltuk és a következő kategóriákba soroltuk:

A-jelzésű művek, bárkinek kiadhatóak.

B-jelzéssel ellátott művek az olvasóforgalomban maradhatnak, de semmiképp sem ajánljuk.

C-jelzéssel ellátott műveket vonják ki a forgalomból.

?-jellel azokat a műveket jelöltük meg, amelyeket nem találtuk meg könyvtárunkban.

Kérjük nézzenek utána pontosan közölték-e a szerzők neveit.
Mellékeljük a kért művek elbírált címjegyzékét.

Budapest, 1955. május 18.

Dr. Török Bálint
Osztályvezető

A kategóriák jelölése az eredeti levélen történt.

OSZK IT ad 865-33/F-2/1955

3.

1955. október 21.

**A Népművelési Minisztérium Könyvtári Osztályának
küldött javaslat az 1945 után megjelent művek
felülvizsgálatával kapcsolatban.**

Feljegyzés

Az 1945 óta megjelent művek felülbírálásáról.

Tekintve, hogy az 1945 óta megjelent művek között sok ma már problematikus mű található, szükségessé vált ezeknek a kiadványoknak könyvtári szempontból való felülbírálása. A felszabadulás után – különösen a fordulat évéig – sok tudománytalan, esztétikai szempontból értéktelen, politikai szempontból káros kiadvány jelent meg a magánkiadók tevékenysége folytán. A könyvtárak – s itt most első sorban tömegkönyvtárakra gondolunk – a szocialista nevelés fontos eszközei. Ez a nevelő munka nem képzelhető el, ha a fenti kategóriába tartozó könyvek is az értékes könyvekkel egy sorban ott állnak a könyvtárakban és szerepelnek a katalógusban, mert a fejletlen olvasó a hittel fordul könyvtárainkhoz, hogy ott mindent magába szívhat, minden hasznos számára. Nem vitás tehát ennek a revízióknak szükségessége.

A szépirodalmi művek, valamint a az irodalomtudományi kiadványok elbírálását el tudja végezni az Országos Széchényi Könyvtár olyképpen, hogy a véleményezések végső jóváhagyását a M.T.A. irodalom-és nyelvtudományi szakosztályának, az Irodalomtörténeti Társaság vezetőségének és az Országos Széchényi Könyvtár egy-egy képviselőből álló bizottság hagyná jóvá.

A politikai művek értékelését véleményünk szerint a Szikra Kiadónak kellene elvégezni megfelelő felső pártszervekkel együttműködve.

A fel nem sorolt szakterületek anyagának felülbírálását csak a Tudományos Akadémia megfelelő szakosztályai végezhetik el megnyugtatóan. Ez annál is inkább szükséges, mert egyszerű munkáról van szó, mely a közművelődési könyvtárak ezreinek jelent komoly segítséget.

A felülvizsgálandó művek címanyagát az Országos Széchényi Könyvtár biztosítja. Az 1945-ös anyag máris megvan s ha az Akadémia közli, hogy milyen szakcsoportosításban kéri a címeket, azonnal rendelkezésére tudjuk bocsátani. /A többi anyagot folyamatosan küldi./ Az elbírálás eredményét A, B, ill. C jellel kellene jelölni, melyben A= bármelyik könyvtárban szabadon használhatja bárki, B= csak fejlett olvasónak adható ki, C= csak a tudományos kutatás számára tartandó fel, mert csak történeti értéke van.

Kérjük az Akadémiát, közölje, hogy milyen szakcsoportok szerint kéri a címanyagot, kit jelöl ki az irodalmi műveket felülvizsgáló bizottságba s milyen esetleges kívánsága van a munkával kapcsolatban.

Budapest, 1955. X. 21.

/Török Bálint/
osztályvezető

OSZK IT ad 865-33/F-2/1955

4.

1955.

**Jegyzőkönyv a Zárolt Kiadványok Tárában tartott
felülvizsgálatról.**

é. n. stb. található benne.

3. Idegen nyelvű könyvek. Ebben a részben szerepel a nem magyar nyelvű hungarika zártanyag is. Nagyon heterogén természetű, sok benne a nem zárt anyag, pl.: „1696. Czakó Elemér: Die Lebensgeschichte der Schrift in Ungarn. 1941.”, „2007. Nicolson, H.: The Congress of Vienna, 1812–1822. London”, „2040. Spoken English. London, 1947”.

4. Hírlapok és folyóiratok. Túlnyomó részében OSZK anyag. Ebben is található nem zártanyag, pld.: A munkás. Cleveland. 1912–1916. évf. Több – meghatározott időszakban fasisztának minősített periodika további évfolyamai is itt találhatóak.

B/. Feldolgozatlan anyag

1. Egy köteg szerzeményezett plakát és aprónyomatvány.

2. A Szerzeményi osztálytól újabban a zártanyag részlegnek átadott könyvek.

3. Néhány száz darab ismeretlen eredetű idegen nyelvű könyv, az állományban nem szerepelnek.

4. 2 kis láda könyv a BM-től és a Képzőművészeti Főiskola által beszolgáltatott újabb kiadványok /egy-egy mű számos példányban/.

5. kb. 150 drb. ideológiai könyv és broszúra.

6. A páncélszekrényben őrzött „Bizalmas” vagy „Szigorúan bizalmas” nyomtatványok /könyv, periodika/ kötelespéldányai.

7. Egy kötegni csonka és hiányos könyv /kiselejtésre előkészítve/.

8. A Magyar Nemzeti Múzeum 3. sz. pincehelyiségében kb. 50 ládában tárolt nyomtatvány. Ezt az anyagot a BM-ből történt átköltözés során hozták az OSZK-ba. A ládákban tárolt anyag nagy könyvtáraink /M.T.A. Könyvtára, Országgyűlési Könyvtár stb./ zárt- és periodika anyagából való. Itt találtuk meg az OSZK plakát- és aprónyomatvány zártanyagát is. A 3. sz. pince ács- és asztalos faanyag raktárul is szolgál. Időnként ott dolgoznak is. Ezért semmiképpen

sem tekinthetjük biztonságosnak. Több ládát a múltban ismeretlen személyek feltörték, könyvek hevernek szerte stb. A pincehelyiség meglehetősen nedves talajú és nyirkos levegőjű. Ezért nem alkalmas könyvanyag tárolására. A nyomtatványok már átnyirkosodtak, a szabadon heverőkben penészedést is megállapítottunk.

Az állomány nagysága

1. Segédkönyvtár:	1-320	tételszám
2. Magyar nyelvű anyag:	1-7216	“-”
3. Idegen nyelvű anyag:	1-2700	“-”
4. Periodika:	1-577	“-”

A Puskin u. 26. sz. alatti raktárban tárolt anyag kb. 12.000 darabra becsülhető.

Megjegyzés.

A Zártanyag értékleltározása f. év tavaszán történt meg. Azt a munkát Kain Albert, könyvtárunk volt dolgozója végezte. Kain Albert munkája során a nem zártanyagba tartozó könyvek egy részét külön választotta. A Szerzeményi osztály vezetője ezen könyvek egy részét annak idején át is vizsgálta és az aggálytalan anyagot külön választotta, Ebből 3 alkalommal összesen 224 darab könyvet vett át szerzeményezésre a Szerzeményi osztály. Az állománynak ez az átvizsgálása különféle okok folytán /mint terven kívüli munka a Szerzeményi osztály erejét meghaladta, stb./ nem folytatódott. Megjegyezzük, hogy Kain Albert zavarokat is okozott az állomány raktári rendjében, melynek nyomai ma is megvannak.

2. Feldolgozó munka.

A/ Gyarapodás

A Zártanyag részleg a következő helyekről, ill. forrásokból gyarapodott, kapott anyagot:

1. Szerzeményi osztálytól:

- a/ kötelempéldányok /visszavont, betiltott könyvek, bizalmas anyag/
- b/ hazai vételek /állomány kiegészítés/

c/ külföldi vételek /antidem. hungarikák/

d/ hazai ajándék /könyvelosztó-anyag, BM. stb./

e/ külföldi ajándék /antidem. anyag/

2. Közvetlenül az Igazgatási osztálytól
3. A Hírlaptártól alkalmilag külföldi és hazai hírlapok egyes számait
4. A Plakáttártól alkalmilag aprónyomtatványokat.
5. A Felvilágosító osztálytól, a nagy raktárból kiiktatott anyagot katalóguscéduláikkal együtt.
6. A BM.-től

B./ Katalogizálás, raktározás

A Zártanyag részlegen az új szerzemények feldolgozása a következőképpen történik

1. Az anyag átvétele darabszám szerint.
2. Szétválasztás magyar nyelvű és idegen nyelvű csoportra.
3. A soron következő num. currens megállapítása.
4. E sorszám rávezetése a könyv bal felső sarkára ceruzával, ha a tábla sötét színű: akkor egy darab papirosból címkét vág, ráragasztja a könyvre és tintával rávezeti a jelzetet.
5. Leírást készít a könyvről
 - a/ ha szerző van, akkor 1 zöld és 1 szürke kartonra,
 - b/ ha nincs szerző, akkor annyi szürke kartonon készíti el a címleírást, amennyit szükségesnek lát, ha kell, úgy hármat is. Ha szerkesztője van a műnek, akkor zöld kartont is készít.
6. A könyv kísérőlapjára rávezetik a helyrajzi jelzetet. A kísérőlapokat gyűjtik és időnként visszajuttatják a Szerzeményi osztálynak.
7. A könyv elhelyezése a raktárban.
8. A katalóguscédulák beosztása.
9. Periodikáról cédula nem készül, számozatlan történik elhelyezése a pánccs szekrénybe, az aprónyomtatványok pedig egyszerűen egy gyűjtőkötegbe kerülnek.

Megállapítás

a/ Semmiféle nyilvántartás nincs az állományról. /Állománynapló, helyrajzi napló nincs./

b/ Négy azonos számsor szerint történik a raktározás. Az egyes számsorok nincsenek egymástól megkülönböztetve. Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy ugyanazon jelzettel van a számsor alacsonyabb értékeinél 4-4 könyv ellátva.

c/ Az új gyarapodást minden kontroll nélkül veszik állományba. Véletlenül derül ki a könyvről, hogy az másod-, harmad-, vagy többesplédány. Egyes művekből 3-4 plédány is szerepel más és más raktári számokon az állományban.

d/ A címléírások – kivéve az OSZK törzsállományú könyvek adrémalevonatú kartonjai – rosszak, hiányosak, tudománytalanok. Méltatlannak a könyvtárunkhoz. Sok száz ilyen leírás található: „6558. Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei.”, vagy „107. Hadserg számára személyi rendeletek. 1921. évi”.

3. A katalógusok:

Zártanyag részleg állományáról a következő katalógusok készülnek:

1. Betűrendes tárgyszó-katalógus az u.n. segédkönyvtárról,
2. a/ betűrendes szerzői katalógus és
b/ tárgyszó-katalógus a magyar nyelvű könyvanyagról,
3. Betűrendes címszó-katalógus a hírlapokról és folyóiratokról

Megjegyzések:

a/ Az állomány nincs kellően és teljesen katalogizálva.

b/ Az idegen nyelvű könyvanyag katalógusa készüléfében van: nem használható.

c/ A katalógusok felépítése nem megfelelő, számos karton rossz helyre van beosztva, fontos utalók hiányoznak.

d/ Az állományból eltávolított könyvek kartonjai szerepelnek a katalógusban.

e/ Nincs az állománynak szakkatalógusa.

f/ A duplumokról és fölsplédányokról nem készült katalógus.

g/ A plakát- és aprónyomatvány anyagának nincs katalógusa.

h/ A feldolgozó munkához szükséges anyaggal, felszereléssel a részleget nem látták el kielégítően. Ellátása nehézkes, még címkét, ragasztót sem kap.

i/ Fridmann Zsigmondné elvtársnő mind a gyűjteményt, mind a katalógusokat elődjeitől úgy vette át, ahogy most vannak s a munkát az anyag felállítási módjának s a szokásnak megfelelően folytatta.

4. Olvasószolgálat

A Részleget általában csak megbízólevél felmutatása /átadása/ ellenében használhatják tudományos kutatók, illetve más illetékes személyek. /B.M. alkalmazottak, személyzeti előadók, stb./. Az olvasókról látogatási naplót vezet a részleg dolgozója. /Sorszám, kelt, név, foglalkozás, a megbízó intézet, lakhely, a használt mű./ A sorszámozást újra kezdi, ha betelt a füzet. A használt műveket a megfelelő rovatban több-kevesebb pontossággal utólag tölti ki

/pl. Napkelet, M. Szemle, M. Kultúra/ s a statisztika alapját képező „könyv” ill. „hírlap” rovatban feltünteti az olvasott kötetek számát. /pl. 21./

Kérőlapot az olvasó nem ír, a dolgozó is csak utólag állít ki. Ezeket gyűjti.

Az olvasó a kabátját, táskáját az olvasóhelyen tartja fogason. A kért művek keresése alatt egyedül tartózkodik a helységben, függetlenül attól, hogy van-e már a kezében könyvtári anyag. Tekintve, hogy a részlegnek csak egy dolgozója van ez másképp meg sem oldható.

Így azonban fennáll a lopás és a csonkítás veszélye.

A részleget tudományos kutatók, újságírók, pártmunkások, levéltárosok, megbízatás alapján egyetemi hallgatók használják. A rendkívül szolgálatkész, szíves, de technikai jellegű s igen alacsony színvonalú felvilágosító munkán kívül reference tevékenység nem folyik a részlegen. Ennek az előfeltételei is hiányoznak.

A látogatási napló alapján készül a statisztikai jelentés. Ez tartalmazza, hogy hány férfi illetve nő használta a részleget, illetve hány kölcsönzött, valamint, hogy hány helyben illetve kölcsön mekkora volt a könyv ill. a hírlap forgalom.

Kölcsönzés tulajdonképpen nincs. Kivétel a BM. Ezt háromrészes térítvényen tartja nyilván. Az OSZK dolgozóinak házi térítvényen ad kölcsön belső használatra. /A kölcsönzési nyilvántartást Friedmanné elvtársnő „konszpirációs” okokból nem volt hajlandó megmutatni./

Mindezek alapján megállapítjuk, hogy a Zártanyag-részleg lényegében miniatűr könyvtári üzemnek tekinthető, melyben anyagátvételtől kezdve a könyvek, a periodikák, az aprónyomatványok helyrajzi naplózásán, cíMLEÍRÁSÁN, katalogizálásán át a raktározásig és az olvasószolgálat ellátásáig igen sokféle és igen sokoldalú munkát kell végezni. A részleg munkája politikailag fejlett, sokoldalúan képzett, tapasztalt könyvtárost kívánna. /Az állomány biztonsága miatt is legalább két dolgozóra van a részlegen szükség./

II. JAVASLATOK

A feltárt helyzetkép alapján következő javaslatokat terjesztjük elő:

1. Alapvetően fontosnak tartjuk a Zártanyag-mivolt pontos meghatározásának kidolgozását. Ezzel kapcsolatban kidolgozandó a „bizalmas” könyvek, nyomtatványok meghatározása is. Figyelembe veendő a kötelempéldány szolgáltatással kapcsolatos összefüggések és a „bizalmas” anyag kezelése.

2. A Zártanyag-részleg állományát szakértőileg át kell vizsgálni két szempontból:

a/ ki kell állományából szelektálni a nem zárt anyagot.

b/ ki kell állományából válogatni a szerzeményezetlen anyagot.

3. Állományáról leltári jelentőségű helyrajzi nyilvántartás fektendő fel.

4. Javasoljuk, hogy állománya a következő csoportokban állíttassék fel:

a/ könyvek

b/ periodika

c/ aprónyomatványok, plakátok

d/ egyéb anyag

e/ másodpéldányok

5. A legszükségesebb lexikonokból, kézikönyvekből, alapvető ideológiai művekből és szótárakból álló segédkönyvtár szervezendő.

6. Az állományba tartozó könyvekről, periodikákról stb. szabványos leírás készíttendő, s azokból betűrendes és szakkatalógus szerkesztendő.

7. A katalógusok egy-egy másodpéldányát az illetékes osztályokra is el kell helyezni zárt jellegű katalógusként. /Könyvfeldolgozó, Olvasószolgálat, Hírlaptár, Plakáttár/

8. Az állományt képező anyag címkézendő. Az egyes részgyűjteményeket egymástól jól megkülönböztető jelzettel kell ellátni.
9. Javasoljuk, hogy a feldolgozó munkát a Könyvfeldolgozó Osztály, a Hírlaptár és a Plakáttár dolgozói a Zártanyag részlegén végezzék el szükség szerint.
10. A Főépület 3. sz. pincehelyiségében tárolt anyagból az OSZK állományába tartozó plakát-és aprónyomtatványokat haladéktalanul a Zártanyag részlegre kell átszállítani és elhelyezni, valamint gondoskodni megóvásáról.
11. A pincében tárolt egyéb anyagot biztonságos és száraz raktárhelyiségben kell elhelyezni. Az átnyirkosodott anyag megóvandó.
12. A Zártanyag részleg állományának szakszerű feldolgozása után a pincében ömlesztve tárolt anyag is átvizsgálandó és az állomány kiegészítés megtörténte után visszamaradó nem zárt anyag az illetékes könyvtáraknak visszaszolgáltatandó.
13. Biztosítani kell a részleg szükségleteinek pontos ellátását.
14. A részlegben 1 mű maximum 3 példányban szerepeljen, a többszempéldányokat – amennyiben más intézkedés nem történt – át kell adni a Könyvnap felállítandó zárt-részlegének.
15. A látogatási napló sorszámozását évenként újra kell kezdeni, szemben az eddigi füzetenkénti újrakezdéssel.
16. El kell rendelni a kéréslapok pontos kitöltésének és aláírásának megkövetelését az olvasótól.
17. Meg kell teremteni annak előfeltételeit, hogy egy olyan dolgozó kerüljön a részlegre, aki alkalmas arra, hogy tudományos szinten gazdája legyen az anyagnak s annak tartalmi ismeretének birtokában tudományos reference-tevékenységet folytasson.
E tennivalók ellátása komoly terhet jelent Könyvtárunknak, e nélkül azonban elképzelhetetlen a részleg megfelelő színvonalra emelése. A Zártanyag részlegnek formai és tartalmi szempontból egyaránt a...

A jegyzőkönyv másolati példány, első és utolsó oldalai hiányoznak. Az első oldalon Markovits Györgyi osztályvezető kézírása: Felülvizsgálat 1955.

5.

*1956. április 25.***Levél a Népművelési Minisztérium Könyvtári osztályához
a bizalmas anyagok gyűjtéséről.**

Népművelési Minisztérium
Könyvtári Főosztálya
Darabos Pálné elvtársnő kezébe
Budapest

Az állam érdekében bizalmasan vagy szigorúan bizalmasan /titkosan/ kezelendő adatokat tartalmazó sajtótermékeket a kötelezpéldány szolgáltatást legutóbb szabályozó 213/1951 /XII.18./ M.T. sz. rendelet megelőzően a Központi Statisztikai Hivatalhoz kellett beszoigálatni. A kötelezpéldányszolgáltatásra vonatkozó említett rendelet szövegezésekor és kiadása idején a helyzet nem volt eléggé érett a bizalmas anyag beszoigálatásának szabályozására és ezért a rendelet 11.§-a azt a rendelkezést tartalmazza, hogy a bizalmas sajtótermékek kötelezpéldányainak beszoigálatásáról külön történik intézkedés. Államhatalmunk megerősödése és kulturális fejlődésünk nem engedik meg a kérdés rendezésének további halasztását és ezért gondoskodnunk kell a bizalmas anyagnak – természetsszerűen kellő garanciák mellett való gyűjtésével. Nem lehet tovább fenntartani azt a helyzetet, hogy egyéni magyarázatok szerint esetlegesen és szórványosan történjék olyan anyagnak a gyűjtése, amely pártunk, kormányunk és a tudományos kutatómunka szempontjából egyaránt fontos. Nehéz annak a meghatározása, hogy milyen anyagot nem kapunk. Kétségtelen azonban, hogy máris kapunk bizalmas anyagot, mint pl. a Műszaki Kiadónak azokat a tankönyveit, amelyek bizalmas, szigorúan bizalmas, vagy titkos jelzést tartalmaznak. Az élet tehát kezdi keresztültörni a merev szabályokat. Mégis megjegygyezünk néhány olyan bizalmas kiadványt, amelyről tudjuk, hogy megjelenik, de hozzánk nem érkezik be:

Minisztertanácsi Határozatok Tára
A Műszaki Kiadó és a Katonai Kiadó egyes kiadványai /pl. Katona-
orvosi Szemle/
Választási falragaszok
Pártkiadványok
Pártiskolai anyag

A merev értelmezésre konkrét példa a következő:

A Budapesti Műszaki Egyetem Hadmérnöki kara Kulturális Figyelő címen folyóiratot ad ki. A folyóirat irodalommal, könyvkiadással kapcsolatos vitacikkeket, színházi, zenei, képzőművészeti, kulturális és sportrovatot tartalmaz, a beszolgáltatást azonban azzal tagadták meg, hogy a cikkek szerzői nevének összeállításából megállapítható lenne a hadmérnöki kar névsora.

A fentiekre tekintettel véleményünk szerint további indoklást nem kíván az, hogy a bizalmas anyag beszolgáltatását szabályozni kell.

Budapest, 1956. április 25.

/Varjas Béla/
főigazgató

OSZK IT 865-04-7/956

6.

1956. július 6.

**Gombocz István feljegyzése
a magyar nyelvű könyvek
külföldre küldéséről.**

Országos Széchényi Könyvtár
1802
Budapest, VIII. Múzeum-körút 14

Feljegyzés
a magyar könyvek külföldre küldése tárgyában.

Varga S. Frigyes, a Szerzeményi osztály osztályvezető helyettese a Magyar Nemzeti Bank Devizaigazgatóságától kapott levéllel kapcsolatban felkérte a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályát arra, hogy a levélben felvetett kérdéssel kapcsolatban mondjunk véleményt. A magam részéről ezt a következőkben foglalom össze:

A Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya már közel egy esztendővel ezelőtt lépéseket tett annak érdekében, hogy a magyar kiadványok bizonyos fajtáit bizonyos magyar intézmények szabadabban, kevesebb bürokratikus eljárással és egyszerűbb úton küldhessék ki külföldre. Míg ugyanis az O.K.K. követte bizonyos külföldi országok nemzeti csereközpontjainak példáját és takarékosági okokból a magyar tudományos intézmények saját kiadványait tartalmazó és általuk összeállított csomagokat országonként gyűjtő-küldeményekbe egyesítette és rendszerint ládába csomagolva a megfelelő nemzeti csereközpontnak küldötte meg, addig az O.SZ.K. a gyűjtőküldemények összeállítását megszüntette és a hozzá továbbítás végett benyújtott magyar eredetű kész csomagokat közvetlenül a címzetthez továbbította. Már ekkor felmerült az az indokolt észrevétel, hogy az O.SZ.K. közbeiktatása felesleges, hiszen a csomagokat összeállító feladó intézmény is postázhatná a küldeményeit, ennek megszüntetésére azonban mégsem volt lehetőség, mert a legtöbb intézménytől a Magyar Posta nem vette át a könyveket, vagy folyóiratokat tartalmazó küldeményeket. Mindezek az intézmények kénytelenek voltak csomagjainkat a Cserecsoportnak, majd később Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának átadni, mert bár ez a csoport ill. osztály sem tartalmi, sem formai ellenőrzést nem végzett, mégis azzal a joggal rendelkezett, hogy a bélyegzőjével ellátott csomagokat a posta teljes bizalommal átvette.

A csomagoknak ez a közvetítése azonban nem merült ki az egyszerű átvételben és a postahivatalra való elszállításban, hanem számos, egyébként szükséges formalitás zajlott előzőleg le: egyes átdadó intézményektől megkívántuk azt, hogy csomagjainak kiküldéséhez szerezzék meg a felettes hatóságának engedélyét, másoktól ezt nem kívántuk

meg. Mindenképpen megköveteltük viszont azt, hogy kísérőlevéllel kérje tőlünk a csomagok továbbítását, a levélben benne kellett lennie a feladónak, a kiküldött könyvek vagy folyóiratok címeinek és természetesen a címzettek felsorolásának. Elvben megkívántuk, hogy a csomagok 3 kg-nál súlyosabbak ne legyenek, tökéletesen legyenek csomagolva, legyen rajtuk a feladó bélyegzője stb. – de ezektől a formalitásoktól gyakran eltekintettünk. Leggyakrabban a feladó intézmény fizette a portót a már előre felragasztott bélyegek formájában, ezt azonban néha mi pótoltuk néha bélyegben, sőt pénzben is. Igen sokan nem tudták azt, hogy a sajtótermékeknek minősülő nyomtatványok portózására a posta másfél évvel ezelőtt kedvezményes díjszabást állapított meg. Minthogy a csomagokat úgyszólván kivétel nélkül felbontatlanul továbbítottuk, az ellenőrzés teljesen formális volt. 1955 őszétől kezdve mindenképpen megérett a helyzet arra, hogy ezt a felesleges bürokratikus eljárást megszüntessük. Felkértük a M.N.B. Devizaigazgatóságát, hogy az a minket rendszeresen csomagjaikkal felkereső magyar tudományos intézményeket jogosítsa fel arra, hogy küldeményeit közvetlenül postázhassák. Első alkalommal mintegy 20 magyar intézmény részére kértük és kaptuk meg ezt a közvetlen postázás lehetőségét, később további intézményekre is sikerült az engedélyt kiterjesztenünk. Ma is az a helyzet, hogy valahányszor egy-egy olyan intézmény keres fel bennünket csomagjaival, amely engedély hiányában csomagját a postán közvetlenül nem tudja feladni, újból és újból meg kell keresnünk az illetékes M.N.B.-ot, hogy számára is adja meg az engedélyt. Ma is még elenyésző azoknak az intézményeknek a száma, amelyek ilyen engedéllyel rendelkeznek.

Az említett engedélynek többrendbeli kikötései voltak, amelyek a kiküldéseket korlátozták: Tartalmi szempontból csakis a politikailag kifogástalan művek és csakis s a j á t kiadványok kiküldhetők. Formai szempontból: a küldemény /már, mint egy-egy csomag/ súlya 3 kg-ot nem haladhat meg, a csomagon kívül szerepelnie kell a „nemzetközi kiadványcsere” bélyegzőnek és a csomag csak meghatározott postahivataloknál adható fel. Ezek a kikötések annyi zökkenőt okoztak, hogy a közvetlen kiküldés csak döcögve működik. Minduntalan előfordul, hogy régi ügyfeleink újra hozzánk fordul-

nak közvetítési kérelmeikkel arra hivatkozva, hogy a posta újabb és újabb nehézségeket támaszt, nem értesült az egészről, vagy nem szerepel az illető intézmény neve az engedélyezett jegyzékén, nem megfelelő a csomagolás, a bélyegzés stb. stb. Ilyenkor nehezebb lenne számukra a bürokratikus útvesztőkből a cserbenhagyott intézményt kivezetni és ezért egyszerűen átvesszük csomagjait és azokra a posta által tiszteletbe tartott O.Sz.K. bélyegzőt ráütve, a csomagot újtára bocsátjuk. Abból azonban, hogy az egy év előtti forgalomhoz képest jelentősen kevesebb küldeményt adtak át részünkre továbbítás végett, arra kell következtetnünk, hogy számos intézmény sikerrel veszi igénybe a számára megszerzett engedélyt és közvetlenül postáz.

Külön kell megemlékeznünk a „saját” kiadványok ügyéről. Ezt a korlátozást mi javasoltuk és pedig nem politikai megfontolásokból, hanem gyakorlati okokból: ha ugyanis az engedéllyel rendelkező intézmények nemcsak a saját, könyvkereskedelmi forgalomban rendszerint nem szereplő kiadványokat küldhetnék ki, hanem bármilyen más magyar könyvet vagy folyóiratot, a párhuzamos kiküldések elkerülhetetlenekké válnának. Különbösen is, a nemzetközi kiadványcsere mindenütt elismert és gyakorlatban átvitt elvei szerint minden intézmény csakis a saját kiadványaival cserél és nem másokéval, vagy olyanokkal, amelyek egy-egy kereskedelmi kiadó kiadásában jelentek meg. Ezt a korlátozást azzal enyhítettük, hogy előzetes egyeztetés után mégis kiküldhetők ilyen kiadványok is. Példa: A Meteorológiai Intézet a saját évkönyvét vagy évi jelentését küldje ki és ne a Művelt Népnel megjelent ismeretterjesztő időjárásügyi népszerű kiadványt, mert ezt esetleg egy másik szerv már ugyanannak a címzettnek kiküldte. Éppen az O.Sz.K. az, amely a kulturális egyezmények végrehajtása révén, egyenlőre a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal olyan cserét is folytat, amelyben a kereskedelmi célú kiadóknál megjelent művek is igen nagy számban szerepelnek.

Mindezt amit elmondottunk azért kellett kifejteni, hogy tisztán lássuk a felvett kérdésnek azt a részletét, amely a mi osztályunkat érinti. Egyébként örömmel üdvözöljük a Magyar Nemzeti Bank kezdeményezését és mi is támogatjuk a kevesebb formalitással és engedéllyel való külföldre küldések előmozdítását. Ami a mi munkaterületünket

túlhaladja, arra nézve javaslatot nem teszünk, ez a Szerzeményi osztály feladata lesz. Ami tehát minket illet a következőket javasoljuk:

1/ A fent említett engedélyeket bővítjük olyanformán, hogy minden magyar tud. Intézménynek minden korlátozás nélkül /posta, bélyegző, listán való szereplés stb./ jogában álljon – tartalmi szempontból a saját felelősségére – a saját kiadványait bárhová és bármilyen mennyiségben kiküldeni, annak megjelenési idejére való tekintet nélkül

2/ Ezt a generális engedélyt terjesszük ki a szerzőkre, szerkesztőkre, folyóiratoknál a cikkírókra, továbbá az összes kiadóra.

VII. 6. Gombocz

OSZK IT Iktatás nélküli iratok 1952–1956

7.

1956. július 12.

Válasz a Magyar Nemzeti Bank Devizaigazgatóságának a sajtótermékek engedély nélkül történő külföldre küldéséről.

Magyar Nemzeti Bank
Devizaigazgatóság

Budapest. V.
Szabadság tér 8-11.

Hivatkozással folyó évi június hó 23-án kelt szíves levelükre közlöm, hogy a külön engedély nélkül külföldre küldhető magyar könyvek kérdését tanulmányoztam. Megítélésem szerint nem az engedély nélkül ki nem szállítható muzeális, vagy aggályos, hanem a szabadon kiküldhető sajtótermékek kategóriáit kell szabatosan és világosan meghatározni. Ugyanis a negatív határozmányok felsorolása szakértői ellenőrzést tenne szükségessé, ez pedig nyilvánvalóan gátolná a szabad kiküldés érvényesülését. Ezért a magyar könyvek nemzeti és tudományos jelentőségű kiküldése előmozdításának szolgálatában a következőket javaslom:

Az Országos Széchényi Könyvtár előzetes megtekintése és külön engedélye nélkül a belföldi postahivatalok útján szabadon feladhatók külföldre a következő sajtótermékek:

Minden 1949. január 1. óta megjelent belföldi kiadású magyar vagy idegen nyelvű könyv, zenemű, folyóirat és egyéb kiadvány, amit a szortiment-könyvkereskedelem terjeszt és aminek az egyes példányain a bolti ár nyomtatva fel van tüntetve.

Kizárólag saját kiadványaikat a megjelenési évre való tekintet nélkül szabadon kiküldhetik a tudományos intézetek és intézmények. Tudósok, írók és szakkutatók megjelenési évre való tekintet nélkül szabadon kiküldhetik saját munkáikat, különlenomataikat, továbbá a tanulmányukat tartalmazó gyűjteményes munkát, vagy folyóiratot.

Budapest, 1956. július 12.

/dr. Varjas Béla/
főigazgató

OSZK IT ad Iktatás nélküli iratok 1952–1956

8.

1957. január 8.

Részlet a Nemzetközi Kapcsolatok osztályának 1956. negyedik negyedévi beszámolójából.

Az október 23-át követő időszakról:

a. Mind az állományban, mind berendezésben jelentős károkat szenvedtünk. Osztályunk a Puskin-utcai épület sorsában osztozott, ami röviden a következőket jelentette: már október 23-ról 24-re virradó éjjelen harcok színhelye volt az épület, osztályunk szobáit felkelők szállták meg akik könyvekből és folyóiratokból az ablakokban barikádokat illetőleg lőállásokat emeltek. Összes ablakaink kitörttek. A bútorok erősen megsérültek, a nyilvántartások egy része kborult. Első visszatérésünk idején (október 28) az osztály összes helyiségeinek

padlóját magasan borította a könyvek, folyóiratok teljesen összekevert halmaza.

A felkelők után rendes katonaság szállta meg szobáinkat és azokat tisztí és legényszállásnak használta. Kivonulásuk után legsürgősebb rendezéseket megkezdtük, úgyhogy november 5-én megindult volt a részletesebb rendezés, akkor azonban szovjet megszállás alá kerültünk. Szobáink ismét laktanyává alakultak és iszonyú felfordulás keletkezett. Számos bútorunk megrongálódott vagy tönkrement. Ismét rengeteg könyv és folyóirat pusztult el, több mázsa szemét keletkezett. A szovjet megszállás befejeződése után megindult a rendezés, ami azóta is tart.

Legsúlyosabb veszteség: 2 portable és 2 nagy írógép.

b. Az osztály nem tudott a szovjet megszállás alatt lévő helységeiben működni. Néhány alkalommal mégis folytak bizonyos rendezési munkálatok, ezek azonban később teljesen hiábavalóknak bizonyultak. A munka a Plakáttárban és otthon folyt, majd a szovjet megszállás után eredeti helyükön.

c. November közepe körül több napon át legértékesebb felszerelésünk (irattár, nyilvántartások, kézikönyvek) megmaradt részeit a plakát-és aprónyomtatványtárba cipeltük. Az átmentett részt január első napjaiban visszazállítottuk.

d. Mentési munkákon kívül rendezéssel foglalkoztunk a plakáttáron, fordításokkal és egyéb tanulmányokkal otthon. Említésre méltó az UNESCO-val kapcsolatos tevékenység: előbb általános tartalmú levelet készítettünk az UNESCO főigazgatójához a bekövetkezett károkkal kapcsolatban, később a Gazdasági Hivatallal együttműködve részletesebb kárfelmérést végeztünk és különösen a Puskin utcai károk (Mikrofilmtár, Zeneműtár) részletes jegyzékét elkészítettük és lefordítottuk angolra. A kárleírásnak az UNESCO-hoz való juttatása érdekében, többször folytattunk megbeszélést a Külügyminisztériummal, végül nekik adtuk át a jegyzéket.

Az említett időszak alatt folyt még az UNESCO 1955. évi jelentésének feldolgozása, továbbá a nemzetközi cseréről szóló Schmidt-Phieseldeck-féle referátum fordításának korrigálása és más, a cserével összefüggő elvi tanulmányok folytatása.

1957. január hó 8-án

Ürögdi Györgyné
csoportvezető

Gombocz István
csoportvezető

A beszámolót kézjegyével látta el dr. Varga Sándor osztályvezető

OSZK IT Iktatás nélküli iratok 1952-1956

9.

1958. november 18.

Markovits Györgyi osztályvezető összeállítása a ZKT-ról a főigazgatói kollégium előtt.

1958

ZÁROLT ANYAGOK TÁRA

A zárolt anyagok tára az Országos Széchényi Könyvtárban 1947-ben jött létre azzal a céllal, hogy az O.Sz K, valamint a többi nagy könyvtár fasiszta anyaga ott legyen elhelyezve, illetve ott álljon a kutatók és a hatóságok rendelkezésére. 1947 és 1951 között tekintélyes anyag gyűlt össze anélkül, hogy bármilyen lépés történt volna az összegyűjtött anyag megfelelő feltárására.

Nem történt elvi döntés arról sem, hogy milyen perspektívával kezdjenek hozzá az összegyűjtött anyag könyvtári feldolgozásához, feltárásához, de – kivéve a Fasiszta jegyzéket – nem állt rendelkezésre olyan útmutatás sem, amely világosan meghatározta volna, hogy mely művek kezelendők zárt anyagként.

Ilyen előzmények után került az egész gyűjtemény 1951-ben a Belügyminisztériumba és végül 1953-ban újból az O.Sz.K-ba. A zárt anyag könyvtári rendezését hátráltatta az a körülmény is, hogy a gyűjteményt az O.Sz.K-n belül is többször helyezték át újabb és újabb helyiségekbe, – továbbá az, hogy a könyvtár akkori vezetősége sem foglalkozott a zárt anyag problémáival. Mindezek a körülmények együttesen okozták azt, hogy egészen 1956-ig nem került sor

a feldolgozásra és a gyűjteményről mindössze egy primitív, sok hibában bővelkedő cédula-nyilvántartás állt rendelkezésre, mely semmiképpen sem volt alkalmas arra, hogy a tudományos kutatómunkát megfelelő módon segítse.

Nehezítette a munkát az a körülmény is, hogy a gyűjtemény kezelését és az olvasószolgálat ellátását egy dolgozóval akarta megoldani a könyvtár. Ily módon szóba sem jöhetett az, hogy bármilyen feldolgozó munka kibontakozzék az osztályon.

1955-ben egy bizottság felülvizsgálta a zártanyag helyzetét. A vizsgálatról kiadott jegyzőkönyv leszögezte annak a szükségességét, hogy az anyag feltárását nem lehet tovább elodáztatni, s egyben rámutatott arra is, hogy végre kell hajtani a zártanyag revízióját, mert a bizottság megállapítása szerint a gyűjtemény jelentős része visszahelyezhető a raktárba.

A vizsgálat eredményeként a könyvtár vezetősége még egy dolgozót helyezett a zártanyag osztályra, aki azt a feladatot kapta, hogy hajtsa végre a könyvanyag revízióját. A feladat végrehajtását az 1956 októberi ellenforradalom akadályozta meg. Az ellenforradalom alatt ugyanis a zártanyag osztály anyagát feldúlták, az osztály dolgozóit eltávolították, s bár formailag megbíztak egy könyvtárost a zárt anyag kezelésével, lényegében a gyűjtemény hosszú ideig gazdátlan volt.

1957 nyarán az O.Sz.K. munkájának felülvizsgálata ismét foglalkozott a zárt anyagok táráinak kérdésével. Javasolta, hogy minél előbb induljon meg a zártanyag-gyűjtemény könyvtári feldolgozása és ezzel egyidőben az anyag revíziója is. Ez a munka 1957 őszén kezdődött meg, elég nehéz körülmények között. Az anyag nagy részét a törmelékek közül kellett kibányászni, az a primitív cédulakatalógus, amely úgy-ahogy tájékoztatást nyújtott az anyagról, nagy részében megsemmisült.

Állományvédelem, állománykiegészítés, gyarapítás

Nincs megnyugtatóan biztosítva a zárt anyag hungarica részének gyarapítása. Ez vonatkozik egyrészt arra, hogy az 1919–1945 között megjelent ilyen vonatkozású anyag rendkívül hiányosan van meg, másrészt nem teljes az 1956. októberi ellenforradalom ideje alatt kiadott könyvek, hírlapok, röplapok gyűjteménye sem. Feltételezhetően nem kevésbé hiányos a külföldön megjelent és megje-

lenő olyan hungarica anyag, melynek a zártanyag-gyűjteményben meg kellene lennie.

Ezeket a szempontokat figyelembe véve szükséges annak biztosítása, hogy a Gyarapítási Osztály, illetve a Hírlaptár fokozatosan gondoskodják a hiányzó kiadványok pótlására.

Amennyiben a hiányzó hungarica anyag pótlása beszerzés útján nem megoldható, mikrofilmzés segítségével kell megoldani a problémát. Szükségesnek tartjuk a Zárt anyagok tárának egy követelményeknek megfelelő segédkönyvtárral való ellátását.

A Zárt anyagok tára anyagának csak egy része van jelenleg felállítva. 50 láda anyag a Múzeum utcai pincében van elhelyezve. Ennek az anyagnak mielőbbi felállításáról is gondoskodni kell, mert egyébként ki vagyunk téve annak a veszélynek, hogy az anyag a pincében tönkre megy. Ez a kérdés felveti a zártanyag helység problémáját, mely már jelenleg sem kielégítő. Figyelembe véve a Zárt anyagok tárának forgalmát /1958 első 10 hónapjában 533 kutató használt 973 könyvet és 1.683 periodikát/ és az osztályon folyó feldolgozó munkát, elengedhetetlenül szükségesnek tartjuk a helyprobléma mielőbbi megoldását, mert a rendelkezésre álló helyiségek nem elegendőek. Ez lehetlenné teszi a pincében elhelyezett anyag, és a könyvtár különböző osztályain /Hírlaptár, Plakáttár/ ideiglenesen tárolt zárt anyagok áthozását.

Feldolgozás. Biztosítani kell, hogy minden a zártanyag-gyűjteménybe tartozó anyag, így a jelenleg még feldolgozatlan és a jövőben beszerzendő nyomtatványok, a Feldolgozó-osztályon, illetve a Hírlaptáron keresztül kerüljenek a Zárt anyagok tárába, biztosítva a zárt anyagok jellegének megfelelő bizalmas kezelést.

Véleményünk szerint ahhoz, hogy a zárt anyagot használó kutatóknak és hatóságoknak megfelelő tájékoztatást tudjunk nyújtani az alábbi katalógusok elkészítése szükséges:

Könyvek

Betűrendes katalógus

Szakkatalógus, illetve tárgyszó katalógus

Periodika

Betűrendes katalógus

Szakkatalógus

Cikk-katalógus
Helyrendi katalógus
Kisnyomtatványok
Betűrendes katalógus
Szakkatalógus

A munka beindításakor egy hozzávetőleges felmérés történt az állományról, melynek alapján megállapítást nyert, hogy mintegy 8.000 kötet magyar nyelvű könyvből, 3.500 kötet idegen nyelvű könyvből és 600 periodikából áll a zártanyag-gyűjtemény. A plakát, aprónyomtatvány gyűjtemény felmérése nem történt meg.

A zárolt anyagok tárának dolgozói a munka megkezdésekor elsősorban a magyar nyelvű könyvek revízióját hajtották végre. Ennek során mintegy 3.000 könyvet adtak át a Gyarapítási Osztálynak, mint nem zárt anyagnak minősülő műveket. A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztályával való megállapodás alapján ugyancsak visszaadták az Országgyűlési Könyvtárnak a tulajdonát képező mintegy 857 kötet könyvet.

Az 1957 őszén elindult feldolgozó munka eredményeként a több mint 4.000 magyar nyelvű könyv numerus currens szerinti felállítása megtörtént és erről az anyagról elkészült egy ideiglenes betűrendes katalógus is. Legközelebbi feladatként áll a Zárolt anyagok téra előtt az idegen nyelvű könyvanyag revíziója abból a szempontból, hogy zárt anyag-e vagy sem, majd egy ideiglenes betűrendes katalógus elkészítése. A régi periodika anyagról van egy átmenetileg használható betűrendes nyilvántartás, de az 1945 utáni periodika feldolgozatlan állapotban van. Hasonlóképpen a kisnyomtatványokról sincs semmiféle nyilvántartás az osztályon, ami szintén megoldandó feladat. A zárolt anyag helyzetének a vázlatos ismertetése után fel kell vetni azokat a problémákat, amelyeknek megoldása nélkül nincs biztosítva az anyag megfelelő feltárása és a könyvtári szolgálatba való beillesztése. E problémák a következők:

A zárt anyag fogalmának tisztázása. A Könyvtárügyi Tanács hosszabb idő óta tervezi a zárt anyag fogalmának, a zártanyag osztályok gyűjtőkörének pontos meghatározását. A kérdés tárgyalását ez év őszén napirendre tűzte a KT, de határozatot mind a mai napig nem hozott ebben a kérdésben.

A kérdésnek mielőbbi megnyugtató elintézése annál is inkább szükséges, mert mint ismeretes, a Zárolt anyagok tárában lévő anyagon kívül a nagy raktárban és a Hírlaptárban is van bizalmas anyag. Feltehető, hogy a KT határozata után tisztázódik a „zárt” és a „B” egymáshoz viszonya és ezzel egyidőben kiküszöbölhető lenne számtalan olyan tényező, ami a kutatók munkáját hátráltatja.

Párhuzamos raktározás felszámolása. Az a tény, hogy a zártanyag problémája számtalan kérdésben nincs elvileg tisztázva komoly zökkenőket okoz a gyakorlatban. Bizonyos könyvek és periodikák mind a nagy raktárban és a Hírlaptárban, mind a Zárolt anyagok tárában megtalálhatók. De előfordul az is, hogy a Fasiszta jegyzéken szereplő anyag nem a Zárolt anyagok tárában, hanem a nagy raktárban, vagy a hírlaptárban van raktározva. A párhuzamosan raktározott anyagokról mielőbb dönteni kell. Véleményünk szerint, amennyiben a zártanyag kritériumának megfelelő anyagról van szó, úgy azt a Zárolt anyagok tárában kell őrizni.

Tudományos könyvtárról lévén szó, szükségesnek tartjuk a Zárolt anyagok tárában lévő betűrendes katalógusok másodpéldányának beszállítását a szolgálati katalógusba.

Budapest, 1958. november 18.

OSZK Kézírtattár Fond 572

10.

1958. november 20.

Jegyzőkönyv az OSZK főigazgatói kollégiumáról.

Jegyzőkönyv

Az Országos Széchényi Könyvtár 1958. november 20-án tartott kollégiumi üléséről

Jelen voltak: Sebestyén Géza főig. h., Hámori Béla, Dezsényi Béla főosztályvezetők, Goriupp Alisz főoszt.véz.h., Csapodi Csabáné oszt. vez. h., Pálinkás Sándor gazdasági vezető, Hazay László párttitkár,

Horváth Viktor szakszervezeti elnök, Kocziba Jánosné csop.vez. /az első napirendi pontnál/ Balla Miklósne tud. főmunkatárs /a második napirendi pontnál/, a Művelődésügyi Minisztériumból Kondor Istvánné.

Az ülésen a következőkben történt megállapodás:

Zárolt kiadványok tára

A kollégium az előterjesztést elfogadta a következő megjegyzésekkel:

A „zárolt” kiadványok fogalmi köre az alábbi kiadványokra terjeszkedik ki:

A fasiszta jegyzékeken szereplő sajtótermékek,

hírhedten népellenes, szovjet és népidemokrácia ellenes, nyilvánvalóan az ellenséges propaganda céljait szolgáló művek,

pornográf kiadványok, /függetlenül attól, hogy ezeket egyébként is már különgyűjteményben őrzik/,

felsőbb szervek utasítása alapján forgalomból kivont művek.

Ezenkívül a zárt anyagba helyezendő a belügyi, honvédelmi stb. szervek által „bizalmas” jelzéssel kiadott nyomtatványanyag. Az

egész könyvtár szempontjából súlyponti feladat a zártanyag területén jelentkező hiányok kiküszöbölése. E célból fel kell keresni a többi könyvtár hasonló gyűjteményét, s ha másképpen nem, fotókópiák /mikrofilm/ útján pótolni a nálunk hiányzó dokumentumokat. A

követségek kultúrattaséinak küldjön a gyarapítási osztály módszertani levelet a külföldi hungarica-irodalom beszerzéseivel kapcsolatosan, valamint hiányjegyzéket is.

A zárt-anyag keresztül megy a normális feldolgozáson. Biztosítani kell a gyors átfutást és a bizalmas kezelést. Minthogy a katalógusokban a zárolt kiadványok központi raktári jelzetükkel szerepelnek, elkülönítve is eredeti jelzetük sorrendjében kell őket tartani.

Az, hogy mi minősül zárt-anyagnak, vitás esetben a zárolt kiadványok tára dönti el. A folyamatos munkában a zárolást a gyarapítási osztály dolgozói és a szakozók végzik.

A zárt-anyag elhelyezése tekintetében a kollégium úgy döntött, hogy jan. 1-én költözik a Pollack Mihály téri udvari épület emeletére. /4 helység/

További teendők:

megadott szempontok szerint ki kell dolgozni a tár ügy-

rendjét. január 1-ig.
a Könyvtárügyi Tanács vizsgálja felül a fasiszta jegyzéket,
ugyancsak a Könyvtárügyi Tanács foglaljon állást az un. „bi-
zalmas”

OSZK IT Kollégiumi ülések jegyzőkönyvei 1958–1962

11.

1959. szeptember 21.

Aczél György levele a külföldről érkező könyvek beszolgáltatásáról.

Művelődésügyi Minisztérium
Budapest, V. Szalai u. 10.

Ügyszám: 0040/1959-1
Tárgy: ellenséges prop.anyag
Előadó: Szekeres Pál

SZIGORUAN TITKOS!

Valamennyi Főigazgatóság, Főosztály, Önálló Osztály
Vezetőjének

Valamennyi Megyei, Megyei Jogú Városi Tanács Vb. Művelődés-
ügyi Osztálya és a
Fővárosi Tanács Vb. Népművelési Osztálya Vezetőjének,

Székhelyén

Néhány könyvtárunk, tudományos és felsőoktatási intézményünk
s azok egyes vezetői és munkatársai nem túl gyakran, de hosszabb
idő óta postai úton különböző tőkés országokból ellenséges politi-
kai propagandát szolgáló kiadványokat, sajtótermékeket kapnak.
Mivel ezek a kiadványok, ha kismértékben is, de zavarhatják békés
építő munkánkat, felkérem, haladéktalanul utasítsa a felügyelete
alá tartozó egyetemi központi, kari, tanszéki, főiskolai, megyei

könyvtárak, múzeumok, levéltárak vezetőit, illetékes beosztottjait, hogy ilyen jellegű, általuk meg nem rendelt, csereforgalomban nem igényelt magyar, vagy idegen nyelvű kiadványokat – a beérkezés napján szolgáltatassák be az Országos Széchényi Könyvtár Zárt Osztályának, ahol azok – illetékesek engedélyével – hozzáférhetők mind a tudományos, mind egyéb indokolt célokra.

Utasításom végrehajtásáról f. év október hó 15-ig kérem írásbeli jelentését.

Budapest, 1959. szeptember 21.

Aczél György s.k.

Kiadvány hiteles:

Marton István
Irodavezető

OSZK IT 0040/1959/1

12.

1959. október 16.

**A Művelődési Miniszter 0041/1959. sz. rendelete
a könyvtárak zárt állományainak
értelmezéséről és fenntartásáról.**

0041/1959

MÁSOLAT

A zárt állomány fogalmának értelmezésében, gyűjtésében, kezelésében és használatában lényeges eltérések vannak könyvtárainkban. Az egységes szemlélet és gyakorlat kialakítása érdekében e kérdéseket az alábbiak szerint szabályozom:

I.

A „zárt” különgyűjtemények fenntartása, létesítése.

1./ Könyvtáraink szocialista nevelési feladatát figyelembevéve és közbiztonsági okokból a tudományos könyvtárakban és a szakkönyvtárakban „zárt” különgyűjteményben kell elhelyezni:

- a. a fasiszta könyvek jegyzékében szereplő sajtótermékek
- b. a hírhedten népellenes, szovjet és népi demokrácia ellenes, nyilvánvalóan az ellenséges propaganda céljait szolgáló. Az ellenforradalmat dicsőítő propagáló kiadványokat.
- c. a pornográf kiadványokat /függetlenül attól, hogy ezeket egyébként is már különgyűjteményben őrzik.
- d. a felsőbb szervek utasítása alapján forgalomból kivont műveket.

2./ A felsorolt kiadványokból az említett könyvtárak csak a gyűjtőkörüknek megfelelő kiadványokat gyűjthetik és tarthatják meg. A gyűjtőkörükbe szorosan nem tartozó kiadványokat az O.Sz.K. „zárt” osztályának kötelesek beszolgáltatni, az utasítás érvénybelépésétől számított 3 hónapon belül.

3./ A nyilvánvalóan ellenséges propaganda céljait szolgáló, az ellenforradalmat dicsőítő, propagáló hazai, vagy külföldi /emigráns, disszidens/ eredetű irodalmat az említett könyvtárak közül csupán az Országos Széchényi Könyvtár, a Munkásmozgalmi Intézet Könyvtára és az Országgyűlési Könyvtár gyűjthet. Az ilyen jellegű meglévő kiadványokat a könyvtárak tartoznak beszolgáltatni az O.Sz.K. „Zárt” osztályának, az utasítás érvénybeléptétől számított 3 hónapon belül.

4./ A kizárólag közművelődési jellegű könyvtárak, ideértve a megyei könyvtárakat is, az 1. és 3. pont hatálya alá eső kiadványokat nem raktározhatnak és az esetleg még rendelkezésre álló kiadványokat az Országos Széchényi Könyvtár „Zárt” osztályának, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fiókjai a Szabó Ervin Könyvtár Központjának tartoznak beszolgáltatni. Amennyiben a megyei könyvtár és a nagyobb városok könyvtárai az ilyen természetű, helyörtörténeti jellegű kiadványokat megőrizni kívánják, ehhez a Művelődésügyi Minisztérium engedélye szükséges. E kiadványok „zárt” állományként kezelendők /lásd: II./

5./ Nem tartozik „zárt” állomány fogalma alá az a régi, vagy új eredetű állományrész, amely ugyan a tőkés rendszer érdekeit tükrözi, ideológiáját fejezi ki, de az a./– d./ pontokban felsorolt ismérvek híján.

Az állomány e részének gyarapítását és használatát későbbi időpontban szabályozom.

6./ A „bizalmas” és „titkos” kiadványok gyűjtését, kezelését és használatát is külön fogom szabályozni. Ennek megtörténteig a „bizalmas” és „titkos” kiadványokat „zárt” anyagként kell kezelni.

II.

„Zárt” anyag kezelése, feldolgozása

1./ A „Zárt” anyagként kezelendő kiadványokat a könyvtárak elkülönítve /szekrény, külön raktár/ elzárva raktározzák és a periodikák kivételével külön címkével /esetleg bélyegzővel/ látják el.

2./ A „Zárt” anyagnak minősülő kiadványokat szabályszerűen fel kell dolgozni, azaz a szabályszerű birtokba vételtől és a tulajdon bélyegzővel való ellátástól kezdve minden munkafázison keresztül kell menniük.

3./ Tekintet nélkül arra, hogy a kiadványt elkülönítve raktározzák, raktári jelzetét úgy kapja, mintha az állomány egészének része volna.

4./ Mindaddig, míg a kiadvány az elkülönített /zárt/ raktárban szerepel, a raktárban őrzégy helyezendő el. Amelyen fel kell tüntetni, hogy a kiadvány a „zárt” gyűjteményben kapott helyet.

5./ A feldolgozás munkamenete során gondoskodni kell arról, hogy a „zárt” anyag illetéktelen kezekbe ne kerülhessen. Ezért elsősorban a szerzeményezési és a feldolgozási részleg vezetője, ezek hiányában a könyvtár vezetője felelős. A könyvtárak vezetői – a rendelkezés érvénybeléptétől számított két héten belül – helyi viszonyaiknak megfelelően dolgozzák ki azokat az intézkedéseket, amelyek megakadályozzák a „zárt” anyag illetéktelen használatát

6./ A „zárt” anyagba tartozó kiadványokról készült katalóguslapokat a szolgálati katalógusban feltétlenül el kell helyezni, ott is, ahol a szolgálati katalógus egyúttal olvasói katalógus is. Az ilyen katalógusok cédulán azonban feltűnően fel kell tüntetni, hogy a kiadvány a „zárt” különgyűjteményhez tartozik.

7./ Ilyen külön jelzéssel ellátva a „zárt” anyag katalóguscédulája a szolgálati katalógusban is helyet kaphat.

8./ A „zárt” különgyűjtemény állományáról külön katalógust is kell készíteni.

9./ A „zárt” különgyűjteményben lévő kiadványokról készült mikrofilm és egyéb másolatok ugyancsak „zárt” anyagként kezelendők. Azok gyűjtése és használata ugyanolyan szabályok szerint történik, mint az eredeti kiadványok.

10./ Az O.Sz.K-hoz küldendő KC bejelentéseken a „zártanyag” jelzést fel kell tüntetni.

III.

„Zárt” különgyűjtemény használata.

1./ A „zárt” különgyűjtemény állományát csak könyvtárvezető engedélyével lehet használni.

2./ A könyvtárvezetők felhatalmazhatják a „zárt” különgyűjtemény kezelőit, hogy a párt és a minisztériumok vezetőinek, vezető munkatársainak, a Magyar Tudományos Akadémia I. és II. osztálya rendes és levelező tagjainak, az egyetemek és főiskolák professzorainak, tudományos kutatásaik zavartalan lebonyolítása érdekében, a „zárt” anyagot – megfelelő igazolás mellett – maguk is kiadhassák.

3./ A tudományos kutatás előmozdítása érdekében – a könyvtárvezető engedélyével – használhatják a „zárt” anyagot azok is, akik állami és pártszervek vezetőinek, illetékes tudományos intézetek, szerkesztőségek, könyvkiadó vállalatok vezetőinek megbízólevelét felmutatják.

4./ A „zárt” különgyűjtemény állományát egyetemi és főiskolai hallgatók is igénybe vehetik, amennyiben az egyetem, vagy főiskola illetékes tanszékvezetőjének névre szóló megbízólevele a megnevezett kiadvány használatát kifejezetten javasolja.

5./ A „zárt” különgyűjtemény állományát kizárólag a könyvtár helyiségeiben lehet az olvasók rendelkezésére bocsátani, lehetőleg az erre a célra kijelölt helyen.

6./ „Zárt” anyagnak a könyvtáron kívüli kölcsönzést rendkívüli esetben – saját felelősségére – a könyvtárvezető írásban engedélyezheti.

7./ A „zárt” állományrész könyvtárközi kölcsönzés tárgya is lehet,

de csak helyben olvasás céljaira bocsátható rendelkezésre. Az igényjogosultságot ilyen esetben a kölcsön vevő könyvtár tartozik megállapítani, a kölcsönadó könyvtár tehát az igényjogosultságot nem vizsgálja. A „zárt” anyag küldemények a könyvtár vezetőjéhez sajátkezü felbontásra küldendők: azokért a kölcsönkérő könyvtár vezetői tartoznak felelősséggel.

8./ A „zárt” állomány anyagának nemzetközi kölcsönzését az O.Sz.K-vezetője bírálja el.

9./ Amennyiben a könyvtár vezetője a „zárt” anyag használatára nem ad engedélyt, az olvasónak jogában áll a könyvtári szakmai felügyeletét ellátó Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályának vezetőjéhez fordulni, akinek írásbeli utasítására az olvasó számára a kért mű használatát meg kell engedni.

A „zárt” különgyűjteménnyel kapcsolatos kérdések e szabályozása után a könyvtárak vezetői „zárt” különgyűjteményüket a fentieknek megfelelően tartoznak felülvizsgálni, rendezni, gyarapítani és használatra bocsátani.

Budapest, 1959. október 16.

A másolat hiteles

Benke Valéria s.k.
miniszter

OSZK IT 0041/1959

13.

1959. május 13.

Jelentés Déry Tibor elkobzott könyvtáráról.

Feljegyzés

Janiga elvtárs, a Bp. II. ker. bírósági végrehajtó /125-290/30/ felhívására f. hó 11-én megsejmléltük D é r y Tibor vagyonekobzás folytán állami tulajdonba került könyvtárát az Országos Széchényi Könyvtár,

ill. a Könyvelosztó részére történő elbírálás céljából. Megállapítottuk, hogy a kb. 1600 kötetből álló gyűjteménynek muzeális vagy irodalomtörténeti jelentősége nincs, a könyvanyag a maga egészében újabb hazai és külföldi kiadványokból áll, amelyek az antikvár könyvkereskedelemben is igen gyakoriak és olcsón kaphatók. Mindezek alapján átvételét azért sem javasoljuk, mert a bíróság e gyűjteményt a becsérték alapján való térítés ellenében adná át Könyvtárunknak.

Javasolt intézkedés: nevezett bírósági végrehajtó írásban értesítendő arról, hogy könyvtárunk a Déry-féle gyűjteményre nem tart igényt. Értesítés sürgősen elküldendő!

Budapest, 1959. május 13.

/dr. Varga Sándor Frigyes/

/Kostyál István/

OSZK IT Iktatás nélküli iratok 1959

14.

1959. május 13.

Főigazgatói visszautasítás az elkobzott Déry könyvgyűjteményről.

Budapest, II. Kerületi Bírósági Végrehajtó

J a n i g a elvtárs kezeihez

Budapest, V.

Markó u. 25.

Értesítem, hogy a vagyonelkobzás folytán állami tulajdonba került D é r y -féle könyvgyűjteményre az Országos Széchényi Könyvtár nem tart igényt.

Budapest, 1959. május 13.

/dr. Sebestyén Géza/

h. főigazgató

OSZK IT ad Iktatás nélküli iratok 1959

15.

*1960. február 5.***Állásfoglalás a külföldi sajtótermékek
bizalmas kezeléséről.**

Művelődésügyi Minisztérium
Budapest, V. Szalay utca 10.

Címzett: Országos Széchényi Könyvtár
Dr. Jóboru Magda főigazgató elvtársnő
Budapest

Hivatkozással a külföldi hungarika irodalom beszerzésében hozzám intézett 174/1959 sz. feljegyzésére az alábbiakban válaszolok:

1./ Annak elkerülésére, hogy a disszidens irodalom, ellenforradalmi művek illetéktelen kezekbe kerüljenek javaslom a következők megtárgyalását a Kultúrával. Az ilyen jellegű irodalom megrendelésekor a könyvtár jelezze a megrendelő cédulán, hogy a könyv különleges kezelését kívánja. A Kultúra ebben az esetben utasítja a kiadót, hogy a megrendelt művet keresztkötés alatt közvetlenül a könyvtár címére küldje. Ezzel elérjük, hogy sem a Kultúra, sem az ÁKV Könyvtárellátó Vállalatának dolgozói nem kezelik a könyvet. Az Országos Széchényi Könyvtárban postabontáskor azonnal az illetékes, megbízott munkatárshoz kerül feldolgozásra a beérkező mű. Kérem, hogy a fentiek értelmében a Kultúrával tárgyalásokat kezdeményezzenek és az eredményről március 1-ig tájékoztassanak.

2./ A Külügyminisztériummal folytatandó tárgyaláshoz szükséges egy olyan tájékoztató összeállítás, melyben pontosan megjelöljük, hogy mit kívánunk, várunk el illetékes külképviselteinktől a hungarika szerzeményezés területén. A tájékoztató alapján pontos megállapodást köthetünk ebben a kérdésben a külügyminisztériummal.

3./ Az egyes testületekhez, intézményekhez közvetlenül kiküldendő körlevéllel kapcsolatban nemleges a válaszuk.

Budapest, 1960. február 5.

Szekeres Pál s.k.
osztályvezető

OSZK IT 32/1960

16.

1976. november 5.

Részlet az MSZMP Központi Bizottságának készített előterjesztésből a külföldi sajtótermékek terjesztéséről.

MSZMP KB. Agitációs és Propaganda Osztály
Tájékoztatási Hivatal

J e l e n t é s

Az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a burzsoá lapok magyarországi, valamint a magyar lapok tőkés országbeli terjesztésének helyzetéről

A Politikai Bizottság 1975. augusztus 12-i határozata előírta mindazoknak a területeknek az áttekintését, amelyeken a helsinki záróokmány kapcsán politikai feladataink adódnak. Ezek sorában vizsgáltuk meg a burzsoá lapok magyarországi, valamint a magyar lapok tőkés országbeli terjesztésének helyzetét.

A PB határozat értelmében – miszerint „a biztonsági értekezlet záróokmányában foglaltakként alkalmazni kell a gyakorlatban és igényelni kell a nyugati országoktól a záróokmány alkalmazását” – a jelenlegi magyar álláspont: a sajtótermékek cseréjét megvalósítjuk, törekszünk a helyes arányok érvényesítésére, fellépünk az egy-

oldalúság ellen. A tőkés kormányok ezzel szemben eltúlozzák a sajtótermékek terjesztésének, hozzáférhetőségének jelentőségét, kiragadva ezt a záróokmány többi ajánlásai közül.

Ezen a téren a kölcsönösség elvét érdekeink és sajátosságaink szem előtt tartásával értelmezzük, figyelembe véve, hogy nyelvi korlátaink miatt elsősorban a tőkés országok magyarlakta területein, illetve idegen nyelvű sajtónk előtt nyílnak bizonyos mértékű terjesztési lehetőségek.

1. Tőkés sajtótermékek terjesztése Magyarországon

A Kultúra Külkereskedelmi Vállalat 1976-ban 11.533 fajta nyugati kiadványt importál, megjelenésenként összesen 82.229 példányban. Ennek 75 százaléka szaklap.

A tőkés sajtóimport 1973 és 1975 között 8-10 százalékos volumennövekedést mutat. Ez elsősorban új kiadványok /túlnyomórészt tudományos szaklapok/ megjelenésével magyarázható. 1976 februárjában a Tájékoztatási Hivatal javasolta a szállodák számára sajtóimportunk 22 lappal való bővítését.

Jelenleg az alábbi polgári lapfajták érkeznek hazánkba:

– nyugati polgári politikai sajtótermékek: utcai árusításra nem kerülnek, egyéni előfizetés alig van. Kapitalista országokban is fizetnek elő több burzsoá lapra hazai magánszemélyek számára, a legnagyobb példányszámban 3 NSZK és 2 USA hetilapra. A külföldön magánszemélyeknek előfizetett lapok összpéldányszáma 6-700 körül van, amelyek között több a kifejezetten politikai lap.

Az előfizetők túlnyomó többsége vállalat, intézmény, hivatal. 188 szálloda közül 44 árusít rendszeresen ilyen sajtótermékeket, túlnyomó részt külföldieknek, de magyar állampolgárok is hozzájuthatnak, a magánszemélytől magánszemélynek küldött politikai lapok példányszáma meghaladja az előfizetéseket.

– magyar nyelvű – nem emigrációs – lapok: postai úton érkeznek, közülük a legjelentősebb a Hamburgban „Profil” címen megjelenő képes magazin, amelyből 5.500 példány érkezik az országba magánszemélyek, valamint állami és társadalmi intézmények címére. Ennek kb. a felét megfelelő elbírálás alapján kapják meg a címzettek.

– az emigráció lapjai: ezekre, az Amerikai Magyar Szó /USA/ és az Új Szó /Kanada/ kivételével csak 8-10 szervnek van előfizetési

joga /BM, KÜM, Széchényi Könyvtár, Párttörténeti Intézet, Magyarország Világszövetsége stb./.

A fentiekben vázolt jelenlegi magyar gyakorlat politikai érdekekkel alapvetően összhangban van. A burzsoá sajtó magyarországi terjesztésének engedélyezési, ellenőrzési és szervezeti rendje kialakult, feladatát ellátja. Az ellenőrzés rendkívül nagy megterhelést jelent az ilyen feladatot ellátó szervekre. A 72-es posta – amely a nemzetközi forgalmat bonyolítja – épületének szűk volta, a technika hiánya miatt nem tud megfelelni a feladatoknak.

Budapest, 1976. november 5.

Grósz Károly

dr. Várkonyi Péter

A jelentés géppel írt másolat, amelyhez határozati javaslatot csatoltak.

Magyar Országos Levéltár XIX-A- 24-b III/00109/76

17.

1981. október 5.

Utasítás a könyvtári zárt anyagok köréről.

A művelődési miniszter 135/1981./M.K. 19/ számú u t a s í t á s a a könyvtári állomány zárt anyagának körének meghatározásáról

A könyvtárakról szóló 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról intézkedő 17/1976./VI.7./ MT számú rendelet 14. §-ában foglalt felhatalmazás alapján a „zárt” könyvtári anyag körét – kivéve a fegyveres erők és testületek könyvtári állománya „szolgálati jellegű zárt” anyagát – a következőkben állapítom meg:

A közkönyvtár /1976. évi 15. számú törvényerejű rendelet 2.§/ állományában lévő anyagok közül „zárt” anyagnak kell tekinteni.

A Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, illetőleg külpolitikáját sértő könyvtári anyagokat,

a szocialista erkölccsel ellentétes /pl. pornográf/ könyvtári anyagokat, továbbá

azokat a könyvtári anyagokat, amelyeket a művelődési miniszter, vagy a könyvtár felett felügyeletet gyakorló szerv vezetője – művelődési miniszterrel egyetértésben – külön intézkedéssel zárt anyagnak nyilvánít.

Zárt anyagot kizárólag a könyvtári hálózati központok, az országos feladatkörű szakkönyvtárak, valamint a minisztériumok és az országos hatáskörű szervek szervezeti egységként működő könyvtárak / a továbbiakban: könyvtár/ tarthatnak – a gyűjtőkörüknek megfelelő körben – az állományukban.

Ha valamely közkönyvtárnak – ideértve a 2. pontban meghatározott könyvtárakat is – olyan, zárt anyagnak minősülő könyvtári anyag van az állományában, amely nem tartozik a gyűjtőkörébe, az anyagot – amennyiben erre a korábbi rendelkezések alapján még nem került sor – három hónapon belül az Országos Széchényi Könyvtárnak köteles tételes jegyzékkel átadni.

A könyvtár állományában lévő és az 1/a-b pont szerint zárt anyagnak minősülő könyvtári anyagot a könyvtár vezetője állapítja meg. A könyvtár vezetője köteles gondoskodni a zárt anyag rendszeres felülvizsgálatáról, és amennyiben a könyvtári anyag zárt anyagként való kezelése időszerűtlenné válna, intézkedni a könyvtári anyag zárt anyagként való kezelésének feloldásáról.

A könyvtár vezetője jogosult a zárt anyag kezelésével erre alkalmas dolgozót megbízni. A zárt anyag kezelésével megbízott dolgozó az 1/a. és 1/b. pont szerinti anyagok vonatkozásában javaslatot tehet a könyvtár vezetőjének a könyvtári anyag zárt anyagként való kezelésének feloldására. A javaslat elbírálásáról a könyvtár vezetője – a fennforgó körülmények mérlegelésével – gondoskodik.

A zárt anyagot a könyvtár – nyilvántartásba vétel és feldolgozás után – az állományának egyéb részétől elkülönítetten köteles biztonságosan raktározni, a könyvtári anyagokat megkülönböztető jelzéssel ellátni és címléírásait a könyvtár katalógusaiban külön jelöléssel szerepeltetni. A gyarapítási és feldolgozási munkamenetben a zárt anyag biztonságos kezeléséért a könyvtár vezetője felelős.

A zárt anyag kezelésének és kölcsönzésének részletes szabályait külön kell – a könyvtár szervezeti és működési szabályzatában vagy annak mellékleteként – meghatározni.

Ha a könyvtár a zárt anyagnak minősülő könyvtári anyagról vagy annak egyes részeiről bármely technikai eljárással másolatot /pl. mikrofilm/ készít, annak kezelésére és raktározására a zárt anyagra vonatkozó általános szabályok az irányadók.

A zárt anyagnak minősülő könyvtári anyag általában a minisztériumok és az országos hatáskörű szervek, a párt- és társadalmi szervezetek és a tanácsok vezető állású dolgozóinak, a Magyar Tudományos Akadémia rendes és levelező tagjainak, továbbá a felsőoktatási intézmények, a szerkesztőségek, a könyvkiadó vállalatok, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió vezető állású dolgozóinak – munkahelyi beosztásuk, illetőleg akadémiai igazolása mellett – adható ki.

A zárt anyagnak minősülő könyvtári anyag használatát a könyvtár vezetője vagy az általa megbízott dolgozó engedélyezheti azoknak a kutatóknak, a felsőoktatási intézmények oktatóinak, a párt- és társadalmi szervezetek és az állami szervek munkatársainak, akik a kutatás indokoltságára vonatkozóan a munkáltatójuk – a kutatási téma megjelölését is tartalmazó – igazolását felmutatják. A felsőoktatási intézmények hallgatóinak zárt anyagban való kutatása akkor engedélyezhető, ha meghatározott körben való kutatásra vonatkozó indokoltságot az intézmény illetékes tanszékének vezetője írásban igazolja.

Zárt anyagnak minősülő könyvtári anyagot a könyvtár csak helybeni használatra adhat ki.

A zárt anyagnak minősülő könyvtári anyag könyvtárközi kölcsönzés keretében is kiadható. Könyvtárközi kölcsönzésre csak a 2. pontban meghatározott könyvtárak – egymás között – jogosultak. Ilyen esetben a könyvtári anyag olvasó által történő használatának jogosultságát, valamint a 9. és 10. pontban szabályozott feltételeket a kölcsönkérő könyvtár köteles vizsgálni. A könyvtárközi kölcsönzés keretében könyvtári anyagot a kölcsönkérő könyvtár vezetőjének – „saját felbontásra” jelzéssel ellátva – kell ajánlott küldeményként megküldeni, illetőleg a kölcsönadó könyvtárnak visszajuttatni. A könyvtári anyag biztonságos őrzéséért a kölcsönvevő könyvtár vezetője felelős, aki azt ugyancsak helybeni használatra adhatja ki.

A zárt anyagból nemzetközi kölcsönzés útján történő kiadás indokoltságának elbírálását és bonyolítását az Országos Széchényi Könyvtár

– szükséges esetben a Művelődési minisztérium illetékes szervezeti egysége állásfoglalásának kikérésével – látja el.

Ez az utasítás a közzététele napján lép hatályba, egyidejűleg az 1959. évi október hó 16. napján kiadott 0041/1959. számú intézkedés hatályát veszti.

Pozsgay Imre sk.

OSZK IT 2577/1981

18.

1982. május 31.

Szabályzat az OSZK zárt anyagának kezeléséről.

Tárgy: Szabályzat az Országos Széchényi Könyvtár állományába tartozó zárt anyag kezelésére.

Szám: 1258/82

A 135/1981. /M.K.19./ MM sz. utasítás végrehajtásaként a könyvtári állományba tartozó zárt anyag gyűjtésével, feldolgozásával, tárolásával és rendelkezésre bocsátásával kapcsolatos teendők az alábbi szerint végzendők.

1. Gyűjtés

1.1 Az OSZK zárt állományában gyűjtendő könyvtári anyagok körét az OSZK gyűjtőköri utasításának alapelvei határozzák meg. Ennek megfelelően a zárt állomány számára gyűjtendőek mindazok a – területi, nyelvi, személyi-intézményi és tartalmi hungarikumok, – magyar irodalom- és történettudományi szakkönyvtári funkciók ellátásához szükséges dokumentumok, – hungarika- és szakterületi kutatásokhoz szükséges alapvető segéd- és kézikönyvek, amelyek a 135/1981. /M.K.19./ MM sz. utasítás értelmében zárt anyagnak minősülnek.

1.2 Zártnak minősülő kiadványok gyűjtésére

- a törzsgyűjteményi (modern könyv és időszaki kiadványok) tekintetében a Zárolt Kiadványok Tára,
- kéziratok tekintetében a Kézirattár,
- plakátok és kisnyomtatványok tekintetében a Plakát- és Kisnyomtatványtár,
- zeneművek és hanglemezek tekintetében a Zeneműtár,
- térképek tekintetében a Térképtár

jogosult.

A kéziratok tekintetében jelen szabályzat nem vonatkozik az ajándékozó ill. eladó által meghatározott időtartamra, zároltnak minősített kéziratokra, melyeknek kezelését a Kézirattár ügyrendje határozza meg.

1.3. Az állománygyarapítás forrásai:

- vétel (vásárlás, megrendelés, előfizetés)
- csere
- ajándék
- fölöspéldány-átvétel. A 135/1981. /M.K.19./ MM. sz. utasítás 3. pontja értelmében az OSZK-nak átadott – zárt anyagnak minősülő, de az átadó könyvtár gyűjtőkörébe nem tartozó – könyvtári anyagok átvételéről, zárt helyen való őrzéséről és példányokénti nyilvántartásáról a II. főosztály Fölöspéldány Központja tartozik gondoskodni. Ezek közül 2-2 példány az OSZK zárt állományába kerül, amennyiben megfelel a jelen szabályzat 1.1 pontjában meghatározott gyűjtőköri előírásoknak, és állományba vételükre korábban még nem került sor. A más közkönyvtárhoz átvett és az OSZK állományába nem kerülő zárt anyagot a Fölöspéldány Központ – saját ügyrendjében szabályozandó külön eljárással – újra eloszthatja az Utasítás 2. pontjában meghatározott könyvtárak között. A Fölöspéldány Központ őrzésében lévő – más igényjogosult könyvtár által nem igényelt – zárt könyvtári anyagokat meg kell semmisíteni.

1.4. A könyvtári anyag zárolásának minősítésére – a főigazgató által átruházott hatáskörben – I. főosztály vezetője, illetőleg a Gyarapítási osztálynak vagy/és az érintett különgyűjtemények – a főosztályvezető által esetenként vagy tartósan erre felhatalmazott – vezető

beosztású dolgozója illetékes. Külön minősítés nélkül zárt anyagként kell kezelni az Utasítás 1.c. pontjában meghatározott dokumentumokat.

A zárt minősítés feloldására az Utasítás 1.a. és 1.b. pontjában megjelölt dokumentumok tekintetében a zárttá minősítésre felhatalmazottak jogosultak. A feloldásra a könyvtár valamennyi szervezeti egysége tehet javaslatot, amelyet azonban a Zárt Kiadványok Tárával véleményeztetni kell.

A Zárt Kiadványok Tára, valamint a zárt anyagot őrző különgyűjtemények kötelesek intézkedési tervet kidolgozni az 1945 előtti kiadású zárt dokumentumok esetleges feloldásának vizsgálatára. Az intézkedési terv végrehajtását az éves munkatervekben kell előírányozni.

2. Feldolgozás

2.1. A törzsgyűjteménybe tartozó zárt kiadványok feldolgozásának munkamenete az I. főosztály vezetőjének 1982. Március 30-án kelt, e tárgyban kiadott utasítása szerint végzendő.

2.2. A különgyűjteményekben őrzött zárt anyag feldolgozása az illetékes gyűjteményben, a helyszínen történik.

3. Tárolás

A törzsgyűjteménybe tartozó zártnak minősített dokumentumokat a Zárt Kiadványok Tárában kell őrizni.

Az 1.2. pontban felsorolt különgyűjteményekben gondoskodni kell a zárt anyag elkülönített, biztonságos tárolásáról.

4. Forgalmazás

4.1. Zártnak minősített könyvtári anyag csak helyben – a Zárt Kiadványok Tárában, illetőleg a különgyűjtemény helyiségeiben – olvasható.

4.2. A zárt könyvtári anyag használatára jogosultak köre:

– az Utasítás 9. Pontjában megjelölt szervek esetében a vezető állású dolgozók legalsó szintjének minősülnek

- az egyetemi, főiskolai docensek
 - a főszerkesztők és helyetteseik, rovatvezetők, főmunkatársak
 - osztályvezetőhelyettesek
 - járási, városi, kerületi titkárok:
 - az Utasítás 10. pontjában jelzett nem vezető állású kutatók számára a kutatási témát pontosan megfelelő megbízólevél átadása szükséges. A megbízólevelek érvényességének időtartama legfeljebb egy év lehet. A megbízóleveleket a Zárolt Kiadványok Tára illetőleg a zárt kiadványokat őrző különgyűjtemények havonta egyszer, összegyűjtve kötelesek a főigazgatónak bemutatni.
- Az Utasítás 9. és 10. pontjának hatálya alá nem tartozó egyéb kutatók – indokolt esetben – külön főigazgatói engedéllyel használhatnak zárt anyagot.

A zárt anyag használatára vonatkozó rendelkezések az OSZK dolgozóira is érvényesek.

4.3. A Zárolt Kiadványok Tárának használatára – a 4.2. pontban feltüntetett körben az OSZK központi Olvasószolgálatá által kiállított olvasójegy jogosít. A ZKT olvasói nyilvántartásában a központi nyilvántartással azonos formában, az olvasóra vonatkozó valamennyi adatnak szerepelnie kell. A kiadott olvasójegyek évente megújítandók. A Zárolt Kiadványok Tára az olvasói és dokumentumforgalmazási statisztikát az OSZK egységes adatnyilvántartási szempontjai szerint köteles vezetni.

4.4. Zárt anyagról, vagy annak részéről másolat csak esetenként, főigazgatói engedéllyel készíthető. Kivételt jelent, ha a másolatot könyvtárközi kölcsönzés keretében (ld. 4.5.) zárt anyag gyűjtésére jogosított könyvtár kéri, ebben az esetben a másolatkészítést a Zárolt Kiadványok Tárának, illetve az illetékes különgyűjteménynek vezetője engedélyezi. Az elkészített másolatokról tételes nyilvántartást kell vezetni.

4.5. A könyvtárközi kölcsönzés minden esetben a II. főosztály Könyvtárközi Kölcsönzési Osztálya útján bonyolítandó le, az Utasítás 12. pontjában engedélyezett esetekben és módon. Muzeális példány nem kölcsönözhető, helyette a zárt anyag gyűjtésére jogosult könyvtár másolatot kérhet.

Zárt anyag nemzetközi könyvtárközi kölcsönzését a főigazgató esetenként engedélyezi.

Más könyvtártól zárt anyagot a Könyvtárközi Kölcsönzés útján kell átkérni, az Utasítás 12. pontjában foglaltaknak megfelelően. Az átkért anyagról másolatot csak a Zárolt Kiadványok Tárának útján készíthető. A másolatot zárt anyagnak kell minősíteni, és használatára a jelen szabályzat megfelelő pontjai az irányadók.

Budapest, 1982. május 31.

Dr. Molnár Ferenc
Főigazgató

OSZK IT 1258/82

19.

1988. július 6.

Részlet a főigazgatói kollégiumról készült emlékeztetőből.

Országos Széchényi Könyvtár
Szám:1517/1988

Emlékeztető
a Főigazgatói Kollégium 1988. július 6-i üléséről

Jelen voltak: Juhász Gyula főigazgató, Rakovszky Istvánné gazdasági igazgató helyettes, Ferenczy Endréné igazgató, Hegedüs Péter, Ottovay László, Berke Barnabásné, Poprádi Géza, Sonnevend Péter fősztályvezetők, Somogyi Pálné fősztályvezető, párttitkár, Szilvássy Zoltánné fősztályvezető-helyettes, Juhász Lászlóné osztályvezető, Alanakján Zsuzsanna KISZ titkár, Illyés Katalin SZB titkár

Javaslat a Zárolt Kiadványok Tára dokumentum anyaga zártságának felülvizsgálatára, valamint gyűjtőkörének módosítására (Somogyi Pálné)

Hozzászólások:

A ZKT-ból a nagyraktárba kerülő anyag csak fokozatosan helyezhető át a feldolgozási és egyéb konzekvenciák miatt,

a feldolgozással egyidőben az újságokról készüljön mikrofilm,
a táriba bekerülő új anyagok esetében meg kell határozni, hogy a zártság meddig tartson, egyenlőre a szamizdatok kivételével a teljes feldolgozás a Feldolgozó osztályon történjen,
a szaksajtóban közzé kell tenni az anyagot, hogy a többi könyvtár is tájékozódhasson az OSZK gyakorlatáról.

Határozatok: a testület az előterjesztést elfogadta.

1945 előtti könyv és periodikum anyag zártsága felszabadul, de a különgyűjteményben együtt marad,

az 1945 utáni anyag felülvizsgálatát a főigazgató elrendelte, a felülvizsgálat után a különgyűjteményben maradt anyag feloldását a minisztériumtól ezután kéri a könyvtár,

az az anyagrész, melynek a zártsága a felülvizsgálat után megszűnik, – nagyraktárba kerül,

az 1956-os anyag maradjon a különgyűjteményben és szabadon legyen kutatható,

a számozott Kossuth-kiadványok a különgyűjteményben maradnak, de engedély nélkül olvashatók,

az erotika gyűjtemény kerüljön a nagyraktárba, kivéve néhány pornó-kiadványt,

a szamizdat kiadványok és a terrorista anyag maradjon zárt, a feldolgozásuk a különgyűjteményben történjék és a kutatásuk engedélyhez kötött,

különgyűjtemény gyűjtőkörében tartoznak a videó emlékiratok, feldolgozásuk is itt történik, a kutatás anyagi feltételeit meg kell teremteni, bizonyos esetekben a különgyűjtemény adjon helyet tudományos kutatóknak, de általában a kutatóterem létrehozásának feltételei nem biztosítottak,

a Zárt Kiadványok Tára elnevezés helyett ezután Kortörténeti Különgyűjtemény az osztály neve.

Budapest, 1988. július 6.

Juhász Gyula
s.k.

20.

1988. augusztus 26.

**Juhász Gyula főigazgató javaslata
a zártságra vonatkozó rendelet feloldásáról.**

Juhász Jenő osztályvezető
Művelődési Minisztérium
Budapest

Kedves Juhász Elvtárs!

Mellékelten küldöm a kért dokumentumokat. Az a véleményem, hogy a zártságra vonatkozó rendeletet egyszerűen vissza kellene vonni. Amennyiben erre lehetőség nincs, módosító javaslatunk a következő:

Az érvényben lévő 135/1981. számú miniszteri rendelet három pontban határozza meg a zárt könyvtári anyagok körét. E rendelet módosításakor szükségesnek tartom az a. és b. pontok felülvizsgálatát, amelyek szerint a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, illetve külpolitikáját sértő, valamint a szocialista erkölccsel ellentétes könyvtári anyagok zártnak tekintendők. Javaslom, hogy a módosított rendelet e megfogalmazástól tekintsen el, s a zártság megállapítására – ha azt egyáltalán fönn kívánják tartani – a jelen rendelet c. pontja vonatkozzék, tehát zártnak csak azokat a könyvtári anyagokat kell tekinteni,

„amelyeket a művelődési miniszter, vagy a könyvtár felett felügyeletet gyakorló szerv vezetője – a művelődési miniszterrel egyetértésben – külön intézkedéssel zárt anyagnak nyilvánít.”

A rendelet további megállapításain e módosítással összhangban változtatni kell:

- a. 3., 4., 5. pontban megfogalmazottak szükségtelenné válnak, ugyanakkor lehetővé kell tenni, hogy a könyvtár vezetője javaslatot tessen a megmaradt zártság feloldására, ha az anyag zárt kezelése időszerütlenné válna.
- b. Módosítandónak látszik a 9. és 10. pont is, amely meglehetősen szűk körét határozza meg azoknak a kutatóknak, akik engedély nélkül használhatják a zárt anyagot.

Az érvényben lévő rendelet például a felsőoktatási intézmények vezető állású dolgozóinak teszi lehetővé a megbízólevél nélküli kutatást (külön kiemelve az akadémikusok körét), holott a tudományos intézetek, szerkesztőségek, kiadók munkatársai használják kutatási területükhöz leggyakrabban ezt az anyagot. Ezért az új rendeletnek tartalmaznia kellene ezt az általános megfogalmazást:

„a zárt anyagokat külön engedély nélkül használhatják a tudományos olvasójeggyel rendelkezők.”

– A rendelet a felsőoktatási intézmények hallgatóit arra kötelezi, hogy az általuk hozott kutatási engedélyt az illetékes tanszék vezetője írja alá. Ez a megszorítás is feleslegesnek tűnik, hisz a témavezető nem feltétlenül a tanszékvezető.

Budapest, 1988. augusztus 26.

Üdvözlettel:

Juhász Gyula
akadémikus

OSZK IT 1804/1988

21.

*1988. szeptember 19.***A Művelődési Minisztérium állásfoglalása
a könyvtári zártság feloldásáról.**

Művelődési Minisztérium
Postacím: 1884 Budapest, Pf. 1.

Ügyiratszám: 70309/88

Juhász Gyula főigazgató elvtárs,
Országos Széchényi Könyvtár

Budapest

Kedves Juhász Elvtárs!

Megköszönve az un. könyvtári zárt anyagról készített, hozzánk eljuttatott javaslatokat és messzemenően egyetértve az azokban foglaltak elvi részével, tájékoztatom, hogy a könyvtári tvr. korszerűsítése során végezhető el véglegesen és eredményesen az un. zárt anyagok használatával kapcsolatos jogi rendezés. A jogszabályokban foglaltak érdemi megváltoztatása tárcaközi egyeztetést kíván, ami igen hosszadalmas eljárással végezhető el, továbbá az egyeztetés kimenetele is kétséges. Ezért véljük célszerűbb megoldásnak, ha az érintett könyvtárak vezetőinek figyelmét ismételten felhívjuk a jogszabályok adta liberalizálódási lehetőségekre. Így arra, hogy hatáskörükbe tartozó használati korlátozásokat /minősítés, használati engedélyek kiadása stb./ a legminimálisabb mértékűre szűkítsék, hogy a korlátozott hozzáférésű dokumentumok átminősítését folyamatosan végezzék el, hogy az un. zárt anyagok katalóguscéduláit helyezték el az olvasói katalógusokban, hogy a kibocsátók által minősített dokumentumok csak abban az esetben kerüljenek a gyűjteménybe, ha a kiadók pontosan megfogalmazzák a használattal kapcsolatos korlátozásokat, és ez megfelel a könyvtári és olvasói érdekeknek.

Egyetértve azzal az elhatározott intézkedéssel, hogy a Zárolt Kiadványok Tárát Kortörténeti Gyűjteménnyé fejlesszék, mindenképpen szükségesnek tartjuk az 1945 előtti anyag felülvizsgálatát, minősítését is, profiltisztítás céljából. /A törzsállományba áthelyezhető, valamint szigorú és indokolt esetekben a továbbra is „zárt”-nak minősített dokumentumok áttelepítése, illetve a Kortörténeti Gyűjteményt teljessé tevő anyagokkal való tervszerű kiegészítése./

Egyetértve az 1945 utáni ZKT dokumentumok tervezett minősítésével, a nyilvánosság biztosítása érdekében szükséges, hogy a 135/1981. MM utasítás alapján a továbbra is korlátozott használatra ítélt dokumentumok feltárása olvasói katalógusokban is nyilvánosságot kapjon.

Mindezekeken felül szükségesnek tartjuk a használati korlátozások oldását úgy is, hogy a kutatói olvasójegy használata ne legyen összekapcsolva a Kortörténeti Gyűjtemény látogatásával, illetve a korlátozott használatra elkülönített dokumentumok kutatásával. Lehetővé kell tenni, hogy az utóbbi könyvtári részleg az érintett kutatók számára rendelkezésre álljon – a jogszabályban nem szereplő – más korlátozás nélkül.

Sürgősen elvégezendő feladatnak tartjuk továbbá, hogy az OSZK szervezeti és működési szabályzatának mellékleteként elkészüljön és minisztériumi jóváhagyással életbe lépjen többek között mind a Kortörténeti Gyűjtemény, mind a korlátozott használatra szánt részleg használati szabályzata.

Budapest, 1988. szeptember 19.

Eltvársi üdvözlettel:

Juhász Jenő
osztályvezető

22.*1989. november 22.***Részlet a Minisztertanács 118/1989. MT rendeletéből.**

A Minisztertanács 118/1989. (XI.22.) MT rendelete a közgyűjteményekben folytatható kutatások egyes kérdéseiről

8.§

Ez a rendelet a kihirdetése napján lép hatályba, egyidejűleg a Levéltárak Ügyviteli Szabályzatának Kiadásáról szóló 130/1971. (M.K.10.) MM utasítás 109. §-ának (2) bekezdése, 113. §-a, 119. §-a (1) bekezdésének *a*) pontja, valamint 3. sz. függeléke, továbbá a könyvtári állomány zárt anyaga körének meghatározásáról szóló 135/1981. (M.K.:19.) MM utasítás hatályát veszti.

Németh Miklós s.k.
a Minisztertanács elnöke

Magyar Közlöny 1989. /december 22/85. sz. 1401–1402

KÉGLI FERENC

NÉPKÖNYVTÁRAK

A HATALOM SZOLGÁLATÁBAN, 1949–1952 – FEJÉR MEGYE TÜKRÉBEN

A körzeti könyvtári rendszer bevezetése

A második világháború hazánk területét érintő harcai nyomán – mint általában a háborúkban – a könyvtárak jelentős kárt szenvedtek. Különösen vonatkozott ez a falvakban lévő népkönyvtárakra, vándorkönyvtárakra, gazdasági könyvtárakra, továbbá a kisebb-nagyobb iskolai, kaszinói és egyéb egyleti, valamint a szövetkezeti és magán kölcsönkönyvtárakra. A romeltakarítást, újjáépítést követően – a létező igények nyomán – sok helyen spontán újjászerveződtek a régi könyvtárak, ugyanakkor új könyvtárak is létesültek.

A parlament által elfogadott 1946. évi I. sz. köztársasági törvény az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai között sorolta fel a gondolat és vélemény szabad nyilvánítását, valamint a szabad művelődéshez való jogot is. E jogok megvalósulását a falvak lakosai számára ebben az időszakban a körzeti könyvtári rendszer biztosíthatta. Az Amerikában kialakított, majd Európába is átkerült szisztéma lényege az, hogy egy földrajzilag összefüggő vidéknek egyetlen nagy, mozgatható letéti állománnyal rendelkező központi könyvtára van, mely csereanyaggal látja el a körzetébe tartozó nagyobb helységekben lévő fiókkönyvtárait, a kisebb településeken pedig kölcsönzőállomást működtet. A rendszer tehát attól válik gazdaságossá, hogy a fiókkönyvtárban meglévő kézikönyvtári anyagon

kívül az államnak csak a körzeti könyvtár állománygyarapítását kell támogatnia, amely azután a megvásárolt kötetet hol az egyik, hol pedig a másik fiókkönyvtárnak adja ki (letétként) olvastatásra.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szabadművelődési ügyosztályára¹ hárult az a feladat, hogy a háború pusztításai után a hazai népkönyvtárakat a művelődni vágyó közönség használatára alkalmassá tegye, új népkönyvtári hálózatot szervezzen. A Nemzeti Parasztpárt, majd a Független Kisgazdapárt irányítása alatt álló kultuszminisztériumnak azonban nem volt akkora politikai ereje, hogy elérje egy általa elképzelt, az egész országra kiterjedő körzeti ellátórendszer² bevezetését. A szabad társadalom öntevékenysége elvét hirdető szabadművelődési mozgalmat (és az ezt támogató kultuszminisztériumi apparátust) a belpolitikai életet meghatározó Magyar Kommunista Párt materialista világnézetű és a marxizmus–leninizmus eszméit valló ideológusai természetesen nem tekinthették alkalmasnak egy népkönyvtári ellátórendszer működtetésére.³

A Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt egyesülésével 1948-ban létrehozott új párt, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) a többpártrendszer fokozatos felszámolásával kialakította a Szovjetunió támogatását (és irányítását) élvező Rákosi Mátyás és szűkebb köre által működtetett pártállamot. Az MDP mint egyetlen, egységes proletár

¹ 1946-ban, a korábbi „iskolán kívüli nevelés” kifejezést a céljaiban is megváltozott „szabadművelődés” fogalma váltotta fel. A minisztérium szabadművelődési ügyosztálya volt a felettes hatósága a megyei szabadművelődési felügyelőségeknek, amelyek a települések felügyelőit irányították. A Népművelési Minisztérium létrejötte után a megyei szabadművelődési felügyelőségek neve népnevelési, majd népművelési központra változott, s alá tartoztak a népnevelési, illetve népművelési ügyvezetők. A tanácsok megalakulását követően a megyei tanácsok oktatási és népművelési osztálya felügyelete alá kerültek a helyi népművelési ügyvezetők.

² Voit Krisztina: *A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlata a századfordulótól 1949-ig.* 1–2. Magyar Könyvszemle, 1992. 1. sz. 23–43., 2. sz. 139–156.; Sebestyén Géza: *Az 1947. évi könyvtártervezet.* Könyvtártudományi tanulmányok. 1968. Budapest, 1968. 581–612.; Kóhalmi Béla: *Községi könyvtárpolitika.* Budapest, 1947. 16. (Klny. Városi szemle.)

³ E. Kovács Kálmán: *A szabadművelődés kérdéseiről.* Új szántás, 1948. 8–9. sz. 465–479.

harcis párt, ideológiájából következően az állami-társadalmi élet teljességének kizárólagos meghatározójává kívánt válni.

A totális állam számára fontossá váltak a kulturális intézmények⁴ – köztük a népkönyvtárak –, mivel alkalmasnak tűntek a tömegek tudatának befolyásolására, a párt ideológiájának közvetítésére. Mindössze csak arról kellett gondoskodni, hogy kizárólag a hatalom által hirdetett ideológiának megfelelő művek legyenek megtalálhatók a népkönyvtárak állományában, és ne működjék más szellemiségű állománnyal rendelkező gyűjtemény az adott településen.

(A más jellegű közkönyvtári gyűjtemények felszámolása fokozatosan ment végbe. Az egyesületek feloszlata és vagyonuk, köztük a könyvtárak államosítása 1949-ben megtörtént, a magán kölcsönkönyvtárak könyvei 1950 szeptemberében kerültek összeírásra⁵ és begyűjtésre, a szabadművelődési korszak vándorkönyvtári ládáinak köteteit pedig 1951 májusában kellett a körzeti könyvtáraknak felderíteni, és közülük az ideológiailag károsakat kiselejtezni.⁶)

A hazai körzeti könyvtári hálózat bevezetésének hivatkozási alapja a Szovjetunióban kialakított népkönyvtári hálózat volt, amely a „Könyvet a tömegekhez” lenini jelszó⁷ alapján szerveződve a közigazgatás hierarchiájához igazodó, minden összetevőjében ellenőrzött, utasításokkal irányított rendszerként működött.⁸ Ugyanakkor az is megállapítható, hogy bármennyire volt is kellőképpen emlegetve a szovjet példa, a magyarországi struktúra alapvetően az angolszász gyakorlat szerint szerveződött. A körzeti ellátórendszer működési

⁴ Kraus, Wolfgang: *Kultúra és hatalom*. Budapest, 1993. 43.

⁵ Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár Irattára (továbbiakban VMMK IT) 62/1950., 89–96/1950., 98–101/1950., 103/1950.

⁶ VMMK IT 135/1951.: Népkönyvtári Központ (továbbiakban NK) 4285/51. Vándorládák felderítése.

⁷ *Orosz–magyar könyvészeti szakszótár*. Összeáll. az Országos Könyvtári Központ munkaközössége. Budapest, Országos Könyvtári Központ, 1951. 114.; Lunacsarszkij, A. V.: *Könyvet – Oroszország minden zugába*. In: Lenin: *Könyvekről, könyvtárakról*. Budapest, Kossuth, 1971. 228.

⁸ Sebestyén Géza: *A népkönyvtárak szervezete a Szovjetunióban*. Új szántás, 1948. 5. sz. 267–270.

tervezetében megfogalmazott szakmai technikai-módszertani megoldások előnyösek voltak a hálózatba tartozó könyvtárak számára:

- központosított könyvellátás a hálózaton keresztül;
- a kölcsönzésre szánt letéti könyvállomány folyamatos cseréje, frissítése;
- gépjármű alkalmazása;
- központosított könyvtártechnika-szolgáltatások (például könyvszekrények);
- egységesített nyomtatványok és nyilvántartások;
- a körzeti könyvtárosok központi, illetve a népkönyvtárosok körzetenkénti képzése;
- folyamatos szakmai felügyelet és módszertani tanácsadás.⁹

Az állam 1949-ben már támogatta a körzeti hálózat magyarországi megvalósítását, mivel módjában állt ellenőrizni azt, hogy a rendszerbe csakis az ideológiailag elfogadható művek kerülhessenek be. A népkönyvtár nem volt ugyan annyira hatékony intézmény, mint a néprádió vagy az újságok, de viszonylag kis költséggel oda lehetett telepíteni minden faluba, minden nagyobb külterületi lakott helyre, ahol azután megvalósíthatta az állam által neki szánt küldetését:

„A szocializmus építésének és a szocialista kultúra terjesztésének egyik bástyája a népkönyvtár. A népkönyvtár feladata, hogy a dolgozó nép legszélesebb tömegeinek kulturális igényeit kielégítse és általános műveltségi színvonalát emelje. A népkönyvtár hathatósan segít felszámolni a volt uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát. A tudást a tömegek közkincsévé kívánja tenni. A tudás terjesztésére pedig igen nagy szükség van a szocializmus építésénél, mert szocializmust építeni csak kiművelt emberfőkkel lehet. A tudás a gyümölcsöző munka forrása és a kultúra alapja, mondotta Gorkij, a nagy proletár író. A népkönyvtárak elősegítik az olvasók önképzését, és az olvasók meg-

⁹ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) XIX-I-1-i (szám nélküli sokszorosított anyag) A körzeti könyvtárak működési terve.

találhatják benne a termelőmunkához szükséges szakismeretet. Harcos marxista, leninista világnézetet alakítanak ki az olvasóban és így fegyverré válnak a dolgozók kezében az imperialista háborús gyűjtögetők minden fajta mesterkedésével szemben.”¹⁰

A körzeti könyvtárak

Az első körzeti könyvtárat – az Országos Könyvtári Központ szervezésében – 1949. április 4-én avatták fel Veszprémben, ahol már az előző évben jelentős mértékben felkészültek a körzeti rendszer bevezetésére.¹¹ Az ország első – körzeti hálózatba tartozó – falusi népkönyvtárát is ebben a megyében, Mezőszentgyörgyön (Eötvös Károly egykori kúriájában) avatta fel ünnepélyes keretek között április 24-én Bóka László államtitkár.¹²

Az Országos Könyvtári Központ Népkönyvtári alosztálya utódként még ez év novemberében létrejött az új Népművelési Minisztérium intézményeként a Népkönyvtári Központ, melynek az lett a feladata, hogy a körzeti könyvtárakon keresztül irányítsa a népkönyvtárak munkáját.¹³ 1952-ig harminchárom körzeti könyvtár megszervezésére került sor.¹⁴ A néhol csak egy vagy két járásra, de máshol (mint például Fejér megye esetében is) az egész megyére kiterjedő hatáskörű körzeti könyvtárak önálló intézményként alakultak meg. Személyzetük a körzeti könyvtárosból, a szervező könyvtárosból és egy adminisztrátorból állt. Gyakran egy félállású „technikai munkatárs”

¹⁰ VMMK IT 103/1951. – A Népkönyvtári Központ által mintegy „kézirat gyanánt” kiküldött anyag. Javított formában, módosított bevezető szöveggel nyomtatásban is megjelent: *Üzemi és népkönyvtárak kezelési szabályzata*. Budapest, Művelt Nép, 1951.

¹¹ Tóth Gyula: *Tévtűt vagy torzó?* Könyvtári Figyelő, 2000. 1–2. sz. 39–64.

¹² *Népkönyvtár a faluban*. Szabad Föld, 1949. 18. sz. 6.

¹³ 4.329/1949. /XI. 26./ M. T.

¹⁴ Tóth Gyula: *Tévtűt vagy torzó?* Könyvtári Figyelő, 2000. 1–2. sz. 39–64.

is segített a könyvcsomagok postázásában.¹⁵ A körzeti könyvtárak feladatai – a központi irányelvek és utasítások végrehajtása során – a következők voltak:

- új népkönyvtárak szervezése,
- a hatáskörébe tartozó könyvtárak szakmai-módszertani, valamint politikai-ideológiai felügyelete és támogatása,
- a kapott eszközök (könyvszekrények, nyomtatványok), illetve a könyvszállítmányok továbbosztása és eljuttatása a népkönyvtárakba,
- olvasómozgalmi akciók lebonyolítása,
- folyamatos (havi, illetve alkalmi) jelentések készítése a felettes szervnek a népkönyvtárak tevékenységéről.

A népkönyvtárak szervezése

Az első népkönyvtár felavatását követő év már az első ötéves terv időszakának kezdete volt. A tervtörvény 45. §-ának (2) bekezdése kimondta: „Messzemenően ki kell fejleszteni a népkönyvtári hálózatot az üzemekben, a falvakban, a gépállomásokon és a szövetkezetekben.”¹⁶ Egy körzeti könyvtárhoz eredetileg nyolcvan népkönyvtárnak kellett volna tartoznia, s ennek a számnak az eléréséhez folyamatos szervezőmunkára volt szükség.¹⁷ A minisztérium Könyvtár osztálya a Szekszárdon alkalmazott módszert ajánlotta, ahol a körzeti könyvtár előzetesen levélben értesítette a község pártszervezetét, tömegszervezeteit és vezető jegyzőjét arról, hogy ott népkönyvtárat kíván szer-

¹⁵ Kőnczöl Imre: „Haldokló hattyúm – szép emlékezet.” Morzsák – adalékok a Fejér Megyei Könyvtár őskorához. Fejér Megyei Könyvtáros, 1977. 2. sz. 5–23.

¹⁶ 1949. évi XXV. törvény a Magyar Népköztársaság első ötéves népgazdasági tervéről, az 1950. január 1-jétől az 1954. december 31-éig terjedő időszakra. In: *Nehéz esztendőkről 1949–1953. Dokumentumok*. Szerk. és bev. Balogh Sándor. Budapest, Gondolat, 1986. 180.

¹⁷ VMMK IT 16/1950.: Népművelési Minisztérium (továbbiakban NM) 1813/Ált/1–8/1950.VI. Válasz az április havi jelentésekre.

vezni, a szervezéssel kapcsolatos feladatokat pedig a községben tartott értekezleten beszélték meg.¹⁸

Fejér megyében a körzeti könyvtár felállításának elhúzódása miatt a székesfehérvári körzet első huszonhárom népkönyvtárának megszervezését¹⁹ a vármegyei népnevelési ügyvezető, Könczöl Imre irányította 1950 tavaszán. Ügyelt arra, hogy többségük területén termelőszövetkezeti csoport, gépállomás vagy állami gazdaság működjön. Volt köztük újonnan alakult telepes község is. A kiszemelt települések népnevelési ügyvezetőit körlevélben tájékoztatta arról, hogy egy megfelelő szekrénnel együtt 150 kötet könyvet kapnak hamarosan a körzeti könyvtár fiókkönyvtáraként. A helyi ügyvezetők feladata a pártvezetőséggel és a népnevelési bizottsággal egyetértésben a könyvtár helyének és a könyvtáros személyének kijelölése.²⁰ A könyvtárhoz jutó települések többsége korábban nem rendelkezett népkönyvtárral vagy vándorkönyvtárral. Ezek egyike volt a Cecéhez tartozó Hardpuszta, melynek népnevelési ügyvezetője, Gellért József e szavakkal fejezte ki háláját: „Boldog örömmel olvastam a 34/1950. sz. leiratában közölt elhatározását, mely szerint Hard puszta – még álomnak is merész – 150 db könyvhöz jut. Sohasem mert volna erre senki gondolni. Viszonzásul a nagy kitüntetésért, a magam részéről kész örömmel vállalom a könyvtárosi teendők ellátását.”²¹ A megye első, új típusú népkönyvtárainak felavatására a minisztérium javaslata nyomán az április 4-ei ünnepségek keretében került sor.

Politikai szempontból jelentős alkalmakra a minisztérium meghatározott számú új könyvtár szervezését és felavatását kérte a körzeti könyvtáraktól. (A kérés formában fogalmazódott körleveleket a körzeti könyvtárosoknak természetesen utasításként kellett értelmezniük, és lehetőleg a kért könyvtárszámnál több könyvtár meg-

¹⁸ VMMK IT iktatószám nélkül/1950.: NM 1813/Ált/1–54/1950. VI. főo. Válasz a július havi jelentésekre.

¹⁹ Kégli Ferenc: „Könyvet a tömegekhez!” Fejér megye települési könyvtárainak megalapítása az 1950-es évek elején. Könyvtári Figyelő, 2001. 3. sz. 469–480.

²⁰ Fejér Megyei Levéltár (továbbiakban FML) XXIV–501 19. doboz. Fejér megye Szabadművelődési Felügyelőjének iratai. 1949. 379/1950.

²¹ FML XXIV–501 19. doboz 379/1950.

szervezését illet felajánlaniuk.) A Nagy Októberi Szocialista Forradalom napjához (november 7-éhez), Sztálin születésnapjához, az MDP kongresszusához stb. kapcsolódó felavató ünnepségeknek azt kellett bizonyítaniuk, hogy a népkönyvtár a párt, a népi demokrácia ajándéka a falu dolgozó parasztságának. A kialakult koreográfia szerint került sor 1951 júniusában Alcsúton a székesfehérvári körzet 100. népkönyvtárának felavatására. Az eseményről Mácsai Lajosné, a Székesfehérvári Körzeti Könyvtár vezetője részletes beszámolót küldött a Népkönyvtári Központ számára:

„A M.D.P. Megyei Pártbizottsággal megbeszélve Alcsút községben a népművelési alosztállyal egyetértésben avattuk fel a századik népkönyvtárat működési területünkön. Alcsúti dolgozók a jó propaganda munkájukért kapták meg a 100-ik könyvtárat, melyet nagy ünnepséggel avattunk fel. A bicskei járási Tanács elnöke tartott ünnepi beszédet és adta át a könyvtárat a község dolgozóinak. Beszédében kihangsúlyozta, hogy Alcsút község szövetkezeti község 90%-ban és kívánta, hogy a dolgozók a könyvtár látogatásával szélesítsék tudásukat, fejlesszék tovább a szocializmus építését és járjanak továbbra is élen a Szovjetunió vezetete béketábor megerősítésében jó munkájukkal. Az avatáson résztvett és műsorral tette gazdagabbá az avatás ünnepségét a bicskei énekkar, a MNDSZ színjátszócsoport, a vértessacsi »Vörös Október« tszcs tánccsoport, csákvári színjátszócsoport és a helyi színjátszó csoport. A könyvtárat Alcsut község dolgozói nevében a M.D.P helyi titkára és a tanács elnöke vette át. A körzeti könyvtárat Kocsis István szervezőkönyvtáros képviselte, aki az ünnepség előtt és után a dolgozók között folytatott agitációval 20 dolgozót beszervezett a könyv olvasók táborába.”²²

A könyvtárszervező kampányok nem minden esetben érték el a kívánt hatást. Az MDP 1951. február 25. és március 2. között megtartott II. kongresszusa alkalmából a minisztérium könyvtári osztálya

²² VMMK IT 189/1951.

összesen hetven népkönyvtárt kívánt felavattatni február 18-a és 24-e között. Az akcióban a Székesfehérvári Körzeti Könyvtár területére öt népkönyvtár szervezése jutott.²³ A körzeti könyvtár – a központi tervet túlteljesítve – hét településnek juttatott népkönyvtárt az előírt időszakban.²⁴ A tervtúlteljesítés lázában azonban a körzeti könyvtár nem fordított kellő gondosságot a könyvtáralapítások előkészítésére. Az egyik helyen, Igaron, meglepetéssel konstatálták a könyvek érkezését, és a tanácsitkár tájékoztatást kért a feladótól: „Értesítem, hogy Igar község tanácsa címére 70 kgr. súlyú könyveket tartalmazó láda érkezett, azonban semmiféle értesítést a könyvekkel kapcsolatban nem kaptunk, hogy mi lesz a könyvek rendeltetése és ki fogja azt kezelni, kinek adandók át. Kérek azonnali választ, hogy a könyvek sorsa felől a tanács az intézkedést megtehesse.”²⁵

A körzeti könyvtár csak most tájékoztatta a községi tanács vb-t, hogy Igar, az MDP kongresszusa alkalmából egy népkönyvtárt kapott: „Kérem az Elvtársat, hogy közölje a népkönyvtár elhelyezését /zárható szekrény van-e biztosítva/ és ki a könyvtáros. A Körzeti Könyvtártól a munkatárs kimegy és a kezelési módot bemutatja.”²⁶

Természetesen a kampányjellegű, illetve központilag irányított könyvtárlelétesítések mellett a körzeti könyvtárosok folyamatos szervező munkájára is szükség volt ahhoz, hogy a településekre eljusson a népkönyvtár. A székesfehérvári körzetben az időközben Fejér megyéhez csatolt Mezőszentgyörgy népkönyvtárából a körzeti könyvtárba behívott Kocsis István munkaköréhez tartozott, hogy körúti alkalmával – egy nap több községben is megfordulva – tárgyaljon a helyi párt- és tanácsi vezetőkkel, népművelési ügyvezetővel a könyvtár odatelepítéséről.

Voltak olyan könyvtáralapítások is, amelyeket nem a körzeti könyvtárosok, hanem maguk a községek kezdeményeztek. Például 1950.

²³ VMMK IT 21/1951. + NM Könyvtár osztály 1813/Ált/7-7/1951. A Pártkongresszus alkalmából rendezendő népkönyvtári kiállítások és népkönyvtárak szervezésére felhívás.

²⁴ VMMK IT 21/1951.

²⁵ VMMK IT 81/1951.

²⁶ VMMK IT 81/1951.

október 2-án Sárosi Sándor, zámolyi népművelési ügyvezető levélben fordult a Székesfehérvári Körzeti Könyvtárhoz egy népkönyvtár kiutalásáért. Kérésének indoklásául a következőket írta: „A községben semmiféle könyvtár nincs. A lakosság száma 2.200 fő, akik között igen sok a bányász és a dolgozó paraszt. T. Sz. Cs. is van és a könyvek után igen nagy az érdeklődés.” A kérést a megyei tanács vb népművelési alosztálya is jóváhagyta, s Mácsainé hamarosan arról értesíthette az ügyvezetőt, hogy a könyvek már ládába vannak csomagolva, a zámolyiaknak csak kocsit kell küldeni érte.²⁷ A zámolyi könyvtár 1950. október 27-én nyílt meg,²⁸ a körzeti könyvtár jelentésében pedig besorolódott a tanácsválasztások propagandakampányaként felavatott tizenöt új népkönyvtár közé.²⁹

A népkönyvtárak megszervezése tehát önmagában is a politikai agitáció megtestesülésévé manifesztálódott. Ehhez az is alapot nyújthatott, hogy a községek nem önerőből, és általában nem saját kezdeményezésre, hanem többnyire az állam (azaz a párt) ajándékként kapták meg népkönyvtárukat. Az adományozott, s néhol igencsak szerény mennyiségű könyvanyag újdonsággként való átadásának szimbolikus aktusa azt az üzenetet is közvetítette a résztvevők számára, hogy a kulturális forradalom eredményeként új intézmény keletkezett, a település korábbi közkönyvtáraival nincs történeti folytonosság.

Nem számított tehát, hogy a településen esetleg már az 1870-es évek óta működtek egyesületi könyvtárak, később pedig községi tulajdonú népkönyvtár is. Bár sok helyütt valóban a település első könyvgyűjteményét üdvözölhették az odaérkező szállítmányban, azonban egy 1949-es felmérésből az is megállapítható, hogy az akkori Fejér megyei községek közel egyharmada nyilvános könyvtárat tartott fenn, némely helyen egyesítve a különböző szervezetek könyveit. A községi tulajdonú népkönyvtárak közül kilencben száznál több kötet volt: legtöb-

²⁷ VMMK IT 105/1950. – Zámoly valójában nem volt teljesen könyvek nélküli község. Az 1949-es felmérés szerint a községházán volt elhelyezve a község tulajdonában lévő kétszáz kötetes könyvtár, ugyanott volt található a VKM 50 kötetes vándorkönyvtára, és a pártszervezet is rendelkezett egy kisebb könyvtárral.

²⁸ VMMK IT 115/1950.

²⁹ VMMK IT iktatószám nélkül/1950. A tanácsválasztással kapcsolatos feladatok.

440 kötet Nádasdladányban, melyet Alcsút 185, Bicske 175 és Pákozd 151 kötettel követett. (1949-ben még őrizték néhány régi alapítású közkönyvtár állományát; könyveik a közönségtől elzárva várták az elkerülhetetlen kiselejtezést. Ilyen volt például a Bicskei Ipartestület, a Dunapentelei Iparoskör, a Kápolnásnyéki Gazdakör, a Lovasberényi Iparos Olvasóköri vagy Mór község régi népkönyvtára.)³⁰

1952 közepére 122 népkönyvtár tartozott a Székesfehérvári Körzeti Könyvtár közvetlen felügyelete alá. Ezek közül három könyvtár városban, 91 községben, 23 lakott külterületen, négy gépállomáson és bányász-szálláson működött. (A megye 103 községéből csak öt volt, ahol – a körzeti könyvtár elégtelen munkája következtében – a lakosok egyáltalán nem jutottak kölcsönözhető könyvekhez.)

A népkönyvtárak szervezése minden körzetben nagy erővel folyt: az ország 3000. népkönyvtára a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Széphalmon nyílt meg 1952. május 6-án.³¹

A népkönyvtárak elhelyezése

A minisztérium követendő példaként mutatta be a Békés megyei Mezőberény népkönyvtárosának jó munkáját, akinek sikerült elérnie, hogy a község legforgalmasabb pontján, egy üresen álló üzlethelyiséget bocsássanak a könyvtár rendelkezésére. A népkönyvtáros az elhanyagolt helyiséget átfestette, „hogyan – mint mondotta – méltó helye legyen azoknak az eszméknek, amelyek a polcokon lévő könyvekből, Lenin, Sztalin és Rákosi elvtársak könyveiből sugároznak”.³²

Az első Fejér megyei népkönyvtárak szervezésekor Kőnczöl Imre arra kérte a helyi illetékeseket, hogy a könyvtárat külön helyiségbe helyezték: „Párthelyiség, vagy valamely tömegszervezet helyisége

³⁰ FML XXIV–501. 16. doboz. Szabadművelődési Felügyelőség iratai 1949. K–Sz. 1756/1949, 1798/1949.

³¹ Berza László: *Az ország 3.000-ik népkönyvtára*. Könyvbarát, 1952. 6. sz. 14–15.

³² VMMK IT 16/1950.: NM 1813/Ált/1-8/1950.VI. Válasz az április havi jelentésekre.

erre a célra csak végső szükség esetén alkalmas, mert könnyen előfordulhatna, hogy ilyen elhelyezés esetén az olvasók köre csak annak a szervezetnek a tagjaira korlátozódna, ahol a könyvtárt elhelyezték. Elsősorban a kultúrházat kell figyelembevenni, ha ott van megfelelő kisebb helyiség.”³³ Ahol még nem volt kultúrotthon, ott nehézségbe ütközött megfelelő helyiséget találni a könyvek elhelyezésére. „Könyvtár helyiségnek vagy kulák kocsmát vagy más erre a célra megfelelő helyiséget veszünk igénybe /iskola vagy tanácsterem/” – írta Mácsainé az 1951 áprilisában készített összefoglaló jelentésében.³⁴

Fejér megyében a népkönyvtárak olyan önálló elhelyezésére, mint ahogyan az a példaként ajánlott Mezőberényben történt, csak igen kevés helyen nyílhatott lehetőség. 1950 végén a 74 falusi népkönyvtár többsége (43) iskolában lett elhelyezve, kultúrotthonban kapott helyet 17, a tanácsházban volt 7, a többi pedig a DISZ, a KIOSZ, az MNDSZ vagy a földműves-szövetkezet helyiségében kapott otthont. Két könyvtár olvasóteremmel rendelkezett.³⁵

A legtöbb helyen nem különálló teremben vagy szobában voltak a könyvszekrények elhelyezve, hanem gyakran más célra is használt helyiségben. (Ez a megoldás, amikor a népkönyvtár csak hetenként egyszer tartott kölcsönzési órákat, tulajdonképpen helyes volt!) Az 1950 márciusában szervezett könyvtárak számára a Népkönyvtári Központ biztosította a könyvszekrényt. A minisztérium azt javasolta a körzeti könyvtárosoknak, hogy ahol még ideiglenesen sem tudják a szekrényt biztosítani, ott ne szervezzenek könyvtárat.³⁶ A központi könyvtárszervezési ütemterv alapja azonban nem a lehetséges szekrények száma, hanem a népkönyvtárak óhajtott sokasága volt, s a tervet teljesíteni kellett. 1950 őszeinek Fejér megyei könyvtárszervezései során – ellentétben a tavaszi kampánnyal – a kiküldött könyvekhez most nem kapcsolódott közvetlenül a könyvszekrény megküldése is. Így, bár a megszervezett könyvtárak száma látványosan emelkedett

³³ FML XXIV–501 19. doboz 379/1950.

³⁴ VMMK IT 101/1951.

³⁵ VMMK IT 10/1951.

³⁶ VMMK IT iktatószám nélkül/1950. + NM 1813/Ált/1–54/1950.VI. Válasz a július havi jelentésekre.

az év végére, ezeknek többsége szekrény nélkül nem tudta megkezdeni normális működését.³⁷

A zárható könyvszekrény hiánya a későbbiekben is több helyen akadályozta a kölcsönzés megkezdését. Bár a Népkönyvtári Központ feladatának tekintette a népkönyvtárak könyvszekrényvel való ellátását, de ennek nem tudott teljes mértékben eleget tenni. Például Mezőszilasra már 1951 őszén megérkeztek a fehérvári körzeti könyvtár által leszállított könyvek,³⁸ de a könyvtár csak egy év múlva kezdte meg szolgáltatását, akkor, amikor a népművelési ügyvezetőnek végre sikerült megfelelő szekrényt szereznie.³⁹

A népkönyvtárak állománya

A könyvek

Az 1949-ben újonnan létesített népkönyvtárak számára a minisztérium egy úgynevezett alapkönyvtárat állított össze.⁴⁰ Az alapkönyvtár 147 művének (három közülük kétkötetes) 63%-a szépirodalmi, 37%-a pedig szakirodalmi jellegű volt. Összetételét az alábbi táblázat mutatja:

Szépirodalmi művek	Mű	Arány (%)
Magyar klasszikusok prózai vagy vegyes műve	15	16
Magyar klasszikusok verseskötete	8	9
Magyar kortársak prózai vagy vegyes műve	26	28
Magyar kortársak verseskötete	3	3
<i>Magyar szerzők összesen</i>	52	56
Orosz-szovjet szerzők	35	38

³⁷ VMMK IT iktatószám nélkül/1950. A körzeti könyvtár október havi jelentése.

³⁸ VMMK IT 281/1951.

³⁹ VMMK IT 173–14/1952., 8652–2/1952.

⁴⁰ *Jegyzék a 150 kötetes könyvtár könyveiről. Budapest, 1949. h. n., n. n.* In: Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez. /1945–1949./ Összeáll., bev. Dancs Istvánné. [Budapest], Kossuth, 1988. 397–399.

Egyéb külföldi szocialista, kommunista szerzők	4	4
Nyugati klasszikus szerzők	2	2
<i>Külföldi szerzők összesen</i>	<i>41</i>	<i>44</i>
Összesen	93	100

A klasszikus magyar írók között Móricz vezet hat művel, őt követi Jókai (négy kötet) és Mikszáth (három kötet). A klasszikus verses-kötetek között Ady, Arany, József Attila és Petőfi található. Az orosz-szovjet szerzők a szépirodalom közel egyharmadát teszik ki, a külföldi klasszikusokat Dickens és Molière egy-egy műve képviseli.

Az 54 darab szakirodalmi munka (akkori) ETO főosztályok szerinti megoszlását az alábbi táblázat mutatja.

ETO főosztály	Mű	Arány (%)
0 Általános művek	—	—
1 Filozófia. Bölcelet	—	—
2 Vallás. Teológia. Bölcelet	—	—
3 Társadalomtudomány	34	63
4 Nyelvtudomány. Filológia	1	2
5 Természettudományok	10	19
6 Alkalmazott tudományok	—	—
7 Művészetek	—	—
8 Irodalom	2	4
9 Földrajz. Életrajzok. Történelem	6	12
Összesen	54	100

Figyelemre méltó a tematika szegénysége, különösen akkor, ha azt is tudjuk, hogy a társadalomtudományi műveknek közel a felét (47 százalékát) Lenin, Sztálin Marx, Engels, illetve Rákosi Mátyás munkái teszik ki. Egyetlen egy mezőgazdasági témájú munka sem található a könyvtárban! Korabeli könyvkiadásunkra jellemző az is, hogy a szakirodalom közel hatvan százaléka vagy szerzője, vagy tartalma révén valamilyen formában kapcsolatba hozható a Szovjetunióval.

A Népkönyvtári Központból is minden bizonnyal ez az „egység-csomag” érkezett meg az elsőként létrehozott Fejér megyei népkönyvtárakba. A későbbiekben a fehérvári körzeti könyvtár a saját

könyvtárszervezési akciói során létesített népkönyvtárainak 150–200 kötetes csomagját azokból a művekből állította össze, amelyeket a Népkönyvtári Központtól kapott nagy példányszámban. Ma már nem egykönnyen rekonstruálható, hogy az egyes könyvtárak konkrétan milyen műveket kaptak. Csak néhány könyvlista maradt fenn a körzeti könyvtár irataiban. Köztük van az 1951 novemberében Mezőszilasnak átadott népkönyvtári anyag szakjelzetekkel is ellátott jegyzéke, melyből megállapítható, hogy a körzeti könyvtáros tudatos, körültekintő válogatással állította össze a kiküldendő népkönyvtári anyagot. A 208 mű (215 darab) majdnem mindegyike egy példányban került a csomagba, mindössze hat mű az, amelyikből két példányt mutat ki a lista: Dobozi Imre: *Túrkeve*, Móricz Zsigmond: *Elbeszélések*, Szabó Pál: *Három hét Szovjetunióban*, Veres Péter: *Ukrajna földjén*, a szakirodalomból pedig Erdei Ferenc: *A termelőségvetkezeti mozgalom* és Kaltyin: *A napsugarak melege és fénye*. Az állomány 43%-a szépirodalom, 57%-a szakirodalom.

A klasszikus magyar prózairodalmat Eötvös Károly egy műve, Jókai öt műve, Mikszáth két műve és Móricz Zsigmond két műve képviselte, ezek egészültek ki Kölcsey válogatott műveivel. A háború előtti hazai költészetet Ady, illetve József Attila válogatott versei, Arany János válogatott balladáái és *Bolond Istókja* reprezentálta. A magyar kortárs irodalom szinte kizárólag 1950-ben vagy 1951-ben megjelent művekből állt, közülük is az utóbbiak voltak többségben. Az európai nagyrealizmus Andersen Nexøvel képviseltette magát. A „dekadenciamentes” burzsoá irodalom Defoe, Molière, Swift és Thackeray egy-egy művével volt jelen. A szépirodalom bő egynegyedét orosz vagy szovjetunióbeli szerző munkája tette ki.

A szakirodalmi művek több mint fele (66%) vagy a szerzője révén, vagy a témája vonatkozásában kötődött a Szovjetunióhoz. A társadalomtudományi művek egynegyedének (kilenc darabnak) Lenin vagy Sztálin a szerzője. A természettudományi szakba tartozóak nagy része a Természettudományos kiskönyvtár sorozatában megjelenő kiadványokból állt. Itt már jó arányban szerepeltek a mezőgazdasági témájú művek (24 darab), köztük azonban megtalálható a (tájtól idegen) rizstermesztéssel, illetve a gyapottal és történetével foglalkozó kiadvány is. Mindkét földrajzi vonatkozású könyv a Szovjetunióról

szólt, az egyetlen életrajzi Sztálinról, a hat történelmi műből pedig háromnak az 1848-as forradalom- és szabadságharc, egynek a végvári vitézek a témája, kettő pedig a magyar történet összefoglalása.⁴¹

A körzeti könyvtár által összeállított mezőszilasi könyvállomány – tematikáját és arányait tekintve – nyugodtan mondhatjuk tipikusnak. Természetesen az egyes könyvtárak számára összeállított anyag eltérő volt, mivel ez nagyban függött attól, hogy az alapítás időpontjában éppen milyen művek voltak a körzeti könyvtár raktárában. Feltűnően hiányoztak azonban a különösen az ifjúság, a kamaszfiúk számára izgalmas kalandos történetek, a művészeti vonatkozású irodalom, valamint az érdemi szakkönyvek.

A népkönyvtárak gyarapodása szinte kizárólagosan a körzeti könyvtártól kapott könyvekre alapozódott, mivel könyvek beszerzésére nem volt költségvetési hitelkerete a községeknek. A viszonylag csekély számú népkönyvtári állományoknak igen hamar kimerült az „újdonságértéke”. Az 1950 októberében megnyitott zámolyi népkönyvtár könyvei is kevésnek bizonyultak: a helyi népművelési ügyvezető 1951 áprilisában további kétszáz kötetet kért, főleg Jókai, Mikszáth és Gárdonyi műveit, mivel ezt kérik az olvasók. A körzeti könyvtár eleget tett a kérésnek, s két héten belül Zámolyra küldött egy ládányi könyvet.⁴²

Nemcsak az állomány eredeti összetétele volt távol az olvasói igényektől, hanem a könyvek mennyisége is ott, ahol eredményes volt a könyvtár propagandája. „Ha nem hozzák be a kiadott könyveket jövő héten, nemigen lesz válogatni való” – írta a körzeti könyvtárnak szóló jelentésében Zenálkó Etel tanítónő, hercegfalvai népművelési ügyvezető egy héttel a könyvtár 1951. február 26-ai ünnepélyes megnyitása után, pedig a könyvtár induló állománya a szocialista községnek kijáró ötszáz kötet volt.⁴³

A Népművelési Minisztérium ugyanis fokozott figyelmet fordított az úgynevezett szocialista községekre, amelyeket mintaközséggé kívántak fejleszteni. A kollektív gazdálkodás eredményességét és haté-

⁴¹ VMMK IT 48/1952.

⁴² VMMK IT 121/1951.

⁴³ VMMK IT 55/1951.

konyságát a népkönyvtár jó működésével is bizonyítani kellett. Fejér megyében ilyen szocialista község volt Hercegfalva (a későbbi Mezőfalva) és Baracska. A körzeti könyvtárnak állandóan gondoskodnia kellett e községek könyvanyagának felfrissítéséről.⁴⁴

A községi népkönyvtár gyarapodásának azért voltak a központokból érkező könyveken kívül még egyéb lehetőségei is: a községben lévő tömegszervezetek vagy a földműves-szövetkezet könyveinek bekebelezése a községi népkönyvtárba, illetve az 1950 előtt is meglévő, korábbi községi könyvtár könyveinek felhasználása. Ilyen gyarapodásra nyílt lehetőség Móron is, amikor Kocsis István 1950. augusztus 18-án tárgyalt a községben lévő könyvtárak egyesítéséről. Megtekintette a régi községi könyvtárnak a kultúrotthonban elraktározott hat-hétszáz darab kötetét, de ezek többségét nem tartotta megfelelő olvasmánynak.⁴⁵ Ezért Töltéssy Kálmán móri népművelési ügyvezetőnek a község tulajdonát képező könyvekről jegyzéket kellett készítenie két példányban, s mindkét példányt a körzeti könyvtárnak kellett elküldenie. Az itt selejtezésre ítélt könyveket Töltéssynek ki kellett válogatnia, és egy kísérő jegyzékkel felküldeni a Népkönyvtári Központ budapesti raktárába. A megmaradó könyvek már bekerülhettek annak az új népkönyvtárnak az állományába,⁴⁶ amely a községben lévő könyvtárak összevonásának eredményeként 1950. október 15-étől körülbelül ezer kötettel állhatott a lakosság rendelkezésére.⁴⁷

Hírlapok, folyóiratok

A népkönyvtárak számára 1950 első félévére a Népkönyvtári Központ rendelte meg a periodikumokat. A körzeti könyvtárak pénzügyi ellátmányának a megyei tanácsokhoz való áthelyezésével a második félévi előfizetéseket már a körzeti könyvtárnak kellett lebonyolítania,

⁴⁴ VMMK IT 106/1951. + NM 1813/Ált/7–16/1951. Szocialista községek könyvtármunkájának fejlesztése.

⁴⁵ FML XXIV–501 10. doboz Kocsis István útijelentései.

⁴⁶ VMMK IT 66/1950.

⁴⁷ VMMK IT 1950. Könyvtárak kérdőívei és adatszolgáltatásuk. 33. Mór.; FML XXIV–501 10. doboz Kocsis István útijelentései.

természetesen a Népkönyvtári Központ instrukciói alapján. Székesfehérváron Mácsainé 19 népkönyvtár számára rendelte meg a Művelt Nép című folyóirat második félévi számait.⁴⁸ 1951 januárjára ez a szám 38-ra emelkedett.⁴⁹ A körzeti könyvtáraknak a Művelt Népet februárban – a központi javaslat nyomán – minden népkönyvtár számára meg kellett rendelni, s ugyanez vonatkozott az 1951 júniusában megindult Könyvbarát,⁵⁰ valamint az Irodalmi Újság című folyóiratokra is.⁵¹

A népkönyvtárosok

A népkönyvtárosok szakmai felettesei a körzeti könyvtárosok voltak, akiket a minisztérium egyben politikai munkatársnak is tekintett. „A szocialista szektorok erősítésében, a klerikális reakció elleni harcban, a kulákok és a többi ellenség visszaverésében és a jobb termelésért folyó küzdelmünkben segít a könyvtáros azzal, hogy tudását, tapasztalatait továbbadja a községi népkönyvtárosoknak, irányítja őket, szoros kapcsolatot teremt velük. Ezek a községi népkönyvtárosok pedig a tanultakat tovább adják olvasóiknak.”⁵²

A Fejér megyei alapkönyvtárak szervezésekor kiküldött körlevél tartalmazta a könyvtáros kiválasztásának szempontjait is: „lehetőleg könyvszerető, fejlődőképes munkás, vagy paraszt legyen. Amennyiben olyan munkás, vagy paraszt, aki a könyvtárosi teendőket már most önállóan el tudná látni nem lenne, pedagógus, vagy egyéb értelmiségi is lehet könyvtáros. Tekintettel azonban ezek túlszűfolt munkájára, ilyen esetben is célszerű segédkönyvtárosként egy munkás, vagy parasztfiatalt beállítani, aki néhány hónap alatt elsajátítja

⁴⁸ VMMK IT 33/1950.

⁴⁹ VMMK IT 122/1950., 15/1951.

⁵⁰ VMMK IT 133/1951.

⁵¹ VMMK IT 133/1951.

⁵² VMMK 37-1/1950.: NM Könyvtár osztály 1813/Ált./1-33/1950.VI. főo. Válasz a körzeti könyvtárak június havi jelentésére.

a teendőket és önállóan is képes lesz a könyvtárosi feladatok elvégzésére.”⁵³

A korszak ismeretében fel kell figyelnünk arra a tényre, hogy az 1950 elején megadott kiválasztási szempontok között csak a származás említődött meg, s nem volt szó a párt- vagy tömegszervezeti tagság szükségességéről! A könyvtáros személyére vonatkozóan az őszi könyvtárszervezési akció során is csak arra hívta fel a szervezést előkészítő Könczöl Imre a népművelési ügyvezetők figyelmét, hogy – a helyi pártszervezettel és a községi végrehajtó bizottsággal egyetértésben – politikailag megbízható, könyveket szerető könyvtárost jelöljenek ki.⁵⁴

Nincs nyoma annak, hogy a Székesfehérvári Körzeti Könyvtár megakadályozta volna a községi illetékesek által alkalmasnak tartott személy megbízatását. A huszonhét Fejér megyei népkönyvtáros közül, akit a körzeti könyvtár 1950 őszén nyilvántartott,⁵⁵ tíz nő volt, tizenhét pedig férfi. Átlagos életkoruk 26,7 volt, a legidősebb könyvtáros 56 éves, a legfiatalabb pedig 14 éves volt. Foglalkozásukat és végzettségüket az alábbi táblázatok mutatják:

A népkönyvtárosok foglalkozásuk szerint

Foglalkozás	Fő	Arány (%)
Tanító/nő	8	29,6
Hivatalnok	6	22,2
Földműves/napszámos	5	18,5
Tanuló	3	11,1
Háztartásbeli	2	7,4
Iparos	2	7,4
Óvónő	1	3,7
Összesen	27	100

⁵³ FML XXIV–501 19. doboz. Fejér megye Szabadművelődési Felügyelőjének iratai. 1949. 379/1950.

⁵⁴ FML MTVB Okt. és népműv. oszt. iratai 1326/1950.

⁵⁵ VMMK IT 1950. Könyvtárak kérdőívei és adatszolgáltatásuk.

A népkönyvtárosok iskolai végzettség szerint

Végzettség	Fő	Arány (%)
Tanító/nő/képző	8	29,6
Óvónőképző	1	3,7
Középiskola	7	25,9
8 általános	3	11,1
6 elemi	8	29,6
Összesen	27	100

A népkönyvtárosok önéletrajzának szövegéből igen gyakran tetten lehet érni a kor szlogenjeit, hol enyhébb, hol pedig harcosabb megfogalmazásban. Íme két példa:

„Minden célom a magyar nép felemelése s az emberiség boldogságának hirdetése, megvalósítása.”⁵⁶

„A helyi Népművelési Bizottság felkérésére elfogadtam ezt a megtiszteltetést, és a helyi népkönyvtár vezetésével, az itt végzett jó munkámmal a béke-tábor, és ezen keresztül a DISZ harcos katonája fogok lenni továbbra is.”⁵⁷

A későbbi időből is maradtak meg önéletrajzok a Székesfehérvári Körzeti Könyvtár iratai között. Egyikük, aki a dolgozók iskolájában végezte el az általános iskola felső négy osztályát és az alsótekerespusztai Állami Gazdaság faiskolájában dolgozott, 1952 áprilisában lett az ottani népkönyvtár könyvtárosa.⁵⁸ Érdemes idézni a kockás spirálfüzet lapjaira írt, tiszta hitet sugárzó mondatokból: „A könyveket nagyon szeretem. A könyvek az embernek jó barátai, segítik a tanulásban, s szórakozik is az ember. A könyv az embert az életre neveli, rajta keresztül megismeri az újat. Több évvel ezelőtt olvastam a híres magyar írótól, Móricz Zsigmondtól Jó György élete című könyvet. Amikor elkezdtem olvasni, alig bírtam a kezemből letenni. Olvasás közben a magam nyomorúságos életemre ismertem rá.

⁵⁶ VMMK IT 1950. Könyvtárak kérdőívei és adatszolgáltatásuk.

⁵⁷ VMMK IT 1950. Könyvtárak kérdőívei és adatszolgáltatásuk.

⁵⁸ VMMK IT 1441–1/1952.

Jó György is sok nélkülözéssel ment keresztül. Valóban a múlt rendszerbe a dolgozók élete elnyomatás, szenvedés volt. Most a könyv ahhoz segít bennünket, hogy harcoljunk a szebb, boldogabb életért.”⁵⁹

A népkönyvtárosok felkészítése hatnapos tanfolyamok keretében történt. Ilyen tanfolyamot szervezett 1950 áprilisában Fehérváron a megyei Népművelési Központ, az alábbi előadásokkal:⁶⁰

- A könyvtár és a könyvtáros szerepe a szocialista társadalomban;
- A könyv mint harci fegyver;
- A könyvtáros gyakorlati munkája.

A tanfolyam célja világos volt: az április 4-én felavatott könyvtárak kezelői még abban a hónapban megkapták volna azt az alapvető képzést, mely nélkülözhetetlen egy könyvtár kezeléséhez. A költségeket a minisztérium fedezte volna.⁶¹ A hatnapos képzésre azonban hely hiányában nem került sor.⁶² A későbbiekben a Székesfehérvári Körzeti Könyvtár tett még kísérletet a tanfolyam megtartására,⁶³ de fennállásának több mint két éve alatt végeredményben egyetlen szervezett oktatást sem rendezett népkönyvtárosai számára! Bár a megyéből alkalmanként felkerültek káderek a budapesti könyvtáros-tanfolyamokra, 1951 nyarán a székesfehérvári körzet körülbelül nyolcvan népkönyvtárosa közül mindössze egyetlen egy volt az, aki tanfolyamot végezve rendszerezett könyvtárkezelői ismeretekkel bírt!⁶⁴ A Fejér megyei népkönyvtárak kezelői számára az első tanfolyamot a megyei könyvtár rendezte meg 1952. november 30-a és december 6-a között.⁶⁵

A népkönyvtárosok nagy többsége mindenféle ellenszolgáltatás nélkül látta el megbízatását. Előfordult ugyan, hogy 1950 végéig némely helyen, mint például Mezőszentgyörgyön, havonként 30 forint tiszteletdíjban részesült a népkönyvtáros, de 1951-től ezt már

⁵⁹ VMMK IT 144–9/1952.

⁶⁰ Könyvtárosképző tanfolyam indul Fehérváron. *Fehérvári Napló*, 1950. ápr. 16. 2.

⁶¹ VMMK IT 1/1950.: NM iktatószám nélkül/1950. ápr. 1.

⁶² VMMK IT 1/1950.

⁶³ VMMK IT 254/1951.: NM 1813/Ált/49/1951.VI. A hatnapos tanfolyam szervezése; VMMK IT 30/1952.: NM 1813/Sz/9-24/1952. Könyvtárosiskola helyisége.

⁶⁴ VMMK IT 217/1951.: NM 1813/D/3-7/1951.VI.

⁶⁵ VMMK IT 1441–1/1952.

nem kaphatta meg, mivel a községi tanács 1951. évi költségvetéséből központilag törölték a népkönyvtáros díjazására igényelt összeget.⁶⁶ A népkönyvtárosok központi díjazására 1952-től nyílt lehetőség. A Népkönyvtári Központ 1952. február 14-én kért azonnali kimutatást azokról a népkönyvtárakról, ahol az utóbbi három hónap valamelyikében az olvasók száma elérte a 250-et, vagy a kölcsönzések száma az ötszázat. Az ilyen eredményeket elért könyvtárak jöhettek számításba „tiszteletdíj, vagy fél, illetve függetlenítés szempontjából”.⁶⁷ A következőkben rendszeressé vált a körzeti könyvtár által javasolt népkönyvtárosok (pénz)jutalomban való részesítése április 4-e, május 1-je, június 1-je, a Békenap stb. alkalmából.⁶⁸ Természetesen a végső döntés joga a Népkönyvtári Központé volt, a jutalmazandók névsorán a körzeti könyvtár nem változtathatott, csak továbbíthatta a kiutalt összeget.⁶⁹ A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár fennállásának időszakában (1952 augusztusáig) népkönyvtárosok a körzeti könyvtár pénzügyi keretéből nem részesültek rendszeres tiszteletdíjban.⁷⁰

Az olvasómozgalom

Olaszómozgalom alatt ebben a korszakban nem olyan mozgalmat kell értenünk, mely egyéni, elmélyült olvasásra ösztönözte volna a könyvtár használóját, hogy olvasmányélményeivel gazdagítsa személyiségét, képes legyen minél átfogóbban értékelni a világot, amelyben él.

⁶⁶ VMMK IT 164/1951.

⁶⁷ VMMK IT 40/1952.: Népkönyvtári Központ KK-202-5/52.N.K. Népkönyvtárakról adatkérés. – Bizonyára egy hirtelen jött lehetőségről volt szó, mivel a Népkönyvtári Központ febr. 14-én expressz levélben kérte a körzeti könyvtárakat, hogy febr. 16-án délig válaszoljanak, szintén expressz levélben.

⁶⁸ VMMK IT 856–6/1952.

⁶⁹ VMMK IT 354–1/1952.: Népkönyvtári Központ 147-13/52. Népkönyvtárosok jutalmazása.

⁷⁰ VMMK IT 8653–4/1952., 865–46/1952.; 1952 novemberében, decemberében a Megyei Könyvtár a saját, illetve a Népkönyvtári Központ keretéből alkalmi pénzjutalmat adott a jól dolgozó népkönyvtárosoknak. A folyamatosan jó

Nem, az olvasómozgalom elsősorban tömegnevelő munka volt, a párt agitációs és propaganda céljainak szolgálatában. Formája az olvasókörökben való közös olvasás, a könyvankét és a könyvkiállítás volt. Az olvasómozgalom céljait, az olvasandó könyveket kezdetben a minisztérium könyvtár osztálya határozta meg, 1951. június 1-jétől viszont a könyvismertetésekkel és az irodalmi ankétokkal kapcsolatos ügyek teljes egészében a Népkönyvtári Központhoz tartoztak.⁷¹

A fontosabb események helyét, időpontját és tematikáját központilag határozták meg, a körzeti könyvtárakra az előírt feladat automatikus végrehajtása és a jelentés megtétele hárult. Ez történt akkor is, amikor 1951 tavaszán a minisztérium tizenkét szocialista várost, illetve nagyközséget a könyvtármunka szempontjából is mintavárossá, illetve mintaközséggé akart fejleszteni. Fejér megyében szocialista (termelőszövetkezeti) községként Baracska és Hercegfalva lett kijelölve.⁷² A két település „olvasási munkáját” a körzeti könyvtárosoknak a következő módon kellett támogatniuk: „rendezzenek a március 4-től 10-ig terjedő héten Hercegfalván és Baracsán könyvkiállítást »Éljen március 8., a békeszerető asszonyok ünnepe« címmel (különös tekintettel arra, hogy milyen helyet foglalnak el a nők, ill. milyen eredményeket értek el a kollektív gazdálkodás területén). Ugyanebben az időben rendezzenek könyvismertetést Dobozi I.: Új vetés nő a Kunságon c. könyvéről Hercegfalván és Baracsán pedig ismertessék Leberecht: Fények a falun c. művéről [sic!]. Április hónapban rendezzenek könyvkiállítást a szovjet mezőgazdaság eredményeiről és parasztságunk útjáról felszabadulásunktól napjainkig. A kiállításokhoz szükség esetén anyagot, a könyvismertetésekhez pedig írórt biztosítunk.”⁷³

A népkönyvtárakban rendezendő olvasómozgalmi események

eredményeket felmutató népkönyvtárosok 1953 januárjától részeseülhettek rendszeres havi tiszteletdíjban.

⁷¹ VMMK IT 166/1951. + NM 1813/Ált/21/1951. Kíértesítés az ankétok ügyében.

⁷² VMMK IT 106/1951. + NM 1813/Ált/7–16/1951. Szocialista községek könyvtármunkájának fejlesztése.

⁷³ VMMK IT 54/1951. + NM 1813/Sz/3–8/1951. Szocialista községek olvasási munkájának segítése.

megszervezése és lebonyolítása során felmerülő kiadásokat kezdetben a minisztérium fedezte, 1951-től viszont már a körzeti könyvtár költségvetésében szerepelt a megfelelő összeg.⁷⁴

Olvasókörök

A Népművelési Minisztérium Könyvtár osztálya azt a cél tűzte ki, hogy 1950 végére az ország területén mintegy kétezer olvasókör jöjjön létre. Szervezésüket a körzeti könyvtárosoknak kellett szorgalmazni a felügyeletük alá tartozó könyvtáraknál. Ha a népkönyvtáros a tömegszervezetek aktív tagjaiból össze tudott hozni nyolc-tizenkét olvasást kedvelő embert egy helyen, már megalakulhatott az olvasókör. Működtetésére a minisztérium a következő módszer alkalmazását javasolta: „Az olvasókörök tagjai hetenként egyszer jöjjenek össze olvasásra. Az olvasó órán valaki felolvasson egy részt a műből. Ügyeljünk arra, hogy az olvasást egy értelmileg összetartozó rész befejezésénél hagyjuk abba. [...] Az olvasó óra 50–60 perces legyen. A felolvasás után a felolvasott részről tartsanak megbeszélést.”⁷⁵

Könyvankétok

A körzeti könyvtárak számára a Népkönyvtári Központ küldte meg az olvasómozgalmi könyveket. Ezeket a letéti állománytól elkülönítve kellett nyilvántartani. Előfordult, hogy a Népkönyvtári Központ közvetlenül juttatott – olvastatás céljából – az anket helyszínére könyveket, mint például 1950 decemberében a dunapentelei építkezésre küldött Karinthy: *Kőművesek* és Katajev: *Hajrá* című könyvek 50–50 példányát. Ezeket utólag kellett a körzeti könyvtárak nyilvántartásba vennie.⁷⁶

⁷⁴ VMMK IT 17/1951.

⁷⁵ VMMK IT 37/1950. + NM 1813/Ált/1–33/1950. Válasz a körzeti könyvtárak június havi jelentésére.

⁷⁶ VMMK IT 120/1950. + NK 3241/1950. Olvasómozgalmi könyvek nyilvántartásba vétele.

1951 októberében a Székesfehérvári Körzeti Könyvtár az alábbi aktuális olvasómozgalmi könyvekkel rendelkezett:⁷⁷

Fjodorov: Partizánok élen	46 pld
German: Történetek Dzerzsinszkij életéből	50 pld
Iljin: Hegyek és emberek	24 pld
Malcev: Szívvel lélekkel	42 pld
Popov: Acél és salak	40 pld
Rákosi per	20 pld
Veres: Próbatétel	50 pld

A könyvismertetések lebonyolításának a technikája az volt, hogy az ismertetendő művet (gyakran ötven vagy hatvan példányban) előzőleg a körzeti könyvtár elküldte a népkönyvtárosnak vagy a helyi népművelési ügyvezetőnek, aki szétosztotta elolvasásra az olvasókörök tagjai számára, illetve a párt- vagy tömegszervezetek aktivistáinak. Az ankéton pedig egy helyi vagy budapesti előadó világosította fel a résztvevőket, hogy hogyan kell az olvasottakat értelmezni, s a résztvevők is felszólalhattak, s elmondhatták saját véleményüket a műről.

Az ankétek lefolyásáról a körzeti könyvtárba érkeztek be a jelentések. Egyikük egy mezőfalvi ankétről számolt be, ahol a helyi tanács és a népművelési ügyvezető jó munkája eredményeként 270-en vettek részt az előadáson. Az ismertetés témája Dobozi Imre *Új vetés nő a Kunságon* című könyve volt. Az előadó beszélt az új szocialista írónemzedék kialakulásáról és a mai írók feladatairól. Olyan szemelvényeket olvasott fel a műből, melyek rámutattak a szervezés közben mutatkozó nehézségekre és azok megoldására. Nagyon tetszett a közönségnek az a rész, ahol a már belépett dolgozó parasztok nyilatkoztak belépésükről. A hozzászólásokban szó volt arról, hogy mennyivel nehezebb körülmények között végezték a tszcszervezők felvilágosító munkájukat a kunsági tanyavilágban, mint itt, Mezőfalván. A felszólalók rámutattak az ellenség leleplezésének fontosságára, és a falusi rémhírterjesztők romboló munkájának

⁷⁷ VMMK IT 242/1951.

megakadályozására. A jövedelemelosztás ügyében megállapították, hogy milyen káros az „egyenlősdí”, és ezt semmilyen körülmények között nem szabad a termelészövetkezeti csoportban megengedni. Az ankét megtörténtét, az előadói jelentés tartalmának valódiságát a vb titkár egy záradékban igazolta.⁷⁸

Egy másik ankét, melyet Alsószentivánon tartottak, kevesebb résztvevővel zajlott le. Solohov: *Új barázdát szánt az eke* című könyve ismertetésének csak 48 hallgatója volt. Itt hat hozzászólás hangzott el, melyek közül a jelentés szerint a „legfontosabb volt az ellenség gyilkos aknamunkájának kérdése, és viszonyítása a mi jelenlegi helyzetünkhöz”.⁷⁹ Solohovnak nagy hatása volt a községben, mivel – a körzeti könyvtár 1951 első negyedévi jelentése szerint – a könyv elolvasása után négyen léptek be a tszcs-be.⁸⁰ (Ez viszonylag szerény eredménynek tűnik ahhoz képest, hogy a Békés megyei Magyarbánhegyesen összesen nyolc dolgozó paraszt lépett be a termelészövetkezeti csoportba a könyv hatására.⁸¹)

Solohov művének a tszcs-mozgalomban betöltött szerepét kiemelten kezelte a Népkönyvtári Központ. 1952 februárjában a regény alapján készített diafilmet küldte meg a körzeti könyvtáraknak azzal, hogy még abban a hónapban vetítsék le minél többször, könyvismertető előadás keretében.⁸² A központ áprilisi sürgetése⁸³ ellenére csak a júniusi, Alsótekeresen tartandó könyvankéton kívánta a Székesfehérvári Körzeti Könyvtár felhasználni a bizonyára hatásos eleményt nyújtó diafilmet.⁸⁴

A termelészövetkezeti községek, állami gazdaságok, kiemelt építkezések mellett „súlyponti” helyeknek számítottak a bányászlakta települések is. Ezeken a helyeken szintén megkülönböztetett pro-

⁷⁸ VMMK IT 63/1951.

⁷⁹ VMMK IT 70/1951.

⁸⁰ VMMK IT 101/1951.

⁸¹ VMMK IT 59/1951. + NM 1813/Ált/3–14/1951. A könyvtári és olvasómozgalmi munka helyzete.

⁸² VMMK IT 33/1952. + NK KK 865–3/52. Dia-film küldése.

⁸³ VMMK IT 82/1952. + NK KK 865–3/1952. Dia-film küldése tárgyában.

⁸⁴ VMMK IT 104/5–1/1952.

pagandát kellett folytatni. A Népkönyvtári Központ 1952 januárjában 50 darabot küldött Gorbatov *Donyeci bányászok* című művéből Székesfehérvárra azzal a feladattal, hogy a körzeti könyvtár rendezzen a kötetek felhasználásával ankétot azokon a településeken, ahol bányászok laknak.⁸⁵ A következő hónapban még további 40 példány érkezett. A körzeti könyvtár Balinka, Bodajk, Gánt, Iszkaszentgyörgy és Mór között osztotta szét a köteteket.⁸⁶

Kiállítások

A népkönyvtáraknak szinte minden politikai és társadalmi eseményt könyvkiállítással is népszerűsíteni kellett. Ilyen esemény volt 1950-ben a tanácsválasztás, 1951-ben az MDP II. Kongresszusa, 1952-ben Rákosi Mátyás 60. születésnapja. Ismétlődő kiállítási alkalom volt a Nemzetközi Nőnap, a Nemzetközi Gyermeeknap, április 4-e, a Magyar–Szovjet Barátság Hónapja, május 1-je, augusztus 20-a, az Alkotmány Ünnepe, a Bányásznapi, a Néphadsereg Napja, november 7-e (a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulója) és Sztálin születésnapja. A könyvkiállításokkal kapcsolatos felszerelési és dekorációs kiadásokra elkülönített összeg (1951-ben 500 forint) állt a Székesfehérvári Körzeti Könyvtár rendelkezésére.⁸⁷

A kiállítások helyét vagy ha a helyét nem, akkor a számát minden esetben a Népművelési Minisztérium Könyvtár osztálya vagy a Népkönyvtári Központ határozta meg. Például az MDP 1951. február 25. és március 2. között megtartott II. kongresszusának napjaira, amikor „a lelkesedés a kulturális munka területére is áttérjed”, a minisztérium száz kiállítást vett tervbe, ebből a Székesfehérvári Körzeti Könyvtár számára hatnak a megszervezése jutott.⁸⁸

⁸⁵ VMMK IT 29/1952.

⁸⁶ VMMK IT 61/1952. + NK KK–865–7/1952. Értesítés kérés Gorbatov: Donyeci bányászok című műről.

⁸⁷ VMMK IT 78/1951.: Népkönyvtári Központ 3915/1951. Könyvkiállításokkal kapcsolatos hitelek kiutalása.

⁸⁸ VMMK IT 21/1951.: NM 113/Ált/7-7/1951. A Pártkongresszus alkalmából rendezendő népkönyvtári kiállítások és népkönyvtárak szervezésére felhívás.

Mácsainé túlteljesítette a központi tervet: tíz kiállítást szervezett meg körzetében.⁸⁹

Hogy ne kerülhessen sor a központi elképzeléstől eltérő és utólag esetleg kifogásolható egyéni ötletek alkalmazására, a kiállítások megrendezésére vonatkozó felhívással együtt stencillel sokszorosított útmutatók is érkeztek. Volt, amelyik megadta a megnyitó-szónoklat kétoldalnyi vezérfonalát,⁹⁰ és volt olyan, amelyik a könyvek elrendezését is előírta. Mindkettőt tartalmazta a párt II. kongresszusa alkalmából megtartandó, minden részletre kiterjedő, könyvkiállítási anyag, amelynek Útmutatója a következőket tartalmazta:⁹¹

ÚTMUTATÓ
a II. Pártkongresszus alkalmával rendezendő
könyvkiállításhoz.

Kedves Elvtárs!

Szocializmust építő népi demokráciánk öt éves harcának nagyjelentőségű eseménye a II. Pártkongresszus. Országépítő munkánk, békeharcot viselő népünk élcsapata, a Magyar Dolgozók Pártja, ezen a Kongresszuson jelöli ki az új győzelmekre vezető harcunk soron következő feladatait.

Öt éves harcunkban eddig is hatalmas fegyver volt kezünkben a könyv, fegyver a kapitalizmust túlszárnyaló szocialista fejlődésben, a nép árulói ellen vívott harcokban, lankadatlan küzdelmünkben a béke megvédéséért, Pártunk harcos szellemének ébrentartásában. A lenini–sztálini szellemű pártos irodalomra a jövőben fokozottabban szükségünk lesz.

Ezt akarjuk kifejezésre juttatni a kongresszusi könyvkiállítással is. Minden tüzemben, minden klubban, városi és falusi könyvtárban meg kell rendezni a kongresszusi könyvkiállítást.

Üzemeink, klubjaink, könyvtáraink máskor is rendeztek kiállításokat. Ez a kiállítás ünnepélyességével, ízléses elrendezésével,

⁸⁹ VMMK IT 21/1951.

⁹⁰ VMMK IT 104/1951.: NM 1813/Ált/8-5/1951. Május elsejei könyvkiállítások.

⁹¹ VMMK IT 21/1951.: NM 1813/Ált/7-7/1951. A Pártkongresszus alkalmából rendezendő népkönyvtári kiállítások és népkönyvtárak szervezésére felhívás.

hatásos voltával felül kell, hogy múlja az eddig rendezett hasonló kiállításokat. Gondoskodni kell arról, hogy a kiállítás a legmúltból, a legtöbb dolgozó által megközelíthető helyen legyen elhelyezve. A kiállítási asztal mögött Lenin, Sztálin és Rákosi elvtársak fényképeit helyezzük el, és a kiállítási helyiséget a körülményekhez képest zöld növényekkel díszítsük fel.

FELADATOK

1./ A kiállításra kerülő könyvek jegyzékét mellékelten küldjük. Kérjük a könyveket a megadott sorrendben, a vázlat szerint elhelyezni. A könyveket /lehetőleg/ vörössel bevont asztalon helyezzük el. Az asztal fölé, illetve az ott elhelyezett arcképek fölé a kiállítás fő jelmondata kerüljön:

„Könyvvel, tanulással a Magyar Dolgozók Pártjának
II. Kongresszusáért!”

2./ Az egyes könyvsorok alá nagybetűvel ki kell írni a vázlaton szereplő jelmondatokat.

3./ Minden egyes könyv alá elhelyezendő az ugyancsak mellékelt rövid ismertető, lehetőleg kartonra felragasztva.

4./ A kiállítást február 17.-én nyissuk meg, és 25.-én estig tartasuk nyitva.

[...]

Budapest, 1951. február 3.

Elvtársi üdvözlettel
Népkönyvtári Központ
Budapest

(A feladatok 5. és 6. pontja a könyvek beszerzésére vonatkozott. Ez nem érintette a falusi népkönyvtárakat, amelyeknek nem volt könyvbeszerzési keretük.)

A népkönyvtári kiállításokról a körzeti könyvtárnak rövid jelentést kellett beküldenie a megnyitón jelenlévők számáról, a későbbi látogatók számáról, arról, hogy láthatólag mennyire segítette elő a rendezvény a kongresszus sikerét, és jelentenie kellett a kiállítással kapcsolatosan észlelt ellenséges megnyilvánulásokat is.

Az I. Országos Könyvtáros Konferencia

A népkönyvtári korszak utolsó, az 1952-es év már a szervezeti változások jegyében telt. A május 14-én megjelent 2.042-13/1952/V.14./számú minisztertanácsi határozat a könyvtárügy fejlesztéséről ki mondta, hogy ki kell alakítani az állami könyvtárak egységes rendszerét. Létre kell hozni a megyei és a járási könyvtárakat, amelyek átveszik a megszűnő körzeti könyvtáraktól a városi és a községi könyvtárak szakmai irányítását és támogatását. A könyvtárak fenntartásáról az illetékes tanácsoknak kell gondoskodniuk. A könyvekkel való ellátás céljából pedig az Állami Könyvterjesztő Vállalaton belül Könyvtárellátó részleget kell létrehozni. A határozatban megfogalmazott feladatok végrehajtása még ebben az évben megkezdődött, emelve ezzel a népkönyvtárak (az új, de rövid ideig honos szóhasználat értelmében „nyilvános tömegkönyvtárak”) működésének szakmai színvonalát.

Az ideológiai célok azonban változatlanok maradtak. A korszak hazai könyvtárügyének értékelését az 1952. november 28–29-én, az Akadémia dísztermében tartott I. Országos Könyvtáros Konferencia végezte el – természetesen a hatalom szempontjainak megfelelően. Az Országos Széchényi Könyvtár megalapításának 150. évfordulója alkalmából rendezett tanácskozáson az is megállapítást nyert, hogy a könyvtárak általános fejlődése mellett elégtelen a könyvpropaganda politikai és módszertani színvonala; „az általános szocialista nevelőmunkát és a homloktérben álló politikai, gazdasági és kulturális feladatok segítését akadályozza helyenként a »politikamentesség«”; a könyvek kölcsönzése pedig többnyire céltudatos és rendszeres tanácsadás nélkül történik.”

A konferencián elfogadott határozat az ország könyvtárosaihoz szóló felhívást is magába foglalta:⁹²

Az Első Országos Könyvtároskonferencia, országunk gyors felemelkedése és a szocializmus felépítésének történeti feladatai által lelkesítve, felhívja az ország valamennyi könyvtárosát,

⁹² I. Országos Könyvtároskonferencia határozata. Könyvbarát, 1952. 12. sz. 24–27.

hogy a nép ügye iránti teljes odaadással, politikai és szakmai felkészültségének állandó emelésével vegyen részt a nemzet szocialista felvirágoztatásának s a dolgozók szocialista nevelésének és átnevelésének Rákosi elvtárs által vezetett nagy munkájában.

Népkönyvtáraktól a települési nyilvános könyvtárakig

Az 1945 utáni évek demokratikus szabadművelődési eszmekörében a népkönyvtárak körzetekbe való szervezésének hazai koncepciója a kultúrához való hozzáférés egyenjogúságát kívánta biztosítani a falusi könyvtárügy területén. Az elképzelés megvalósítására – politikai akarat híján – eredeti formájában nem került sor. Az 1948 utáni szovjet típusú pártállam időszakában létrehozott népkönyvtárak már nem a falvakban, tanyákon élők szellemi felszabadítását, egyenjogúsítását óhajtották szolgálni. A politikai hatalom nem vette figyelembe az UNESCO 1949-ben megfogalmazott közkönyvtári manifesztumát, amely a képzés, a kultúra és az információhoz való hozzáférés létfontosságú terének nevezte a közkönyvtárt, olyan intézménynek, amely az emberek és nemzetek közötti együttműködést segíti elő.⁹³ A politikai hatalom ezekben az intézményekben csak a könnyen kezelhető médiumok egyikét látta, amelynek révén viszonylag könnyen elérhető ideológiájával a falvakban és a pusztákon élő „széles tömegeket”. A körzeti könyvtári rendszer szovjet mintára kialakított hazai szervezésében a paternalizmus legmagasabb fokozata⁹⁴ érvényesült: a központi hatóságok a népkönyvtáraknak – a körzeti könyvtárak közbeiktatásával – a felhasználók valóságos igényeitől függetlenül, „természetbeni formában”, kiutalásos sémában osztották szét a könyveket, a folyóiratokat.

⁹³ Encyclopedia of library and information science. Vol. 24. New York–Basel, 1978. 390–391.

⁹⁴ Kornai János: *A paternalizmus fokozatai*. In: Uő: *Ellentmondások és dilemmák*. Budapest, 1983. 101–119. 103.

Maga a népkönyvtári hálózat azonban nem az ideológia, hanem a praktikum alapján épült ki. A körzeti rendszer elévülhetetlen érdeme az volt, hogy az önállóan élet- és fejlődésképtelen települési népkönyvtárak megalapításuk után azonnal egy fenntartó-ellátó hálózat részévé váltak, s ezzel intézményi létük megszilárdult. A népkönyvtárak, majd későbbi elnevezésükön a közművelődési könyvtárak – koronként más és más jelleggel – kiszolgálták ugyan a hatalom igényeit, de az alkalmazott új módszerek (például a szabadpolcos kölcsönzési rendszer) lehetővé tették folyamatos szakmai fejlődésüket.

A népkönyvtárak körzeti hálózati rendszerének hazai koncepcióját kidolgozó Sebestyén Géza,⁹⁵ valamint a rendszert szakmailag működtető intézet vezetője, Sallai István⁹⁶ mindmáig a magyar könyvtárügy megbecsült emlékévé egyénisége. Úgyszintén tisztelettel adóztak nemrégiben az első Fejér megyei népkönyvtárakat szervező, 1990-ben elhunyt Könczöl Imre⁹⁷ emlékének. (Könczöl 1952 augusztusában lett a Fejér Megyei Könyvtár igazgatója, az 1956-os forradalom alatti tevékenységéért 1957-ben letartóztatták és elítélték. 1958 augusztusában történt kiszabadulása után biztosítási ügynök, majd 1963-tól a várpalotai városi könyvtár igazgatója 1980-ig, nyugdíjba vonulásáig.)

A hatalom ideológiai diktatúrája, majd hegemóniája megszűntével az egykori népkönyvtárakból kifejlődött mai települési nyilvános könyvtárak lényegében zökkenőmentesen voltak képesek folytatni szolgáltatásaikat, biztosítani a helyi közösség számára a szellemi javak szabad hozzáférését – annak az eszmének az alapján, amelyet az 1940-es évek második felében a könyvtárügy szakemberei eredetileg szántak az akkori népkönyvtáraknak.

⁹⁵ S[omkuti] G[abriella]: *Sebestyén Géza emlékülés*. OSZK Híradó, 1997. 1–2. sz. 29–30.

⁹⁶ Fodor András: *A továbblévő Sallai István*. Könyvtári Levelező/lap, 1993. 2. sz. 3–4.

⁹⁷ Arató Antal: *In memoriam Könczöl Imre*. Fejér Megyei Könyvtáros, 1998. 4. sz. 1.

DEÉ NAGY ANIKÓ

A MAROSVÁSÁRHELYI

TELEKI TÉKA

A HATALOM ELLENÉBEN

Talán nem tévedünk, ha kicsit sarkítva a kérdést előljáróban leszögezzük: a kultúra sehol és sohasem tudta magát a hatalomtól teljesen függetleníteni. Mert ha volt is olyan szegmentuma, amely a hatalom kiszolgálójaként annak támogatását élvezte, más része feltétlenül szemben állt vele. Különösen igaz ez a nagy ideológiai változásokat szülő korszakokra, s a következmények könnyen lemérhetők a művelődés szinte valamennyi területén, de mindenekelőtt az intézményrendszerek történetében.

Az intézmény, melynek a hatalommal szembeni küzdelme utóbbi félszázados történetét ezúttal vizsgálni fogjuk, fennállásának egész ideje alatt ilyen vagy olyan formában lényegében védekezésre kényszerült. A marosvásárhelyi Teleki Tékat életre hívó Teleki Sámuel több évtizedes könyvgyűjtése során az osztrák hatóságok cenzúratorvényeit kijátszva tudta csak erdélyi könyvtárába behozni a tiltott könyveket. Gyűjteményének talán legértékesebb darabja pedig II. József könyv-mohóságának áldozataként került a bécsi császári könyvtárba.¹ Az alapító halála után (1822) a hatalmukkal önkényesen visszaelő családtagok némelyike veszélyeztette az eredetileg

¹ Teleki Sámuel a 16. századi Európa talán leghányatottabb sorsú könyvritkaságát, Serveto Miquel *Christianismi restitutió*ját tizenhat évi fáradozás után szerezte meg könyvtára számára. II. József „parancsoló kérésé”-re azonban a könyvet a császári könyvtárnak kellett ajándékoznia. Deé Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997. 222–223.

közhasználatra szánt gyűjtemény integritását.² Mindezek ellenére a marosvásárhelyi Téka átvészelte a család és a könyvtár felügyeletével megbízott református egyház egy évszázados harcát,³ a világháborúk következményeként bekövetkező impérium- és rendszerváltozásokat. Csodával határos módon ma is él és működik a könyvtáralapító Teleki Sámuel kancellár által 1799–1802 között építtetett könyvesházban.

A második világháború után

A könyvtár életében a leggyökeresebb változások kétségtelenül a második világháború után következtek be. Ekkor került a könyvtár a román állam tulajdonába, s ettől kezdve sorsát központi intézkedések egész sora irányította. Ha elfogulatlanul ítélnék ezek között az intézkedések között, a káros, a fokozatos leépítést célzóak mellett olyanok is akadnak, amelyek valamilyen szempontból előnyre váltak az intézménynek, illetve azoknak, akik az alapító Teleki Sámuel eredeti célkitűzésének megfelelően, az ott őrzött szellemi kincseket használni kívánták. Ezek közé tartozott az a központi rendelkezés, melynek értelmében az 1948 után államosított, egyházi tulajdonban lévő könyvtárak némelyikét a marosvásárhelyi Teleki Téka épületébe szállították. Így került 1954–1955-ben a marosvásárhelyi Református Kollégium Nagykönyvtára az iskola épületéből Teleki Sámuel könyvesházába. 1951 óta mind a Teleki Tékába, mind az időközben a Bolyaiakról elnevezett kollégiumi könyvtárba több felszámolt felekezeti gyűjteményből származó töredékkönyvtárat hoztak. Látni fogjuk, hogy ezek együtt később jól szolgálják a

² Az 1930-as években így került a New Haven-i Yale egyetem tulajdonába a Teleki Téka, de egész Erdély egyetlen corvinája. (Publius Cornelius Tacitus: *Annalium libri XI–XVI. Historiarum libri I–V*)

³ Somkuti Gabriella: *A Teleki-téka pere. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár a múlt században*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1976/1977. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1979. 235–303.

kutatást, mindenekelőtt azért, hogy egy szakembergárda gondozásába, megfelelő raktározási körülmények közé kerültek, jó néhány kevésbé szerencsés erdélyi gyűjteménnyel ellentétben megmenekültek az esetleges teljes megsemmisüléstől, felszámolódástól.

Kivételes szerencse, hogy az 1950-es évektől kezdve kisebb-nagyobb hiányokkal, de fennmaradt a Teleki és a Bolyai könyvtárak levéltári iratanyaga. Ugyanígy megvannak a két könyvtár 1962-es egyesítését követő időszakra vonatkozó iratok is. Ezek segítségével rekonstruálhatók a Teleki–Bolyai könyvtár fél évszázados történetének legfontosabb eseményei.

Állományalakulás

A Teleki Tékáról azt szoktuk mondani, hogy lényegében változatlanul, eredeti formájában vészelte át a hivatalos megnyitása óta eltelt kétszáz esztendő. S ez többé-kevésbé így igaz. Az állomány veszteségei, mint látni fogjuk, felmérhetőek, s leszámítva a kéziratos anyag megcsonkítását, nem túl nagyok. A gyűjtemény gondját magukra vállaló szakembereknek pedig sikerült a könyvtárat eredeti elrendezésében megőrizni.

Gyarpodás

Az államosítás után a Teleki Tékához került állományok közül egyik legelső a gernyeszei kastély könyvtárának mintegy 1234 címet tartalmazó gyűjteménye.⁴ Ugyancsak ide került a szászvárosi katolikus gimnázium, a máramarosszigeti gimnázium, a marosvásárhelyi

⁴ Lásd: Gernyeszei Teleki Kastélyban volt magán könyvtár megmaradt könyveinek jegyzéke. Ezen könyvek 1948 esztendőben, tulajdonosuk Dr. Teleki Mihály gernyeszei földbirtokos által lettek a marosvásárhelyi Teleki Thékába leltébe helyezve. A leltárat készítette Nemes Károly könyvtáros.

katolikus gimnázium, a mikházi ferences kolostor könyvtárának egy része, s a koronkai Toldalagi kastély-könyvtár egyik fele; másik fele a helyi katolikus gimnázium könyveivel együtt az akkor még különálló intézményként működő marosvásárhelyi református kollégium könyvtárához került,⁵ a két jeles 20. századi erdélyi értelmiségi, Dr. Lányi Oszkár⁶ és Dr. Turnowszky Sándor⁷ könyvtárával egyetemben. 1960-ban minden bizonnyal az állomány román nyelvű anyagának bővítése céljával adományozott a Román Akadémia 1923–1948 között megjelent akadémiai kiadványokat a Bolyai könyvtárnak, ahogyan két évvel azelőtt is eljuttatta a bukaresti könyvelosztó az akadémia 221 román nyelvű kiadványát a Teleki Téka számára.

A töredékkönyvtárakkal kiegészült Teleki Téka körülbelül 40 000 kötetes állománya és a Bolyaiakról elnevezett Marosvásárhelyi Református Kollégium Nagykönyvtára közel 80 000 kötetes gyűjteménye a Maros megyei Néptanács Végrehajtóbizottságának 185/1962-es határozata értelmében 1962. március 1-jétől egyesült *Biblioteca Documentara de Stat Teleki–Bolyai* (*Marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Dokumentációs Könyvtár* néven. Az egyesített könyvtár a tradicionális törzsállományok megőrzése érdekében az államosításkor bekerült töredékkönyvtárak anyagából és az adományok révén történt gyarapodásokból egy úgynevezett *Mixt (Vegyes) Állományt* hozott létre, 1962-től tehát mind a nyilvántartást, mind a raktározást illetően ide kerülnek az új szerzemények.

Ettől kezdve a gyarapodási jegyzőkönyvek és a leltárnaplók alapján a könyvtár gyarapodását szinte hibátlan pontossággal nyomon lehet követni. Az elmúlt közel negyven esztendőben a Teleki–Bolyai

⁵ Az egykori koronkai Toldalagi könyvtárból származó és a Bolyai Tudományos Könyvtárba letétbe helyezett könyveknek és kéziratoknak lajstroma. 1962 márciusában Dr. Miskolczy Dezső akadémikus felesége révén a Toldalagi Mihálytól örökölt könyvgyűjteményt átadja a Bolyai Könyvtárnak (1413 könyv, 83 kézirat és 3 kötetben a Sényi László hagyatékából származó Kemény Zsigmond Társaság iratai).

⁶ 1954-ben a Lányi könyvtár egy része a helyi Tartományi Könyvtárhoz, másik része a Bolyai könyvtárhoz került, a duplumokat pedig a helyi Levéltárnak adták.

⁷ A tulajdonos végrendelete értelmében 1960-ban Dr. Turnowszky Sándor kolozsvári jogtudós könyvtára kerül a Bolyai Könyvtárhoz.

könyvtár állománya vásárlások és adományok révén is gyarapodott. A költségvetésből a vásárlásokra kiutalt összegek nem nagyok, a fennmaradt nyugták szerint mintegy 500–1000 címet lehetett vásárolni. A vásárlások a helyi könyvelosztón, valamint a bukaresti és marosvásárhelyi antikváriumokon keresztül történtek. Érdekes megfigyelni, hogy az első években vásárolt könyvek nagyrészt ideológiai művek, Románia történetét tárgyaló munkák, és szinte mind román nyelvűek. Az antikváriumokból is elsősorban régi román könyveket vásároltak. Ekkor állt össze például a könyvtár több mint kétszáz darabos *régi román* könyvgyűjteménye. Hogy az 1960–1970-es években mégis kerültek magyar nyelvű könyvek az állományba, az egyértelműen az adományoknak köszönhető. Különösen jó kapcsolat alakult ki a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárával az ötvenes évek végén, ekkor például havonta jöttek a Teleki Tékába az ajánló listák, mentek a megrendelések, és postán érkeztek a könyvek. Természetesen ez az áldásos állapot nem tartott sokáig. A következő évtizedben már gyérebben érkeztek a Széchényi Könyvtár és az Akadémiai Kiadó küldeményei. A nyolcvanas években azután határozat született arra vonatkozóan, hogy külföldről nem lehet adományt elfogadni. A helyi biztonsági szervek gyűlésen közölték a könyvtár dolgozóival, hogy külföldi könyvajándék elfogadása „hazaárulásnak” minősül. S hogy ennek ellenére a könyvtár egyik munkatársa mégiscsak vállalta a Széchényi Könyvtár nemzetközi csereszolgálatától turisták hátizsákjában behozott könyvek átvetelét, feldolgozását, az már ügyszeretet és bátorság kérdése.

1990 után a könyvtár gyarapodása érdekesen alakult. 2001. július 15-éig 11 577 címet leltároztak be, azaz évente átlagban még ezer új szerzeménnyel sem gazdagodott a Teleki–Bolyai könyvtár. Elképzelhető, hogy milyen elenyésző ez a növekedés, ha figyelembe vesszük, hogy a gyarapodásban benne vannak a folyóiratok is. A Megyei Könyvtár egyébként azt is bevezette, hogy a Teleki–Bolyai részleg nem folytathatja saját leltárkönyvébe az új szerzemények bevezetését, hanem a központi leltárban (a Megyei Könyvtár leltárszámával) kell nyilvántartásba venni a könyveket, a Teleki–Bolyai részleg helyrajzi számainak feltüntetésével. Az utóbbi két évben a Teleki-Téka Alapítvány tulajdonaként kerülnek be az új szerzemények,

illetve azok a könyvek, melyeket a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által könyvgyarapításra adott támogatásból Magyarországon szerez be a könyvtár.

Személyi állomány

Az ötvenes évek elején a még különálló Teleki és Bolyai könyvtárak egészen szűk munkatársi gárdával dolgoztak. 1950-ben a Teleki Tékában például mindössze egy könyvtáros és egy takarító, az iskolában üzemelő kollégiumi könyvtárnak még 1951-ben is csak egyetlen könyvtárosa volt, akinek szükség esetén a könyvtár takarításáról is gondoskodnia kellett. Később egy-egy könyvtárvezető mellett egy-egy könyvtáros és takarító személyzet látta el a mindennapi teendőket. A következő években lassan gyarapodott a személyi állomány, 1961-ben már egy igazgató, egy főkönyvtáros, egy főbibliográfus, egy-egy bibliográfus és könyvtáros, valamint egy takarító dolgozott a Bolyai Könyvtárban. A Teleki Tékában ezzel szemben csak egy-egy főkönyvtárost, főbibliográfust, könyvtárost és takarító-asszonyt alkalmaztak. 1960-tól a könyvtár egy könyvkötői állást is kapott. Az 1962-es egyesítéskor a két könyvtár személyi állománya tizenegy fő volt. Ez a létszám a következő évtizedekben sem változott számottevően. 1970-től restaurátort kapott a könyvtár, majd az épület őrzését biztosító személyt. A maximális létszám a Teleki–Bolyai könyvtárban tizennégy fő volt. Az első román nemzetiségű alkalmazottat 1958-ban vették fel a Teleki Tékához takarítónői állásba, majd 1961-ben ugyanide alkalmaztak egy magyarul is jól beszélő román tanárnőt bibliográfusi beosztásba. A következő évben a már egyesített könyvtárba alkalmaztak egy másik, magyarul ugyancsak tudó bibliográfust is. A Teleki–Bolyai könyvtár személyzetének nemzetiségi összetétele aztán a '70-es évektől változott jelentősen, hiszen rövidesen öt főre emelkedett a román alkalmazottak száma. Érdekes viszont, hogy az idők során közülük négyen, saját kérésükre áthelyeztették magukat más könyvtárakhoz. Két román nemzetiségű könyvtáros és egy restaurátor érte meg az 1990-es változásokkal a Teleki–Bolyai könyvtárban, s máig ott is maradtak.

Státus-alakulás

Az államosítást követő években a Teleki Könyvtár a helyi Néptanács Kultúr osztályának felügyelete alatt önállóan működő intézmény volt. 1948–1950 között a református kollégium könyvtára, bár az iskola épületében marad, levált az iskoláról, és költségvetés nélkül tengődött. 1950-ben *Bolyai Dokumentációs Könyvtár* elnevezéssel, önálló intézményként a helyi Néptanács és a központi Tanügyi és Kulturális Minisztérium mellett működő Könyvtárak Igazgatóságának felügyelete alá került. 1955-ben a Bolyai könyvtár a Teleki könyvtár épületébe költözött. A külön költségvetéssel, külön személyi állománnyal rendelkező két intézmény tevékenységében azonban rengeteg párhuzamosság van, s lényegében ez indokolta a tíz esztendő elteltével sorra kerülő egyesítést. Első lépésként a két könyvtár élére 1961-ben közös igazgatót neveztek ki Erdélyi István személyében. Az ő irányítása alatt, az 1962-ben egyesített intézmény életében talán a leggyümölcsözőbb évtized következett, annak ellenére, hogy ez a kinevezés a Bolyai könyvtárat addig vezető Dr. Farczády Elek fokozatos háttérbe szorítását eredményezte. (A hivatalos szervek sohasem voltak elégedettek a Franciaországban végzett, nagy tudású tanár politikai idomíthatatlanságával.) Az ilyen szempontból rendkívül megbízható új igazgató azonban a rábízott szellemi kincset szerencsére nagy felelőséggel kezelő embernek bizonyult. Igazgatása alatt bővült az intézmény személyi állománya, s ő járta ki a Teleki Téka épületének nagyszabású javításához (1962–1963) szükséges költségvetést, az épületben lakó családok kiköltöztetését, 1972-ben pedig sikerült megjelentetnie a könyvtár már régen kiadásra váró ősnymtatvány-katalógusát és egy igényesebb kivitelű könyvtárismertetőt.

Központi irányítás

Már 1952-től, egy Bukarestből érkező intézkedés szerint sem a Bolyai könyvtár, sem a Teleki Téka közvetlenül nem tarthatott külföldi kapcsolatokat, bibliográfiai információkat is csak a helyi kultúr-

tanácson keresztül, a Külügyminisztérium engedélyével lehetett adni. Ez az intézkedés lényegében egészen a 90-es évek elejéig érvényben volt, s a mindenkori könyvtárvezető karakánosságától függött, hogy mennyire tartották be. Miután 1974-ben a Teleki–Bolyai könyvtár elveszítette önállóságát, a helyi Megyei könyvtár román igazgatói különösen ragaszkodtak az intézmény levelezésének ellenőrzéséhez. Minden külföldről jött levelet románra fordítva a Megyei Könyvtáron keresztül kellett megválaszolni. A külföldről jövő kutatók is csak a Román Akadémia engedélyével jöhettek a Teleki–Bolyai Könyvtár anyagát tanulmányozni. Az a gyakorlat alakult ki, hogy a kutatók mellé bukaresti kísérőt adtak, aki végigasszisztálta az intézményben történő kutatást. Rendkívül kellemetlen szituációk is adódtak. Az engedélyek gyakran késtek, például a fizikatórtörténet jeles kutatója, Zemplén Jolán 1973-ban négy napig hiába várta a bukaresti engedélyt, s dolgvégezetlenül tért haza.

Már a legelső években központi intézkedés jött a könyvtár *zárolt*, úgynevezett *speciális anyagának* elkülönítésére. 1951 októberétől a Bolyai könyvtárból ideológiai kritériumok alapján elkülönített anyagot lepecsételt szobában őrizték, s a Teleki Tékában is külön helyiségben kellett tárolni az ilyen könyveket. Az egyesítés után sem szűnt meg a központi szervek figyelme a „veszélyesnek” ítélt könyvek dolgában, újra és újra át kellett fésülni az anyagot. Külön szobába kerültek az összes állományból kiválasztott könyvek, a katalóguscédulákat is külön tárolták. Nem egyszer Bukarestből érkezett külön utasítás egy-egy kiadvány elkülönítésére vonatkozóan.

Sok kísérlet történt arra, hogy az országban lévő tradicionális közgyűjtemények anyagát központilag számba vegyék, feldolgozzák. Már az ötvenes években kérték a régi kéziratok, az ősnymtatványok feltérképezését. A Teleki Téka és a Bolyai Könyvtár mindig eleget tett a felszólításnak, de soha nem kapott visszajelzést arról, hogy a kért anyagot hasznosították volna. A román könyvtáros szakma tehetetlenségét jelzi, hogy a régi könyvek számbavételének minden központi kísérlete torzóban maradt. Utolsó nekibuzdulásként említhetjük azt az országos akciót, melynek célja a tradicionális gyűjtemények anyagából a *nemzeti érték* kategóriájába tartozó régi könyvek kiválogatása és egységes számítógépes feldolgozása. Az első

fordulóban, 1977-ben leltárkönyvek alapján elkészült egy 34 278 címet tartalmazó lista, majd a következő évtől előbb két, majd öt-hat könyvtáros foglalkozott az adatlapok kitöltésével. A nyolcvanas évek végén már megtudtuk, hogy a Bukarestbe küldött adatlapok feldolgozatlanul hevernek. Az intézkedés egyetlen kézzelfogható eredménye az volt, hogy a nagyon részletes adatkitöltés során a könyvtárosok kezén átment a gyűjtemény bibliofil szempontból figyelmet érdemlő része.

Az azonban bizonyos, hogy a bukaresti irányítás, ellenőrzés bizonyos fokig a tradicionális gyűjteményekre való ráfigyelést is jelentette. Ez különösen az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején kecsgetett némi reménnyel a szakma felkarolását illetően. A nyolcvanas évek központi irányítása aztán már egy fajta veszélyt jelentett. Sokan úgy vélték, Ceaușescu végső célja az volt, hogy a Bukarestben akkor épülő grandiózus épület-monstrumba vitesse az ország régi könyvtárainak állományát. Ez az elsősorban az erdélyi közgyűjteményeket fenyegető veszély az 1989-es események következtében megszűnt, ugyanakkor szinte teljesen megszűnt a központból jövő szakmai irányítás is. Ez egyúttal a régi könyv és régi könyvtár-probléma teljes perifériára helyezését is jelenti.

Fokozatos leépülés

Az épület

A Teleki Téka épülete a második világháborút követő években igen leromlott állapotban volt, s a bajt csak tetézte a már az építkezés befejezte (1802) után nem sokkal jelentkező gond, a falak rendkívüli nedvessége. Szinte évente kell szárítani a könyveket, különösen a nagyterem északi oldalfala mellett.

Másik gond a helyszűke. Lényegében már az alapító kancellár életében szó van arról, hogy nincs hova helyezni az új szerzeményeket. Teleki fiának, Teleki Ferencnek írt a könyvtár tervezett bővítéséről, minthogy azonban ez az alapító életében nem valósult meg, később még kevesebb esélye volt az épület kibővítésének. A 20. szá-

zad ötvenes éveiben a Teleki Téka állományához rendelt könyvtár-töredékek raktározása komoly gondot jelentett. A problémát úgy lehetett volna könnyűszerrel megoldani, hogy a könyvtárépületből kiköltöztetik azt a huszonhárom családot, amelyek az eredetileg könyvtáros lakás célját szolgáló lakrészben, meg a könyvtár emeletén és az épület bal szárnyában lévő szobákban laktak. Évekig visszatérő téma volt a felettes hatóságok sürgetése a lakók kiköltöztetését illetően. A könyvtár emeleti részére költöző Bolyai Könyvtár 1955-től aztán a maga részéről ugyancsak folytatta a hiábavaló kérvényezést. Sajnos, amikor megtörtént a lakók kiköltöztetése, akkor sem kapta meg a könyvtár a megüresedett lakrészeket, hanem különböző intézményeknek utalták ki a könyvtár számára olyan fontos, raktárnak, kiállítóteremnek, olvasóteremnek, irodának szolgáló helyiségeket. A Nagy Imre könyvtár, egy számítóközpont irodái, a Román Akadémia vásárhelyi fiókjának könyvtára és kutatóintézete költözött a megüresedett termekbe.

A hatalom packázásának talán legnyilvánvalóbb példája, hogy 1975-ben a jeles zsögödi mestert, Nagy Imrét akarták felhasználni a könyvtár sorvasztásának tervezett megvalósítására. A 80 000 kötetes Bolyai gyűjtemény nagy raktártermét ajánlották fel a festőnek, aki képtárának kiegészítéseként újabb festményeit akarta a városnak ajándékozni. Minthogy már korábbi adományát is a Teleki Téka épületében helyeztette el (1959-ben), szerette volna, hogy a teljes hagyaték egy helyen legyen. Csakhogy nem azon az áron, hogy az évszázados kollégiumi könyvtárat kelljen emiatt megmozgatni. A könyvtár akkori munkatársai kérték meg a könyvtárban kutató kolozsvári történészt, Benkó Samut, legyen az ügy szószólója. Természetesen, amikor Nagy Imre megtudta, miről van szó, azonnal elállt kérésétől. Később a Nagy Imre képtárnak a Tékában lévő részét igen ügyesen költöztették ki az épületből.⁸ A felszabadult termeket azonban ismét nem a Teleki–Bolyai könyvtár kapta meg,

⁸ Azzal az ürüggyel, hogy országos régi könyvkiállítást kell rendezni a képtár termeiben, 1986-ban ideiglenesen leszedték a képeket. Többet nem is kerültek vissza, hanem egészen 2001-ig a Maros megyei Művészeti Múzeum pincéjében porosodtak.

hanem néhány terembe beköltöztették a Megyei Könyvtár zenei részlegét, és a többibe Ion Vlasiu román művész szobrait, festményeit. Ezúttal sem oldódtak meg tehát a könyvtár gondjai. S ez a két intézmény máig is használja az épület legszebb termeit.

Veszteségek

A Teleki–Bolyai könyvtár második világháború utáni veszteségei közé sorolhatók azok az átadott könyvállományok, levéltári anyagok, melyekről raktározási gondok miatt önként mondott le a könyvtár. Az ötvenes évek elején több ízben is előfordult, hogy az államosítás során a Teleki, vagy a Bolyai könyvtárakhoz irányított állományokat csak részben fogadták be, a kizselektált köteteket más intézményekhez, adományok esetén a helyi városi könyvtárhoz, vagy a bukaresti Országos Könyvalaphoz küldték. 1953 szeptemberében a város egyik jeles értelmiségije (Dr. Lányi Oszkár) a Tékára testálta könyvtárát és levéltárát. A könyvtárnak a helyi Állami Levéltárhoz kellett utalnia az öt láda iratot, levelezést, fényképanyagot, mert a Teleki Téka épületébe a Kulturális Aktivisták középiskolája fog költözni, s nincs hely a Lányi-hagyaték tárolására. 1955-ben a máramarosszigeti gimnázium régi könyvtárának egy részét utasították vissza a raktározási gondok miatt. Ma már tudjuk, milyen veszteség ezeknek a könyvtáraknak a feldarabolása, művelődéstörténeti szempontból milyen fontos lett volna, hogy a felszámolt egyházi iskolák könyvtárai, a környező kastély-könyvtárak anyagai eredeti egységükben maradjanak meg.

A legnagyobb veszteség 1975-ben érte a könyvtárát. Egy négy évvel korábbi országos rendelet (472/1971) értelmében azok a közgyűjtemények, melyek nem tudnak megfelelő raktározási körülményeket biztosítani a tulajdonukban levő kéziratok, levéltári dokumentumok őrzésére, anyagukat át kell hogy adják az Állami Levéltár gondozásába. Ennek az intézkedésnek rejtett célja persze az volt, hogy bizonyos közgyűjtemények kezéből kivegyék a levéltári anyagokat. S noha a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai könyvtár akkor már megfelelő raktározási lehetőségekkel rendelkezett, sőt a Református Kollégium levéltári anyaga teljesen fel is volt

dolgozva, három teherautónyi kéziratot és levéltári anyagot szállítottak el a Téka épületéből.

A kéziratok elvitele mindenképpen törvénytelen volt, hiszen ezek az egyes könyvtárrészlegek eredeti állományát képezték. Elvitték a Teleki Téka 26 darab miscellaneás kötetét több kézirattal, sőt a bennük lévő nyomtatványokkal együtt, pedig ezek még a könyvtár eredeti nyomtatott katalógusában is szerepelnek. Ugyanakkor a Református Kollégium 325 kéziratot kötetét és a vegyes állomány 123 kéziratát foglalta le a helyi levéltár. A manuscriptumok mellett a könyvtárban őrzött levéltári anyag szenvedte el a legnagyobb csonkítást, hiszen a Teleki Téka történetére vonatkozó dokumentáció és a két Bolyai kéziratot hagyatékán kívül minden levéltári anyagot elvittek. A válogatást a marosvásárhelyi Állami Levéltár alkalmazottaiból alakult bizottság végezte. A Teleki–Bolyai könyvtár leltárkönyveiből kíméletlenül válogatták az átadásra ítélt címeket. A könyvtár akkori munkatársainak csak néhány esetben sikerült visszalopkodni, visszarimánkodni egy-egy kéziratot. A kíméletlen csonkítás mementójaként a leltárkönyvekben piros tintával megjelölt tételek ma is jelzik az elkobzott anyagot.

Az utolsó évtized

A Romániában 1989 után bekövetkezett változások a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai könyvtár munkaközösségében azt a reményt keltették, hogy a könyvtár sorsa jó irányba fog alakulni.

A fordulat után szinte az első napokban megfogalmazták a könyvtárból 1975-ban elvitt kéziratok, levéltári anyag visszaigénylését. A könyvtárrészleg akkori vezetője, Dr. Deé Nagy Anikó az intézmény igazgatójának, Dimitrie Poptamasnak nehezen kierőszakolt aláírásával is ellátott kérvényt nyújtott be a helyi levéltár igazgatóságának a jogtalanul elvett dokumentumok visszaszolgáltatása ügyében. Válasz máig sem érkezett. Ugyanígy, 1993-ban a Teleki–Bolyai könyvtár minden munkatársa, nemzetiségre való tekintet nélkül aláírta az intézmény önálló státusba való visszahelyezését igénylő kérvényt. Az akkori művelődési miniszterhez, Ion Caramitruhoz

küldött beadvány sorsa a helyi és központi szervek közötti ide-oda küldözgetés áldozata lett. A könyvtár pedig maradt a Maros Megyei Könyvtár fennhatósága alatt. Ez az áldatlan állapot pedig a Teleki-Bolyai könyvtár további leépülését jelentette.

Egyetlen lehetőségként egy, a könyvtárat támogató alapítvány életre hívása jöhetett számításba. A Teleki család külföldön élő tagjai 1993-ban Bázelen létrehozták a Téka anyagi és szellemi támogatását felvállaló *Förderstiftung Teleki Téka* nevű alapítványt, amely a következő években finanszírozta a könyvtárterem falainak nedveségét felszámoló csatornarendszer kiépítését és a tetőszerkezet javítását. A bázeli alapítvány vállalta a könyvtár négy nyelvű ismertetőjének kiadási költségeit is. 1999-ben hosszas huzavonával jegyezték be a *marosvásárhelyi Teleki Téka Alapítványt*, melynek feladata – az őt finanszírozó bázeli anya-alapítványhoz hasonlóan – a Téka anyagi és szellemi támogatása. Az utóbbi két évben ez a fiókalapítvány sikeresen pályázott az Illyés Közalapítványnál és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumánál, így a Teleki-Bolyai könyvtár 2000-ben megkaphatta első két számítógépét, hozzájutott a könyvtár elkészült kiadványának megjelentetéséhez szükséges támogatáshoz, s kapott könyvvásárlásra fordítható összeget is.

Tény az, hogy az elmúlt évtized során a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtár a román államtól szinte semmi támogatást nem kapott az üzemeltetését biztosító legszükségesebb kiadásokon kívül (személyi állomány javadalmazása, a könyvtár által használt helyiségek fenntartásának költségei, és évi minimális könyvgyarapodás finanszírozása). A Megyei Könyvtár évi költségvetésének megállapításakor bizonyára figyelembe veszik a Teleki-Bolyai könyvtár fenntartására szükséges kiadásokat, de az igazgatóság még ezt sem fordítja teljes egészében a könyvtár hasznára. Az évek óta egyre sürgetőbbé váló általános épületjavításra szükséges pénzösszeget is hiába kéri folyamatosan az intézmény, pedig a műemléképület állaga kívül-belül egyre romlik. Ez a helyzet természetesen rendkívüli módon veszélyezteti a könyvtárban őrzött 200 000 kötetes értékes könyvgyűjteményt.

Nem kevesebb gondot jelent az egyre inkább kiöregedő személyi állomány problémája. A szűken értelmezett káderpolitika,

s mindenekelőtt az állomány nemzetiségi összetételének „javításán” fáradozó könyvtárvezetés 1974 után nem alkalmazott magyar szakembert a Teleki–Bolyai könyvtárba. A könyvtárból nyugdíjba vonult könyvtárosok helyett inkább senkit sem alkalmaztak, illetve a helyeket a Megyei Könyvtár használta fel. Az utóbbi két évben nyugállományba vonult két magyar könyvtáros helyére csak nagy nehézségek árán sikerült két magyar fiatal alkalmazni (egyikük korábban a Teleki–Téka alapítvány ösztöndíjas kutatói állását töltötte be).

A 21. század elején szinte hihetetlenül hangzik, hogy a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai könyvtár a román államtól soha egyetlen, modern adatbázis létrehozásához szükséges eszközt sem kapott. Úgy látszik, él a régi tradíció, hiszen a hatvanas évek elején a Teleki Tékának még írógépe sem volt, alkalmanként a Bolyai könyvtár egyetlen gépét használták. De hát a következő évek sem hoztak nagy bőséget, a 70-es, 80-as években két írógépen versengenek a cédulákat, bibliográfiákat gyártó, levelezést lebonyolító könyvtárosok. A 90-es évek külföldi ajándékozási láza azután jó néhány, külföldön kiselejtezett mechanikus írógéppel, fénymásológéppel, két számítógéppel örvendeztette meg a modernizálódásra vágyó könyvtárosokat. Az öröm azonban nem tartott sokáig, a behozott elektronikus eszközök nem voltak újak. Ma mindössze a Teleki Alapítvány pályázatával szerzett két számítógép áll a könyvtár anyagát a modern követelményeknek megfelelő elektronikus feldolgozást elkezdő könyvtárosok szolgálatában. Az Internet bekötésére is kaptunk külföldi támogatást, ezzel szemben a megyei könyvtár igazgatója nem hajlandó finanszírozni a használatát. A bázeli alapítványtól ajándékba kapott fax-készülék bekötését is saját felelősségére végeztette el 1994-ben a könyvtár akkori vezetője.

Ezek a feltételek semmiképpen sem felelnek meg a 21. századi elvárásoknak. De a biztató valóság az, hogy Erdély egyik leggazdagabb közgyűjteménye mindezek ellenére megvan Marosvásárhelyen, létezik, őrzi az egyetemes európai művelődés és a magyar könyvtörténet sok-sok kincsét. S a legbiztatóbb talán, hogy mindennek máig még haszonélvezői is akadnak.

Immár kétszáz esztendeje annak, hogy a könyvtáralapító Teleki Sámuel 1802 decemberében Bécsből arról érdeklődik marosvásár-

helyi könyvtárosánál, hogy a három hónapja megnyílt könyvtárának „*vagyon-é valami becse, kik járnak oda vagy curiositásból, vagy olvasni?*” S a tékárius büszkén írhatta, hogy már akkor naponta 3-5 olvasó használta a könyveket. Mit felelnénk mi, ha ma kérdezne ránk az aggodalmaskodó kancellár? Gondolkodás nélkül azt: *igen, Marosvásárhelyen ma is nagy becse van kegyelmed könyvesházának.* Az elmúlt kétszáz esztendőben mindig is látogatták, és használták is a könyvtárat. Igaz, kétszáz év alatt inkább a kíváncsiskodó turisták száma nőtt, mint az olvasóké. Magyarázat talán, hogy azóta Marosvásárhelyen is szaporodott a könyvtárak száma.

Az elmúlt félszáz esztendőben is szinte megszakítás nélkül üzemelt a Teleki Téka olvasóterme. Az évi statisztikák azonban egyértelműen egyfajta stagnálást tükröznek. Az olvasótermet használó napi 3-5 olvasónyi létszám akkor sem változott látványosan, amikor a Teleki Tékához került a Református Kollégium könyvtára. 150–200 olvasó iratkozik be évente. Ez az olvasói létszám azonban megmaradt azokban a nehéz évtizedekben is, amikor minden egyes olvasó munkahelyi ajánlás alapján kaphatott csak kutatási engedélyt. A gyakorlatban viszont az történik, hogy aki használni akarja a marosvásárhelyi könyvtárat, az végül is előbb-utóbb megkapja az engedélyt. A Teleki–Bolyai könyvtár magyar könyvtárosai igyekeznek segíteni a könyvtár olvasóin, s csak a legritkább esetben történik meg, hogy valakit elutasítsanak. Ugyanígy az 50–70-es években nagyon sok külföldi kutató bibliográfiai vonatkozású kérését sikerült kielégíteni, megválaszolni. Ez a szolgáltatás még akkor is létezett, amikor előbb Bukaresten, majd utóbb a helyi Megyei Könyvtár igazgatóján keresztül lehetett csak válaszolni. Egészen meglepő az, hogy a 80-as évektől kezdődően egyre kevesebb külföldi kérés érkezik a könyvtárba. Minden valószínűség szerint ennek egyik oka a régi könyvszakma modernizálódása. Csak magyarországi viszonylatban ezekben az években történik a nemzeti ősnymtatvány-, és 16. századi könyvek katalógusának, vagy az RMNy-köteteknek a megjelenése. Az érdeklődő ezekben a remekül összeállított kiadványokban nézhet utána régi nyomtatványokkal kapcsolatos kérdéseinek. Nem szólva az adatok elektronikus megközelíthetőségéről.

Másik ok az lehet, hogy 1990 után a külföldiek számára is lényege-

gesen könnyebbé vált a helyszíni kutatás lehetősége. Talán ez a magyarázata annak, hogy az utóbbi évtizedben szinte a minimálisra csökkent a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai könyvtár anyaga iránti írásos érdeklődés.

Természetesen a régi könyvvel foglalkozók jól tudják, hogy milyen sokféle kutatási téma kínálkozik egy tradicionális gyűjteményben. A könyvtárban évek óta folyó feldolgozó munka mindenekelőtt a marosvásárhelyi régi könyvgyűjtemény hozzáférhetőségét próbálja elősegíteni. A modern reference-művek hiánya azonban gyakran kínos helyzetbe hozza az anyag vizsgálatát, feldolgozását végző könyvtárosokat. Az a tény, hogy eszközök hiányában késik az elektronikus feldolgozás, a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai könyvtárban őrzött egyetemes és nemzeti művelődéstörténeti értékek periferizálódását eredményezhetik. Apró, kis lépések történnek a veszélyes folyamat lassítására. A Teleki–Bolyai könyvtár évek óta kiadásra váró szakkatalógusai talán hamarosan napvilágot látnak. Ugyanakkor az is üdvözlendő, hogy a magyarországi bibliográfiák összeállítói egyre gyakrabban terjesztik ki kutatási szférájukat a marosvásárhelyi anyagra. Talán ilyen módon sikerül ezt a rendkívül jelentős erdélyi művelődési hagyatékot lassan beemelni az egyetemes könyvtörténeti tudatba.